

म. ग्रं. सं. टाणे

विषय *का*

सं. क्र. *१८९*

१८९

REFB 000157

REFBK-0001574

॥ श्रीसीतारामचंद्राय नमः ॥

श्रीपाळ्यावरचें रामायण

REFBK-0001574

REFBK-0001574

गायक व प्रकाशक

व्यंकटेश धोंडदेव मराठे

सब असिस्टंट सर्जन

प्रस्तावनालेखक

रा. व. चिंतामण विनायक वैद्य

एम. ए. एल्. एल्. बी.

माजी चीफ जज भाल्हेर.

१५५४

१५५४

१५५४

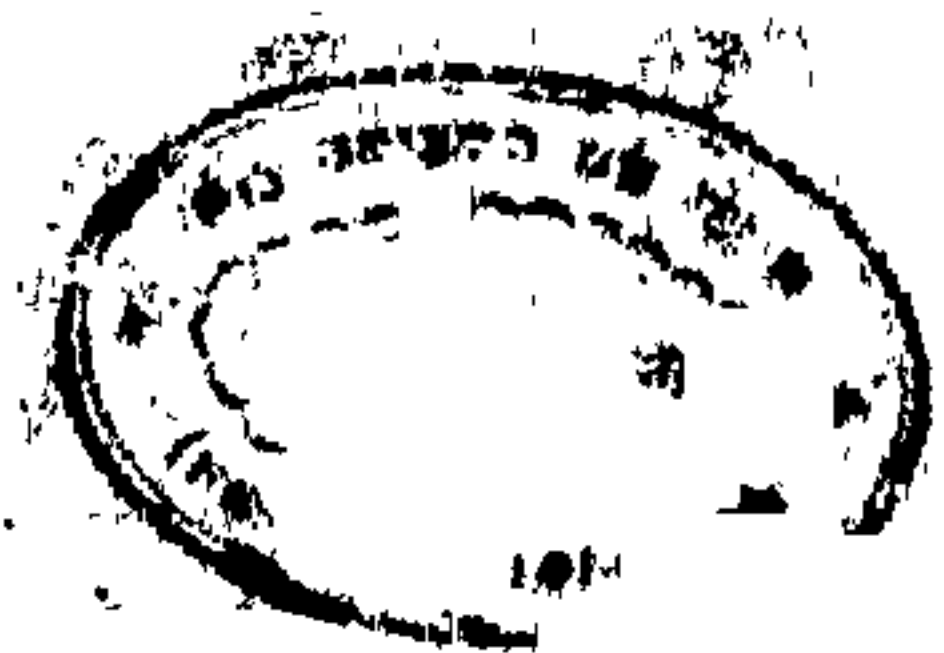
१५५४

१५५४

किंमत १॥ रुपया

पुणे-धी प्रिंटिंग एजन्सीकरिता ।
 मुद्रक-ल भा. कोकटे, 'हनुमान' छापखाना, ७२१ सदाशिव ए.
 प्रकाशक- व्यं. घों. मराठे, खडकी पालनजीची चाळ

अर्पणपत्रिका

माझ्या कैलासवासी मातोश्री
तीर्थरूप वज्रचुडेमंडित
सौभाग्यवती अंबिकादेवी मराठे
यांच्या पवित्र आत्म्यास
हा ग्रंथ
अत्यंत भक्तियुक्त अंतःकरणाने
अर्पण केला आहे.

—कर्ता

प्रस्तावना

रामायणासारखें सुंदर काव्य व रामकथेसारखी उत्तम कथा पृथ्वीच्या पाठीवर कोणत्याहि भाषेत, अगर कोणत्याहि देशांत नाही, असें आम्हां आर्यांस पाश्चात्य लोकांचा आणि अर्वाचीन व प्राचीन भाषांचा परिचय झाल्यावरहि म्हणतां येतें ही गोष्ट खरोखरच अभिमानास्पद आहे. कवी आपल्या उदात्त कल्पनांनीं जितक्या उच्च व रम्य वातावरणांत भरारी मारू शकतो, आणि नीतिमान् पुरुष जितकें पूज्यतम व उदात्त आचरण या जगांत आचरूं शकतो, तितकी उच्च कल्पना व तितकें उदात्त आचरण रामायणांतच सापडेल, इतरत्र सापडणार नाही. उत्तम पिता, उत्तम माता, उत्तम पुत्र, उत्तम बंधु, उत्तम पति, उत्तम पत्नी, उत्तम मित्र, उत्तम शत्रु, उत्तम राजा, उत्तम प्रजा, उत्तम स्वामी, उत्तम सेवक, सारांश सर्वच उत्तम संबंध रामायणांत कवीनें उत्तम कल्पनांनींच वर्णिले आहेत. दशरथाहून उत्तम पिता—ज्याचें पुत्रवियोगानें प्राणोत्क्रमण झालें—अन्यत्र सापडणार नाही. कौसल्येसारखी उत्तम माता—जिनें १४ वर्षे वनवासाचे हाल सहन करून सुखरूप परत आलेल्या पुत्राचें मुख पहावें याच केवळ हेतूनें पतिनिधनानंतर प्राणधारण केलें—अन्यत्र सापडणार नाही. श्रीरामासारखा राजा—जो प्रजेच्या समाधानाकरितां व लोकरंजनाकरितां जानकीत्यागास किंवा स्वप्राणदानास सुद्धां तयार झाला—अन्यत्र सापडणार नाही. आणि अयोध्येतील श्रीरामाच्या प्रजेसारखी प्रजाहि अन्यत्र सापडणार नाही कीं जी केवळ आपल्या राजाच्या प्रीतीनें

घरदार, वित्त आणि आयुष्य यांचीहि परवा न करतां राजा रामचंद्राबरोबर स्वर्गारोहण करण्यास तयार झाली. भरतासारखा बंधु, सुग्रीवासारखा मित्र, हनुमानासारखा सेवक, व रावणासारखा शत्रुहि अन्यत्र सापडणें कठीण. सारांश, सर्वच संबध अतिशय उदात्त असे या अद्वितीय काव्यात व कथेंत आले आहेत.

पण रामायणांतील पतिपत्नीच्या उदात्तेची कल्पना सर्वांहून अतिशय उदात्त व कल्पनातीत आहे, असें म्हटल्यावाचून रहावत नाहीं. श्रीराम व सीता यांच्या पतिपत्नीसंबंधाचें चित्र मनात आणलें म्हणजे सर्व वाजूनीं अत्यंत मनोहर व पवित्र असें चित्र आपल्या समोर उभे रहातें. शृंगाराची किंवा विलासाची झाकहि कोठें चुकून या चित्रांत दिसत नाहीं हें लक्षात ठेवलें पाहिजे. सीता म्हटली म्हणजे सीतामाई—मातोश्री सीता—अशीच भावना आपल्या हृदयात जागृत होते. निरतिशय प्रेम आणि निरतिशय आदर हेंच सीतेच्या पत्नीत्वात उत्कट दिसून येतें. पतिसमवेत अरण्य हाच स्वर्ग आणि पतिविरहित स्वर्ग हाच निरय अशी पत्नीत्वाची दिव्य कल्पना यथें आपल्यास मोहित करिते. पत्नीच्या पश्चात् अत्यंत कडकडीत ब्रह्मचर्य आणि सर्वसुखत्यागरूपी तप हेंच पत्नीचें कर्तव्य सीतेच्या चरित्रावरून दिसून येतें. पतिसमवेत असता निरतिशय प्रेम व निरतिशय आदर हा स्त्रीचरित्राचा रम्य गाभा स्त्रीच्या चरित्रात व्यक्त होतो. 'कातर्यादरविंदकुड्मलनिभो बद्धः प्रणामाजलिः' या चरणात भवभूतीनें जें सुशील प्रेमळ व आज्ञाधारक पत्नीचें सुंदर शब्दचित्र रेखाटलें आहे, तेंच हिंदु स्त्रियांच्या हृत्पटलावर पूर्ण बिंबलें आहे. सारांश.

सीतेच्या व श्रीरामचंद्रांच्या पतिपत्नीत्वाच्या पवित्र कल्प-
 नांनी आमच्या हिंदु स्त्रियांचीं अतःकरणे आज हजारों वर्षे
 भरलेलीं असून त्यांचें उदात्त आचरण, त्यांचें पत्नीत्वाच्या
 आचरणांतील समाधान, पतिप्रेम, पतीच्या दुःखाची सम-
 मिभागिनी होण्याची त्याची उत्सुकता, इत्यादि त्यांचे अनेक
 सद्गुण आपल्या हिंदुसमाजास भूषणभूत झाले आहेत.
 श्रीरामचंद्रांचेहि आचरण उत्तम पतीला साजेल असेंच
 होतें. अयोध्येत आल्यानंतर सीतेचा त्याग हा एक वाद-
 ग्रस्त विषय या संबंधांत आहे हें खरें, पण माझ्या मतें राम-
 चंद्रांचें आचरण येथेहि उदात्तच ठरेल. आणि याची साक्ष.
 श्रीरामचंद्रानें सीतात्यागानंतर दुसरी पत्नी केली नाहीं. व
 'अनन्यजनैः सैवासीद्भार्या तस्य हिरण्मयी' या कालिदा-
 सोक्तींत म्हटल्याप्रमाणें रामाच्या यज्ञसमयीं प्रत्यक्ष सीता-
 भार्या सहवर्मचारिणी नव्हती तर तिचीच सोन्याची प्रति-
 कृती भार्या होती या एकाच गोष्टीनें पटणार आहे. पुराणात
 वर्णन केले आहे कीं, ब्रह्मदेवानें यज्ञसमयीं सावित्री वेळेवर
 आली नाहीं म्हणून दुसरी भार्या गायत्री तत्काळ केली !
 पण रामचंद्रानें तसें केले नाहीं. आपले एकपत्नीत्व दीर्घ
 दुःखानेहि ढळू दिलें नाहीं. असो, कदाचित् रामाचें उत्तम
 पतित्व कोणी वादग्रस्त म्हणूं शकेल; पण सीतेचें उत्तम
 पत्नीत्व कोणासहि नाकारता येणार नाहीं; आणि या उत्तम
 पत्नीचेंच पवित्र चरित्र आज हजारों वर्षे आमच्या हिंदु
 स्त्रियांस सन्मार्ग दाखवीत आहे.

वरील दृष्टीनें विचार करता, आमच्या हिंदु स्त्रियांस—
 महाराष्ट्रातील हिंदु स्त्रियांस—समग्र सीतारामचरित्र वाच-
 काच्या गोड गाण्यात व छंदात गाता यावे हा एक अति

शय महत्वाचा लाभ होय असे म्हणण्यास हरकत नाही. व याच कारणाने “ झोंपाळ्यावरचे रामायण ” जें रा. रा. व्यकटेश घोंडदेव मराठे यांनी रचून लोकांसमोर—विशेषतः आमच्या समाजातील स्त्रियांसमोर—ठेवलें आहे. तें खरोखर अभिनदनीय आहे यात शंका नाही. स्त्रियांनीं झोंपाळ्यावर बसून एकटीनें किंवा अनेकींनीं तोंडपाठ किंवा पुस्तकावरून आपल्या विश्रांतीचे वेळीं हें काव्य गाण्यासारखें झाले आहे. यातील वृत्त बायकांच्या नेहमींच्या म्हणण्यांतलें असून फार गोड आहे. अयोध्याकांडापासून पुढें कांहीं ओंव्या लाव चालोच्या म्हणजे २८ अक्षरी आहेत; परंतु त्याहि म्हणाव-यास गोड आहेत असें मी खात्रीनें म्हणूं शकतो. याच्यापुढें सुंदरकांडापासून २२ अक्षरी ओंव्या ग्रथकत्यांनीं केल्या असून त्या स्त्रियांच्या नेहमींच्या ओंव्यांच्या धर्तीवर आहेत. तात्पर्य, या ग्रंथातील वृत्त फारच गोड, व झोंपाळ्यावर म्हणण्यासारखें खरोखरच झालें आहे. याची भाषाहि गोड, सोपी, आणि भारदस्त अशीच आहे. त्यात कृत्रिमपणा कोठेंच दिसत नाही. अक्षीलपणाहि कोठें नाही. स्त्रियांनीं उच्चारून नये अगर उच्चारण्यास अडखळावें अस शब्दहि यात नाहीत. एकाद्या ठिकाणीं क्वचित् एखादा शब्द चुकून राहिला आहे, त्याची दुरुस्ती ग्रथकत्यांनीं दुसऱ्या आवृत्तीच्या वेळीं करावी. आणि तशी ती त्यांना सहज करता येण्यासारखी आहे.

तिसरा मुद्दा विषयाचा. तो तर अतिशय उदात्त आहे असें मीं आरंभीच म्हटलें आहे. श्रीरामकथेंतील अतिशय सुंदर भाग मूळ कथेंतील मुख्य मुख्य मुद्द्यांसह यात आले असून ते सर्व स्त्रियांस माहित असावे असेच आहेत.

आणि वर्णने व भाषणेहि फारच मार्मिक, सुंदर व नवीन कल्पनांनीं सजविलेलीं अशीं आहेत, व तींहि स्त्रियांच्या पाठात येण्यायोग्य आहेत. वाल्मीकि वगैरे संस्कृत व एकनाथ तुळसीदास रामदास वगैरे प्राकृत कवींनंतर रामायणात नवीन कल्पना घालणे किती कठीण आहे याचा विचार केला म्हणजे ग्रंथकर्ता आपल्या बुद्धीनें लिहू लागला म्हणजे काहीं तरो नवीन लिहू शकतो, ही गोष्ट या ग्रथावरून वाचकाच्या प्रत्ययास येईल. उदाहरणार्थ, या ग्रंथातील अंगदाचें शिष्टाईचें भाषण नवीन व जोरदार असें आहे. (पान ९५) याचप्रमाणें अरण्यकांडातील सीतेचें व लक्ष्मणाचें भाषण, तसेंच श्रीरामाचा क्रोध व लक्ष्मणाचें शातवनही (पान ३४-४०) नवीन व वाचनीय झाले आहे. साराश, विषयविवेचन वर्णने व भाषणे या बाजूनें तर हा ग्रंथ फार मनोरम झाला आहेच, पण विशेषतः स्त्रियांना हा ग्रंथ म्हणता यावा व उपयोगी पडावा हा जो ग्रंथकर्त्याचा मुख्य हेतु त्या हेतूप्रमाणेहि पहातां हा ग्रंथ वाचनीय व संग्रहणीय झाला आहे असें मला निःसंशय वाटते.

तथापि, माझ्यामते ज्या काहीं उणीवा या ग्रंथांत आहेत त्याचाहि निर्देश येथें करणे जरूर आहे. त्याचा विचार पुढील आवृत्तीच्या वेळीं ग्रंथकर्त्यांनीं जरूर करावा, अशी त्यांस माझी सूचना आहे. पहिली गोष्ट अशी कीं, ग्रंथकर्ता काहीं ठिकाणीं आपले अस्तित्व स्पष्टपणे दर्शवीत आहे, आपल्या अडचणी, आपल्या उणीवा दाखवीत आहे, तें मला वाटते नको होतें. उदाहरणार्थ, रामायणनिरीक्षणात 'प्रास्ताविक विचार' किंवा 'श्रोत्यास विनती' हे विचार मूळींच आले नसते तर बरे होतें. सदर निरीक्षणात दश-

रथादि निरनिराळ्या विभूर्तीचें गुणदोषवर्णन केलें आहे ते योग्य, सुंदर, कित्येक ठिकाणीं नवीन कल्पनांनीं सजविलेले असें आहे, आणि तें स्त्रियास जाणण्यायोग्य असेंच आहे. अशा प्रकारची चर्चा स्त्रियांनीं ऐकावी व करावी. सद्गुण कोणते, दुर्गुण कोणते, हें समजून घ्यावें, यात माझा मतभेद नाही. पण हें करतांना ग्रंथकर्त्यानें आपलें अस्तित्व मुळींच न दाखविता एकदम विषयास सुरवात करावयास पाहिजे होती असें मला वाटतें.

दुसरी गोष्ट अशी कीं, वालकांड, अयोध्याकांड, वगैरे कांडें थोडक्यात वर्णिलीं असून युद्धकांड मात्र इतकें काळवले हें ध्यानात येत नाही. शूरवीरांना प्रोत्साहन देण्यासाठीं रामायणमहाभारतातील युद्धवर्णनें फारच उपयोगी आहेत हें खरें, पण स्त्रियाकरितां म्हणून रचलेल्या या ग्रंथात ग्रंथकर्त्यास हा भाग बराच कमी व योग्य प्रमाणात वर्णित आला असता असें मला वाटतें. पळपुठ्या वानरसेनेला अगदाचें प्रोत्साहन व रावणाचा आपल्या राक्षसांवरील राग हे भाग स्त्रियांकरितां रचलेल्या या ग्रंथांत फारसे शोभत नाहींत.

तिसरी व शेवटची गोष्ट अशी कीं, वाल्मीकीरामायणांतील काहीं काहीं अतिसरस भाषणें मला या ग्रंथात कोठें दिसलीं नाहींत. स्त्रियाकरितां रचलेल्या या ग्रंथात वाल्मीकीरामायणांतील सीतेच्या अत्युदात्त भाषणांपैकीं पुढील तीन भाषणें जरूर यावयास पाहिजे होतीं. पहिलें भाषण अयोध्याकांडातील. रामाला वनवासाची आज्ञा झाल्यावर तो सीतेस भेटून तिचें मन अरण्यातील भयंकर आपत्तींकडे लक्ष देऊन तिकडे न येण्याबद्दल वळविण्याचा प्रयत्न करतो. त्या वेळचें सीतेचें भाषण पतिव्रता स्त्रियास—सर्व पतीचीं सकटें

महभागित्वाने सासण्यास तयार असणाऱ्या हिंदु स्त्रियास-
 प्राजेल व प्रोत्साहन देईल असे आहे. ते या ग्रंथात याव-
 यास पाहिजे होते. दुसरें, युद्धकाळाच्या अंती, सीतेला सो-
 डवून आणल्यावर जेव्हा श्रीरामानें 'तू पाहिजे तिकडे जा'
 असा कठोर निरोप तिला पाठविला, त्या वेळस सीतेनें जें
 सणसणीत उत्तर दिलें तें पतिव्रता स्त्रीसुव आर्यस्वभावास अनु-
 सरून आहे. अलीकडल्या मराठी कवींनीं भारती स्त्रियास फारच
 नम्रकेल्या आहेत. परंतु महाभारत व रामायणांत त्या तशा
 दिसत नाहींत. त्यांच्या आर्गी स्वतंत्रतेचें तेजपातिव्रत्यधर्मा-
 ला अनुकूलच असें दिसतें. कालिदासानें शकुंतलेला आप-
 ष्या नाटकांत अगदींच गरीब करून सोडली आहे. दुष्य-
 तानें झिडकारल्याबरोबर ती मूर्च्छित होते. पण व्यासाची
 शकुंतला निराळी. तिनें लागलीच राजाची त्याच्या अस-
 प्येतेबद्दल कानउघाडणी केली, आणि 'सत्यपुत्राहूनहि
 श्रेष्ठ आहे' असें सागून पुत्रास टाकून ती अरण्यात तपश्चर्ये-
 श्साठीं जाऊं लागली. द्रौपदी रुक्मिणी इत्यादि स्त्रिया पति-
 व्रता असून तेजस्वी आहेत. रामायणांत वाल्मीकींनीं या
 ठिकाणीं सीतेची तेजस्विता तिच्या भाषणानें व्यक्त केली
 आहे. तेंहि भाषण या ग्रंथांत अवश्य असावयास पाहिजे
 होतें. आणि, सीतेचें तिसरें भाषण, जेव्हा रामानें लोकाप-
 त्वादास भिऊन सीतेचा त्याग करून तिला गंगापार केली,
 त्या वेळचा तिनें लक्ष्मणाबरोबर रामास पाठविलेला निरो-
 पही या ग्रंथांत अवश्य हवा होता. वाच्यस्त्वया मद्रुच-
 म्नात्स राजा' इत्यादि कालिदासाचे उद्गार कोणास आठवत
 नाहींत व कोणाच्या डोळ्यांत आसवें आणीत नाहींत ?
 सीतेचें चरित्र व स्वभावोदात्तत्व तिच्या अनेक भाषणांनीं

व्यक्त करावयास हवें. किंबहुना सातनें पृथ्वीच्या पोटांत जेव्हां स्वतास गडप करून वेतलें तेव्हांचेंहि तिचें भाषण थोडकेंच पण मार्मिक आहे, तेंहि या ग्रंथात असावयास पाहिजे होतें.

आतां मूळ कथेच्या फेरफारासंबंधाने विचार करूं. हे फेरफार तर मूळ वाल्मीकीच्या कथेंत भवभूती कालिदास वगैरे कवींनीं व एकनाथ तुळसीदास वगैरे सातानीं ठिकठिकाणीं केले असून कोठें कोठें कथेंत भरहि टाकली आहे. पण यात वावगें असें कोठेंच झालेलें दिसत नाहीं. मूळकथेच्या उदात्तत्वात न्यूनता न येईल असा फेरफार करणें क्षम्य आहे. कदाचित् ऐतिहासिकदृष्ट्या असे फेरफार चित्त असतील. पण नीतीच्या किंवा भक्तीच्या परिपोषात त्यामुळे कमीपणा येत नसल्यामुळे ते करण्यास प्रत्यवाय नाहीं. याचीं २।३ उदाहरणें देऊ. मूळ वाल्मीकिरामायणात भरत आणि शत्रुघ्न हे सखे भाऊ नसून लक्ष्मण आणि शत्रुघ्न हे सखे भाऊ होत असें वर्णन आहे. कैकयीचा भार धारीने नेला ही कथा वाल्मीकिरामायणांत नाहीं. ती मागू नची असून त्या पायसभागानें मारुती जन्मास आला. या कथेंताहे काहीं वावगें नाहीं. हीच कथा या ग्रंथात ग्रन्थकर्त्यानें ठेविली आहे तसेंच, सुलोचनेची कथा वाल्मीकिरामायणात मुळींच नाहीं. ती अर्वाचीन सतकवींनीं दिली असून सुलोचना ही एक उत्तम विभूति रामायणात नवीन घातली आहे. त्यातहि वावगें काहीं नाहीं. सुलोचनेच्या आग्रहावरून इद्रजिताचें शिर प्रथम मुळींच हंसेना. पण शेवटीं "जर हें मला ठाऊक असतें तर मीं आपल्या पित्याला आपल्या साहाय्यास बोलावले असतें." असें तिनें

म्हणतांच शिर हंसलें अशी रम्य कथा एके ठिकाणीं आहे. प्रस्तुत ग्रंथात ग्रंथकर्त्यांनीं ती तशी दिली नसून .हंसण्याचा चमत्कार निराळ्या रीतीनें वर्णिला आहे, व त्यांतहि कांहीं वावगे नाही. श्रीरामकथेंत वाल्मीकींच्या वेळेपासून कित्येक फरक झाले आहेत ते कथेच्या उदात्तवाला पोषकच असल्यामुळे त्याविषयीं नापसंती दर्शविण्याचें कांहीं कारण नाही. असो.

शेवटीं. निरनिराळ्या व्यक्तींच्या स्वभावाचें व गुणदोषाचें जें उद्घाटण या ग्रंथांत निरीक्षणभागात केलें आहे तें सर्वच मार्मिक व स्त्रियास अवश्य वाचण्यासारखें आहे हें मीं पूर्वीं म्हटलेंच आहे. त्यातील कांहीं मुद्दे किंवा मते भिन्न दृष्टींना पसंत पडणार नाहीत तथापि एकंदरीत ते मुद्दे नवीन व मौजेचे आहेत. एकाच मुद्द्यासंबंधानें माझा मतभेद मी शेवटीं नमूद करतां. श्रीरामाच्या चरित्राला वालीवधाचा कलंक आहे कीं नाही हा मुद्दा नेहमीं वादग्रस्त राहतो, पण त्याचा निकाल माझ्या मते महाभारतकार व्यासानीं केला आहे. धर्मानें द्रोणाचा वध करविला ही जशी त्याच्या चरित्रावर काळिमा आली, तशीच श्रीरामाच्या अत्युदात्त चरित्रावर वालीवधाची काळिमा आहेच. आणि व्यासानीं धर्माला या बाबतींत गर्ह्यत्व 'रामो वालीवधादिव' आलें असे स्पष्ट म्हटलें आहे. रामाच्या म्हणण्याप्रमाणें वाली अपरगुधी होता. पातकी होता, आणि तो सुग्रीवाचा शत्रु—म्हणजे मित्रशत्रु—असल्यानें राजकीयदृष्ट्या त्याचा स्वतःचाहि शत्रु होता हें उघड आहे. पण दोन्हीहि परिस्थितीत त्यानें त्याला जागें करून मारिलें पाहिजे होतें. आडून मारणें योग्य नव्हतें. अपराध्याला सुद्धां जागें

करून ' तूं अमुक गुन्हा केलास तुझे काय म्हणणें आहे ? ' असें विचारावें लागतें; आणि शत्रूस तर समोर उभें राहून लढाई पुकारून त्याजवर हल्ला करावा लागतो. तसें येथें झालें नाहीं हें म्हणणें निरुत्तर आहे. पण ' एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीदोः किरणेष्विवांकः ' या न्यायानें त्याचेकडे पहाणें नाहीं. किंबहुना हा कलंक श्रीरामाच्या एकंदर गुणचंद्राला शोभाच देतो. जसें एखाद्या स्त्रीच्या मुखचंद्राला तिच्या हनुवटीवर असलेला लहान काळा तीळ अथवा गोंदण्याचा डाग अथवा लहानशी मुसुरी शोभाच देते, त्याप्रमाणे श्रीरामाच्या एकंदर चंद्रिकाधवल चरित्राला हा वालिवधाचा एकटा दोष शोभाच देतो. प्रत्यक्ष देव आणि मनुष्यस्वभावाचा अवतार यांतील अंतर तें हेंच. काय रामाला समोरासमोर वालीला ठार मारतां नसतें आलें ? तें मुळींच अशक्य नव्हतें. पण त्याच्या मनांत सुग्रीवाकडूनच त्याचें पारिपत्य करावयाचें होतें, आणि त्या झगड्यांत जेव्हा सुग्रीवाची बाजू पडलीशी दिसली, तेव्हा मनुष्यस्वभावाचें खरें चित्र रेखाटण्याकरिता, अत्युदात्त चरित्राच्या पुरुषालाहि घाईच्या प्रसर्गां भ्रुवार्थ कसा बाजूला नेतो, हें यात प्रभूना दाखवावयाचें होतें. कदाचित् सुग्रीव या झटक्यांत मरेल या शंकेनें रामानें अवचित बाण मारून वालीस यमलोकास पाठविलें असेल.

असो: रामकथा किती मधुर आहे, सीताचरित्र किती रम्य आहे, दशरथ कौसल्या भरत लक्ष्मण इत्यादि उदार विभूतींनी आपापले धर्म कसे निस्सीम पाळले, वगैरे हकीकत स्त्रियांच्या रम्य व गोड वृत्तात या ग्रन्थांत वर्णिलेली स्त्रियास अतिशय प्रिय होईल अशी मला आशा आहे. हा ग्रन्थ स्त्रियांना फार

आवडेल असा निःसंशय अंदाज आहे. सीतेने लहान-पणीं शिवधनुष्याचा घोडा केला हें जरी वाल्मीकी रामायणांत नाहीं, तरी सीता लग्नांत मोठी होती ही गोष्ट यथे ग्रन्थकर्त्यानें मान्य केली आहे. तसेच, लग्नांत मुलगी कितपत मोठी अगर लहान असावी, याचद्दल जें मार्मिक विवेचन प्रस्तुत ग्रन्थांत केलें आहे, प्रौढ बाळपत्नीचे जे गुण-दोष सांगितले आहेत, ते व इतर अनेक विचार स्त्रियास पटतील. यातील भाषा, यांतील शब्दांची पुनरुक्ति सुद्धां उदात्त ग्रन्थास साजेशी असून वाचकास गोड वाटेल असें मला वाटतें. हा ग्रंथ लोकादराम पात्र होईल अशी माझी खात्री आहे.

चिंतामण विनायक वैद्य.

ग्रंथकर्त्यांचे हृदय.

(१) ग्रंथरचनेचा इतिहास—मला तो दिवस अजून चांगला आठवतो. सुमारे ५ वर्षे झालीं. मी त्या वेळीं पुणे येथील वैद्यक पाठशाळेंत शिकत असून मे महिन्याच्या सुटींत घरीं कोंकणात गेलों होतो. सकाळीं सुमारे आठ वाजण्याची वळ. मी ओटीवर कायसें वाचीत बसलों असून समोर आमच्या घरातील कांहीं मुली झोंपाळ्यावर बसून ओंव्या गात होत्या. गाता गातां रामकाकाची मुलगी सुंद्री 'देव झाले ग सुभद्रा' ही ओंवी घोलून घोलून गाऊ लागली. इतक्यात काय असेल तें असो, माझे मन माझ्या पुस्तकावरून चटकन् तिकडे वेधलें गेलें! मीं यापूर्वीं झोंपाळ्यावरच्या ओंव्या कधीं ऐकिल्या नव्हत्या असें नाहीं, अगर उपरिनिर्दिष्ट ओंवींत कांहीं विशेष गूढ अर्थ भरला होता असेंहि नाहीं. पण सकाळची ती प्रशांत वेळ, व पोरीचा गोड व प्रेमळ आवाज याच्या सुंदर मिलाफामुळेच कीं काय कोण जाणे, माझे मन त्या ओंवीवर अगदीं तल्लीन झालें याच चालीवर आपणाहि कांहीं ओंव्या रचव्या अशी अत्यंत प्रवळ इच्छा व स्फूर्ति तत्काळ मनामध्ये उत्पन्न झाली, आणि त्याबरोबर, सदर ओंव्या कोणत्या विषयावर, कोणाकरितां व किती रचावयाच्या, त्या छापावयाच्या कीं नाहीं इत्यादि बाबींचा विचार करण्यास बिलकुल न थावता मी एकदम गाऊहि लागलों! कविता गाण्यात मी अगदींच अनभ्यस्त होतो असें नाहीं. आर्या,

श्लोक, संवाद, फटके, आरत्या, इत्यादि वृत्तात माझी बरीच कविता यापूर्वीहि टोपण अगर खऱ्या नांवानें निरनिराळ्या मराठी वृत्तपत्रातून व मासिकातून प्रसिद्ध झाली होती. पण ओंवीवृत्तात रचना करण्याचा मात्र माझा हा पहिलाच प्रयत्न होता. झालें, ओंव्या रचायला मीं प्रारंभ केला, व प्रथम काहीं देवतानमनपर ओंव्या रचल्या. त्यानें समाधान होईना. तेव्हां ' द्यतविनोदा ' वर ३०।४० ओंव्या रचल्या. तरी पण त्यानेंहि समाधान होईना. मग काय कारण झालें कोणास ठाऊक, एकदम श्रीरामचरित्रावर थोड्या ओंव्या रचाव्या अशी इच्छा मला झाली, व त्याप्रमाणें रचनाहि मी करू लागलों. प्रथम सबंध रामायणावर एकदर ३००।४०० ओंव्या रचाव्या असा वेत होता. पण पुढें तो वेत बदलून प्रत्येक कांडावर सुमारे १००-१५० ओंव्या रचावयाच्या असा वेत धरला, व तो पहिल्या ४ कांडात बहुतेक अमलातहि आणला. परंतु याही-पुढें रचनासौकर्य जसजसें वाढूं लागलें, श्रीरामचरित्रात मति जसजशी अधिकाधिक गुंग होऊं लागली, व प्रस्तुत ग्रंथ छापण्याची शक्यता व इष्टता मनाला जसजशी पटू लागली, तसतशी ओंव्यांच्या सख्येची सकल्पित मर्यादा अजिबात सुटून एकंदर ओंवीसख्या अखेर ४५०० जवळ जवळ गेली ! तथापि ओंवीसख्या शक्य तितकी मर्यादित करण्याचा माझा प्रयत्न एकसारखा चालूच होता.

(२) ग्रंथरचनेचा हेतु—श्रीरामकथेवर असभाव्य आख्यायिका, कोट्या, नकला, इत्यादि अनेकरूपांनीं चढलेला गंज काढून टाकून त्या कथेंतील मुख्य मुख्य विभूतींचीं शब्दचित्रें, त्यांच्या मूळच्या उज्ज्वल व ऐतिहासिक स्वरू-

पांत, मुख्यतः वाल्मीकिरामायणाला धरून पण स्वतंत्र-
 रीतीने, स्वतःच्या शब्दांत, भाविक पण आधुनिक काळाला
 रुचेल व पटेल अशा विचारसरणीने, प्रौढ सोप्या स्पष्ट
 व उठावदार भाषेत थोडक्यात पण यथातथ्य रीतीने रेखा-
 टणें, आणि त्याचप्रमाणें श्रीमद्रामायणासंबंधी सामान्य लो-
 काच्या मनांत असलेल्या विचारात थोडीफार नाजुक
 तऱ्हेची खळबळ उडवून देऊन त्या विचारांना किंचित्
 नवीन व प्रस्तुत परिस्थितीला इष्ट असें वळण लावणें. हा
 दुहेरी उद्देश मूळपासूनच माझे दृष्टीसमोर होता असें नाही,
 पण पुढें पुढें सदर ग्रंथ प्रसिद्ध करण्याचें ठरल्यापासून तो
 उद्देश दृष्टीपुढें ठेवून अखेरपर्यंत मी रचना करीत गेलों.

(३) ग्रंथाचें अंतरंग—आतां वरील उद्देश साधण्या-
 करिता व श्रीरामकथेंतील महत्त्वाचा सर्व भाग थोडक्यांत
 आणण्याकरिता मला मूळकथेंत क्वचित् ठिकाणी थोडा
 फरक करावा लागला आहे. उदाहरणार्थ, विभीषणाची
 श्रीरामचद्राशी भेट वास्तविक अगदशिष्टाईपूर्वी झाली
 असून ती त्या शिष्टाईनंतर झाल्याचे या ग्रंथात दर्शविलें आहे,
 आणि ग्रंथरचनेच्या सोईसाठीं केलेला हा किंचित् कालवि-
 पर्यास पुढें युद्धकाळाचे अखेरीस पुष्पकविमानस्थ श्रीसीता-
 रामचद्रांच्या भाषणात खरा प्रकार वर्णून तेथें दुरुस्त केला
 आहे. तसेंच, लक्ष्मणाला मूर्च्छित केल्यानंतर रावण लंकेंत
 परत गेला व पुन्हा दुसरे दिवशीं युद्धाला आला अशी
 वास्तविक मूळकथा असून, ग्रंथरचनेच्या सोईसाठीं, लक्ष्मण
 गुद्धीवर येईपर्यंत रावण एक रात्रभर रणागणावरच एकी-
 कडे आपल्या रथात मूर्च्छित पडला होता असें या ग्रंथात
 दाखविलें आहे. युद्धप्रसंग व संभाषणप्रसंगहि मीं बहुतेक

स्वतःच्या शब्दांनीच वर्णिले आहेत. अगदीं मूळ शब्दाला प्रतिशब्द व मूळ वाक्याला प्रतिवाक्य देऊन निवळ भाषा-तर करण्याचें काम मीं पत्करिलें नाहीं, व तसें यापूर्वींहि कोणत्याच मराठी कवीनें पत्करल्याचें मला माहित नाहीं. परंतु, अशा रीतीनें हे प्रसंग मीं वर्णित असतां, मूळ वाल्मीकिरामायणातील, किंवाहुना श्रीमद्भावावार्थरामायण. श्रीरामविजय, इत्यादि प्राकृत ग्रंथातीलहि विचाराची व वर्णनशैलीची स्पष्ट छटा माझ्या ग्रंथावर पडावी अशी मीं खबरदारी घेतली आहे. माझा क्रम असा असे कीं, प्रथम सटीक वाल्मीकिरामायणातील सुमारे ५०।७५ पानें वाचावयाचीं. लगेच त्याच कथानकाचीं श्रीभावार्थरामायणातील सुमारे १२५।१५० पानें वाचावयाचीं, आणि मग दोन्ही ग्रंथ बाजूस ठेवून, त्यातून घेतलेल्या टिपणाच्या आधारावर स्वतःच्या शब्दात ग्रंथरचना करावयाची. असो, आता या ग्रंथाचे दुसरे सांगण्यासारखे फिरकोळ विशेष म्हटले म्हणजे सीतेच्या लग्नमंडपात रावणाचें आगमन. लवकुशाचें श्रीरामाशीं युद्ध, अहीमहींची व सहस्रमुखी रावणाची कथा इत्यादि कथानकाचे बाबतीत मीं मूळ वाल्मीकिरामायणाचा अनुवाद केला आहे. म्हणजे हे प्रसंग मीं वर्णिले नाहींत. सेतुबधकथेचा फक्त ३।४ ओंव्यात उल्लेख केला आहे. रावणाच्या सेनापतींच्या वानरांशीं झालेल्या युद्धाची हकीकत १०।१५ ओंव्यांत आणिली आहे. महात्म्या रावणाचें शब्दचित्र, प्राकृत ग्रंथातून जवळ जवळ नष्ट झालेलें श्रीरामकथेचें ऐतिहासिकत्व पुन्हा स्पष्ट करण्याकरिता, वाल्मीकिरामायणाच्या आधारानेंच पण मूळपेक्षांहि किंचित् जास्त भडक रंगात रेखाटण्याचा प्रयत्न केला

आहे. भगवती सीतादेवीचे शब्दचित्र, एक अलौकिक ते-
जस्वी राजकारणी व पतिव्रता स्त्री या नात्यानें जरी सुंदर-
काडांत रेखाटण्याचा प्रयत्न केला आहे. तरी उत्तम आद-
र्शभूत गृहिणी या नात्यानें तिचें शब्दचित्र मात्र या ग्रंथांत
चागलेंसें रेखाटलें गेलें नाहीं याचहल फार वाईट वाटतें.
मुळीं ज्या काडांत हें चित्र रेखाटावयाचें ती कांडेंच—ऋणजे
अयोध्याकांड व उत्तरकांड—ग्रंथ लवकर आटपण्याच्या माझ्या
बेसुमार धाईमुळें अगदीं त्रोटक रीतीनें वर्णिलीं गेलीं. पण
त्याला माझा इलाज नव्हता. आधुनिक मराठी कवितेच्या
हल्लींच्या पोरक्या व निराश्रित अवस्थेंत, अगोदरच माझ्या
मते वराच विस्तृत झालेला हा ग्रंथ आणखी जास्त विस्तृत
करणवान माझे मन घेईना. व असा या ग्रंथाचा विस्तार झाला
तर महाराष्ट्र त्याचा आदर करील. व माझा व्यवहारदृष्ट्या
फायदा नाहीं तर नाहीं; पण नुकसान तरी होऊं देणार
नाहीं असा मला भरंवसा वाटेना. अशा स्थितींत, एकाद्या
बुभुक्षित मनुष्याला त्याचें जेवण पुरें होण्याच्या
आधींच निर्दयपणें पचपक्वान्नांनीं भरलेल्या पानावरून ओढावें
त्याप्रमाणें निष्ठुर वस्तुस्थितीनें माझी अवस्था केली व त्या-
मुळें रामायणांतील काहीं काहीं विचाररत्नें—विशेषत श्री-
सीताचरित्र—या ग्रंथांत योग्य रीतीने गोंवण्याचीं राहिलीं.
ग्रंथाच्या दुसऱ्या आवृत्तीचा योग आल्यास अयोध्याकांड
व उत्तरकांड कदाचित् पुन्हा लिहिण्याचा मी प्रयत्न करीन.

(४) ग्रंथाचें बहिरंग—या ग्रंथात ठिकठिकाणीं
समर्पक चित्रे घालून, कागद जास्त चागला वापरून, व
इतरहि अनेक रीतींनीं हल्लींचाच मजकूर अधिक चित्ता-
कर्षक करण्याचा पूर्वी माझा बेत होता. पण प्रस्तुतच्या

विलक्षण महर्गतेमुळें तसें करणें शक्य झालें नाहीं. प्रभूनें जास्त चांगले दिवस दाखविल्यास पुढील आवृत्तीच्या वेळीं या आवृत्तींत पुष्कळ सुधारणा करता येईल.

(५) आभारप्रदर्शन—रावबहादुर चिंतामणराव वैद्य या थोर व विद्वान् गृहस्थानीं—त्यांची माझी पूर्वीची विलकुल ओळख नसताहि—सदर ग्रन्थ छापून झाल्यावर लक्षपूर्वक वाचून पाहिला, आपला अमूल्य वेळ मोडून माझे विनंतीवरून त्याला प्रस्तावना लिहून दिली, व इतरहि अनेक अत्यंत मार्मिक व उपयुक्त सूचना केल्या, याबद्दल मी त्याचा फार फार आभारी आहे. तसेंच, रा. रा. रामकृष्णपंत पराडकर, (पुणे, प्रिंटिंग एजन्सीचे मालक), यांनीं ग्रन्थमुद्रणाच्या व प्रकाशनाच्या व्यवहारात मला केवळ बंधुभावानें निरपेक्ष व बहुमोल मदत केली, याबद्दल त्यांचेहि मनपूर्वक आभार मानणे माझे कर्तव्य आहे. आणि नवीन 'हनुमान' छापखान्याचे मालक रा. कोकाटे व त्यांच्या छापखान्यांतील मंडळीं यांनीं या ग्रन्थाच्या छपाईचें काम मोठ्या आवडीनें व शक्य तितक्या लवकर करून दिल्याबद्दल त्यांचेहि आभार मला मानिले पाहिजेत. खरोखर आज जवळ जवळ २॥ वर्षे मजजवळ पडून हा रामकथाग्रन्थ शेवटीं या बाल हनुमानानेच मस्तकीं धारण करून जगापुढें आणावा हा योगायोग जसा अपूर्व तसाच मला स्वतःला आल्हादकारकहि वाटल्यावांचून राहिला नाहीं.

झालें ! माझे हृदय संपलें ! काय माझी पूर्वपुण्याई होती न कळे की त्यामुळें सदर ग्रन्थ अगदी अनपेक्षित रीतीनें माझे हातून लिहिला जाऊन महाराष्ट्रीय बंधुभगिनींची व महाराष्ट्रभाषेची थोडी तरी सेवा या जन्मीं घडली. का-

रण, श्रीरामकथेची व कविता रचण्याची गोडी जरी मला पूर्वीपासून होती व आहे, तरी माझा व्यवसाय व माझे भोवतालची परिस्थिति हीं काव्यरचनेला मुळींच अनुकूल नाहींत, उलट प्रतिकूल आहेत. आणि त्यामुळें काव्यरचनेचा माझा प्रस्तुतचा प्रयत्न जसा पहिला तसाच शेवटचाहि होतो कीं काय अशी मला भीति वाटते. तरी माझ्या प्रिय बंधु-भगिनींना—विशेषतः भगिनींना—माझी एवढीच विनंति आहे कीं, या ग्रंथांत जे काहीं थोडे गुण असतील त्याचा त्यांनीं हंसक्षीरन्यायानें स्वीकार करून दोषाकडे क्षमादृष्टीनें पहावें. पूर्ण असें या जगात काहींच नाहीं. तेव्हां या ग्रंथांतहि कळून अगर न कळत बरेच दोष राहिले असतील. तरी पण हा ग्रंथ लिहिण्यात असलेला माझा शुद्ध व उदात्त हेतु ध्यानात आणून त्यांनीं तिकडे दुर्लक्ष्य करावें. शेवटीं, भगवान् वाल्मीकी महर्षींच्या मुखगर्गतून सवलेलें हें रामकथामृत महाराष्ट्रभाषेच्या सुवर्णकलशातून रसिकांना पाजण्याचें महद्भाग्य ज्या प्रभूच्या कृपेनें माझ्या वांट्यास आलें, त्या परममंगल, परमकारुणिक श्रीरामचंद्राच्या चरणीं शतश. प्रणाम करून मी आपल्या प्रिय वाचकाची—अथवा हा श्राव्यग्रंथ असल्यामुळें श्रोत्याची—रजा घेतों.

व्यंकटेश धोंडदेव मराठे.

अनुक्रमणिका

—००—

१ बालकांड

पृष्ठांक १-१८

संतनमन १-२ कथारंभ २-३ रामजन्म ३-४ रघुकुमाराचें बाळपण
४-५ विश्वामित्राची मागणी ५ ताटिकावध व अस्त्रप्राप्ति ५-६ विश्वामित्र
यज्ञरक्षण ६-७ अहल्येची कथा ७ अहल्येची शापमुक्ता ८ सीतेचा
लग्नमंडप ८-९ सीतेचा वृत्तांत व धनुर्भंग ९-११ सीतेचा लग्नसमारंभ
११-१३ लग्नातील मानपान १३ वरात १३-१४ क्षत्रकुळकाळ परशुराम
व दशरथी राम १४-१७ परशुरामाचें प्रयाण व वरातीची सुटका १७-१८.

२ अयोध्याकांड

१९-२६

श्रीसीतारामचंद्राचें अयोध्यस आगमन १९-२० श्रीरामाचा राज्या-
भिषेकसमारंभ २० मंथरेची कैकेयीला चिथावणी २०-२१ कैकेयीचा
स्वार्थी जळफळाट २१ दशरथाची तळमळ व वचनबद्धता २१-२२
रामा ' वनासी तूं जावें २२ लक्ष्मणाचा सताप व त्याची समजूत २२-२३
कौसल्येचे भोळे शुत्रवात्सल्य २३ अप्रतिम धैर्यशाली सुमित्रा २३ रामाचें
वनवासगमन २३-२४ भरताचे अयोध्यस आगमन व गांक २४-२५
चित्रकूटी भरतभट २५-२६

३ अरण्यकांड

२७-३९

श्रीरामाचे पंचवटीस गमन २७ शूर्पणखेची प्रेमकहाणी २७ शूर्पणखेची
रावणाला चिथावणी २८ मायामृग २८ सीतेचा हट्ट २९ मायामृगाचें
कपट २९ सीतेचा उतावीळपणा ३० लक्ष्मणाचा शातपणाचा युक्तिवाद
३० सीतेन केलेली लक्ष्मणाची निर्भर्त्सना ३०-३१ लक्ष्मणाचें खोंचदार
उत्तर व प्रयाण ३१ रावणाचें आगमन ३२ भिक्षुरूपी रावणाची पृच्छा
३२ रावणाची दर्पोक्ति ३३ सीतेचें बाणेदार उत्तर ३३ सीताहरण व
जटायूचा पराक्रम ३४ श्रीरामाचा शोक ३५-३६ श्रीरामाचा क्रोध व
त्याचें सात्वत ३६-३७ सीतेची वार्ता ३७ कबंध राक्षस व त्याचा सल्ला
३७-३८ पपासरोवर ३८-३९

४ किष्किंधाकांड

४०-५३

पपासरोवर श्रीरामलक्ष्मण ४०-४२ किष्किंधेचें राजकारण ४२-५३

५ सुंदरकांड-पूर्वार्ध

५४-७०

अशाकवनस्थ सीतांडवी ५४-५७ सीतेच शोकगीत ५७-५८
सीतासुत्रिकामवाद ५८-६० शिशुपावृक्षाचे गायक ६०-६१ सीतेची
मारुतीशी भेट ६१-६८ मारुतीचे लंकेंत प्रयाण ६८-७०

६ सुंदरकांड-उत्तरार्ध

पृष्ठांक ७०-८४

मारुतीचें लंकानिरीक्षण ७०-७३ मारुतीच्या सहजलीला व राक्ष-
सार्शी युद्ध ७३-७८ रावणसभेंत मारुती ७८-८० लंकादहन ८०-८२
मारुतीचें महेंद्र पर्वतावर प्रयाण ८३ श्रीराममारुतिभेट ८४.

७ युद्धकांड-पूर्वार्ध

८५-१०९

प्रास्ताविक विचार ८५-९० अंगदशिष्टाई ९०-१०९.

८ युद्धकांड-उत्तरार्ध

१०९-२३०

लंकेवर हल्ला १०९-११२ इंद्रजितकृत नागपाशबधन ११२-११६
वैत्यसेनापतीचा वध ११६-११७ कुंभकर्णीचा वध ११७-११८ इंद्रजि-
ताचा अभिचारिक यज्ञ ११८-१२२ दुरात्मा इंद्रजित व महात्मा लक्ष्मण
१२२-१२९ महासती सुलोचना १२९-१४९ रावणपर्व १४९-२१५
[रावणाचे सैनिकाना प्रोत्साहन १५१-१५८ रावणास युद्धप्रयाणकार्त्वी
अपमकून १५८-१६२ रावणाचे युद्धाला प्रयाण १६३ वानरराक्षसांची
सलामी १६३-१६५ रणभूमीवर रावणाचें आगमन १६५-१६७ अंगदाचें
पळपुट्या वानरसेनेला प्रोत्साहन १६७-१६९ अंगद-रावण-युद्ध
१७०-१७२ सुग्रीव-रावणाचें द्वंद्वयुद्ध १७२-१७६ रावणानें केलेली
सुग्रीवाची निर्भर्त्सना १७६-१७७ रामरावणाची पहिली सलामी १७७-
१८२ मयासुरदत्त शक्तीचा प्रयोग १८२-१८४ लक्ष्मणाची मूर्च्छा १८४-
१८७ लक्ष्मणाची मूर्च्छा व प्रभूंचा विलाप १८७-१९१ लक्ष्मणाची मूर्च्छा
व सुषेणाचा धीर १९१-१९२ द्रोणागिरीचें उच्चाटण १९२-१९५ मारु-
तीचें द्रोणागिरीसह आगमन १९५-१९६ लक्ष्मणास शुद्धि १९६-१९७
रावणमूर्च्छानिवारण १९७ रावणानें केलेली सारथ्याची निर्भर्त्सना व
त्याचे उत्तर १९७-२०१ रावणाचा निर्वाणयुद्धासाठी रणप्रवेश व वान-
राची वाताहात २०१-२०४ रामरावणाचें निर्वाणयुद्ध २०४-२१५]
रावणवध २१५-२१७ रावणस्त्रियाचा शाक २१७-२१८ रावणवधा-
नंतर विभीषणाचे सात्वत २१९ रावणाच्या उत्तरकार्यासंबंधी श्रीराम-
विभीषणाचा सवाद २२०-२२२ रावणाची उत्तरक्रिया व विभीषणास
राज्याभिषेक २२२-२२३ जानकीचें लंकेतून आगमन २२३-२२४ लंक-
तून आलेल्या सीतेचा धिक्कार २२४-२२५ सीतेचें दिव्य व तिचा स्वीकार
२२५-२२६ विजयी वानराना तैलाभ्यग झानें २२६ पुष्पक विमानारोहरण
२२६-२२७ विमानस्थ सीताराम २२७-२२९ नट्टिग्रामी भरताची भेट
२२९-३०.

९ उत्तरकांड

२३१-२३६

श्रीरामाच्या स्वागताची तयारी २३१ श्रीरामाचे स्वागत २३१-२२
 श्रीरामचंद्राची अयोध्येतून मिरवणूक २३२ रामचंद्राचा गृहप्रवेश २३२-
 २३३ रामराज्याभिषेक २३३ पाहुण्याचें प्रयाण २३३-२३४ रामराज्य
 २३४ सीतात्याग २३४-२३५ श्रीरामचंद्राचा यज्ञ व पुनर्मिलन २३५
 सीतेचें दिव्य व भूप्रवेश २३५-६ श्रीरामाचें वैकुंठी प्रयाण २३६

१० श्रीरामायणनिरीक्षण

पृष्ठांक २३७-३१०

प्रास्ताविक विचार २३७-२३८ श्रोत्यास विनंति २३८ रामायणाकड
 पहाण्याच्या द्विविध वृष्टी २३९ रामायणाकड पहाण्याची आमची वृष्टी
 २४०-४१ रामायणनिरीक्षणाचे ३ भाग २४१-२४२.

रामायणनिरीक्षण-भाग पहिला

निरीक्ष्य विभूती १ महात्मा दशरथ २४२-२५३ निरीक्ष्य विभूती २
 भगवती सीतादेवी २५३-२५९ निरीक्ष्य विभूती ३ वाली २५९-२६३
 निरीक्ष्य विभूती ४ महासती सुलोचना २६३-२६९ निरीक्ष्य विभूती ५
 प्रतापी इन्द्रजित २६९-२७० निरीक्ष्य विभूती ६ विभीषण २७०-२७१

रामायणनिरीक्षण-भाग दुसरा

श्रीरामाला ईश्वरावतार का म्हणतात ? २७१-२७४ रावणचरित्राचे
 महत्त्व २७४ निरीक्षणांतर्गत रावणचरित्र २७४-२९७ [कुलपरंपरा २७५
 श्रीविष्णूचें सुमाली प्रमुख देत्याशी युद्ध २७६-२७९ कुबेराची कुळकथा
 २७९ कुबेराला लंकाप्राप्ति २७९-२८० सुमालीची आपदा २८० सुमा-
 लीचा जळफळाट २८०-२८१ सुमालीचे कारस्थान २८१-२८२ राव-
 णादि बंधूंचे जन्म व बालपण २८२-२८३ सुमालीच्या वाणीचा रावणा-
 वर प्रयोग २८३-२८४ रावणाची बंधूसह तपश्चर्या २८४-२८५ रावणा-
 भोंवतीं राक्षसांचा जमाव व लंकाप्राप्ति २८५-२८६ रावणाचा अत्याचार
 व कुबेराचा उपदेश २८६ उमामहेश्वराची क्रीडा व रावण २८६-२८९
 रावणाचा जगभर धुमाकुळ २८९-२९० यमपुरी रावण २९०-२९१ पाताळीं
 रावण २९१-२९२ सूर्यचंद्रलोकी रावण २९२ रावण आणि रभा २९३-२९४
 रावण आणि वंदवती २९४-२९५ स्वर्गलोकी रावण व इंद्राचा पराजय
 २९५-२९७] पूर्वविवचनानुसंधान २९७ रावणाचे गुणदोषविवचन २९८
 रावणाचे दास-अविचार २९८-२९९ रावणाची कामांधता २९९-३०१ राव-
 णाचा खरा दुर्गुण व श्रीरामाचें कार्य ३०१-३०३ लक्ष्मणचरित्र ३०४-
 ३०५ मारुतिचरित्र ३०५-३०८ [बालपण ३०५ पुंढावा व शाप ३०६-३०७
 मारुतीची वरदाचना ३०७-३०८]

रामायणनिरीक्षण-भाग तिसरा

श्रीरामाचें २०८-३१० फलश्रुति ३१०-३११.

१५७४

श्रीपाळ्यावरचें रामायण

बालकांड

संतनमन

बुद्धाचा चालक । विघ्नविनाशक ॥ वंदू विनायक । ग्रंथारंभीं	१
श्रीब्रह्मकुमरी । देवी वागीश्वरी ॥ स्मरू या अंतरीं । शारदा ती,	२
ब्रह्मा विष्णु हर । त्रैलोक्या आधार ॥ करूं नमस्कार । त्यांना भावें	३
व्यासवाल्मीकांना । शुकशौनकांना । वाग्‌सृष्टीविधीना । नमूं आतां	४
यांच्याचि ग्रथासी । अनुवादायासी ॥ धरिली मानसीं । इच्छा आम्हीं	५
पुढें संस्कृतार्थ । प्राकृतीं वर्णीत ॥ नमूं तेही संत । आदरानें	६
साधु ज्ञानेश्वर । आदि कवीश्वर ॥ नमूं प्रेमादर-। युक्त मनें	७
भक्त तुकाराम । वैराग्याचें धाम ॥ शतश' प्रणाम । करूं त्यांना	८
संत तुळसदास । आणि रामदास । वंदूं या स्थळास । उभयांसी	९

वाल्मीकी साक्षात् । ज्या दुजे म्हणत ॥ नमू एकनाथ । महाराज	१०
महिपती श्रीधर । आणि मुक्तेश्वर ॥ करू नमस्कार । मोरोपंतां	११
ज्ञात वा अज्ञात । दुजे रामभक्त ॥ असो प्रणीपात । सर्वांना त्या	१२
बोबडीं बालकें । नेणीतां अभकें ॥ रामकथा मुखें । गाण्या इच्छूं	१३
तुम्ही कृपावंत । मायबाप संत ॥ बालमनोरथ । पुरवावे	१४
रसना ही खास । अर्पिली तुम्हांस ॥ बोलवा सरस । बोल आतां	१५
लेखणी दऊत । तुम्हांसी अर्पीत ॥ लिहवा उचित । तेंचि आतां	१६
प्रसाद अल्पही । आला कथे ठायीं ॥ तरी दुजी नाहीं । इच्छा मनीं	१७

कथारंभ

आतां श्रोतयांनीं । एकाग्र होउनी ॥ रामकथा कार्नी । परिसावी	१८
रावण मातला । सद्धर्म बुडाला ॥ अधर्म माजला । चहूंकडे	१९
रावण मातला । सत्त्वलोप झाला ॥ वाढाया लागला । तमोगुण	२०
रावण मातला । ब्राह्मण गांजला । यज्ञयाग झाला । लुप्तप्राय	२१
रावण मातला । स्वर्लोक नाडला । महेंद्रा सुटला । चळकांप	२२
रावण मातला । संहार वाढला ॥ रक्तानें नहाला । भूमिभाग	२३

दुष्कृत्यै कष्टली । पृथ्वी गाय झाली ॥	
ब्रह्मयापार्शीं गेली । देवांसह	२४
ब्रह्मा नारायण । स्तवितां आपण ॥	
अंतरिक्षांतून । वाणी झाली	२५
‘ कौसल्याउदरीं । अयोध्यानगरीं ॥	
होईल सत्वरीं । जन्म माझा	२६
मनुष्यरूपानें । रावणाकारणें ॥	
वधीन युद्धानें । सैन्यासह ”	२७
अशी वाणी होतां । प्रभुचीच आतां ॥	
त्रैलोक्या समस्तां । सुख झालें	२८
ऋषी देव मनीं । अती आनंदुनी ॥	
गेले परतुनी । निजस्थाना	२९

रामजन्म

इकडे पृथ्वींत । अयोध्यापुरींत ॥	
प्रभु जन्म घेत । अविलंबें	३०
अयोध्येचा पति । दशरथ नृपती ॥	
कष्टी निजचित्तीं । पुत्रासाठीं	३१
त्याच्या राण्या तीन । त्यां ठायीं जनन ॥	
घेति नारायण । अंशरूपें	३२
रम्य चैत्रमास । शुद्ध नवमीस ॥	
प्रभु या पृथ्वीस । जन्मा आले	३३
कौसल्याकुशीला । रामजन्म झाला ॥	
सुमित्रेसी झाला । लक्ष्मण	३४
कैकेयी आपण । पुत्र दोघेजण ॥	
भरत शत्रुघ्न । प्रसवली	३५
वार्ता ही फुटतां । त्रैलोक्यांत आतां ॥	
जहाला समस्तां । अत्यानंद	३६
दुदुभी वाजती । स्वर्लोकावरती ॥	
आनंदले चित्तीं । ऋषीदेव	३७

गधर्व चारण । करिती गायन ॥	
अप्सरा नर्तन । करिताती	३८
अयोध्याजनांना । आबालवृद्धांना ॥	
तर मोद मनां । सामावेना	३९
तोरणें लाविती । गुड्या उभारिती ॥	
पौर रस्तोरस्तीं । आनंदानें	४०
मंगल गीतांचा । मंगल वाद्यांचा ॥	
घोष तो जोराचा । चालू झाला	४१
धन्य ! दशरथ ! । महा भाग्यवंत ' ॥	
उद्गार निघत । जेथे तेथे	४२
राया दशरथा । शब्द हे ऐकतां ॥	
झाला निजचिन्ता । अत्यानंद	४३
त्यानैही आपण । अगणीत धन ॥	
वैचनीयां जन । तप्त केले	४४
भांडार फोडिले । द्रव्याचे सगळे ॥	
आणि सुखी केले । दीन जन	४५
वस्त्रे वा भूषणे । असंख्य गोदाने ॥	
अर्पिली रायाने । याचकांना	४६
दरिद्री हृदयां । असा कोणी काहीं ॥	
उरलाच नाही । अयोध्येत	४७
रघुकुमारांचे बालपण	
पुढे दिनमास । होतां त्या पुत्रांस ॥	
लागले वाढीस । चारी पुत्र	४८
सुकुमार शूर । तेजस्वी सुंदर ॥	
बलाढ्य उदार । सर्व होते	४९
शस्त्रास्त्रनिष्णात । वेदपारंगत ॥	
सर्वही दिसत । पूर्णत्वाने	५०
सर्वांचीच प्रीति । एकमेकांवरती ॥	
निःसंशय होती । अतीशय	५१

परी त्या दोघांची । रामलक्ष्मणांची ॥

प्रीति नवलाची । सर्वा वाटे

५२

श्रीरामा लक्ष्मण । वाटे जीवप्राण ॥

लक्ष्मणा जीवन । राम झाला

५३

कार्य-अकार्यांत । वा सुखदुःखांत ॥

दोघेहि दिसत । एकरूप

५४

पुत्रांचे हे गुण । स्वनेत्रां देखुन ॥

दशरथा प्राण । धन्य वाटे

५५

विश्वामित्राची मागणी

पुढें विश्वामित्र । एकदां पवित्र ॥

श्रराम सौमित्र । मागूं आले

५६

यज्ञरक्षणार्थ । आपुल्या मागत ॥

पुत्र ते त्वरित । रायापाशीं

५७

राव कष्टी झाला । पुत्र धाडायाला ॥

परंतु बोधिला । वसिष्ठानें

५८

मग उमजोनी । पुत्र त्यानें दोनी ॥

दिले संरक्षणीं । विश्वामित्रा

५९

विश्वामित्र धाले । कृतकार्य झाले ॥

राघवां चालले । घेउनीयां

६०

ताटिकावध व अस्त्रप्राप्ति

चालतां वाटेस । करुपा प्रांतास ॥

ताटिका तयांस । आढळली

६१

ती घोर यक्षीण । ताटिका पापीण ॥

आली खवळून । ऋषींवरी

६२

परी श्रीरामाने । तिज दक्षतेने ॥

एक्याच बाणानें । संहारिलें !

६३

संतोष वाटला । श्रीविश्वामित्राला ॥

श्रीरामयशाला । देखुनीयां

६४

मग त्या ऋषींनीं । श्रीरामालागुनी ।	
दिव्यास्त्रे अर्पुनी । धन्य केले	६५
बला अतिबला । विद्या या सकला ।	
लाभल्या रामाला । बहुमोल	६६
वज्रास्त्र ब्रह्मास्त्र । श्रीपैतामहास्त्र ॥	
हाही श्रेष्ठ अस्त्र- । लाभ झाला	६७
दुर्जोहि निर्वाणा । घोरस्त्रे निर्मुनी ।	
श्रीविश्वामित्रांनी । रामा दिलीं	६८
श्रीराम तुष्टला । मनीं धन्य झाला ।	
ऋषीसर्वे गेला । सिद्धाश्रमीं	६९
विश्वामित्रयज्ञरक्षण	
तया आश्रमांत । स्वव्रतसिद्धयर्थ ॥	
विश्वामित्र घेत । यज्ञदीक्षा	७०
श्रीराम लक्ष्मण । पांच रात्रदिन ॥	
करिती रक्षण । यज्ञाचें त्या	७१
दिन उगवतां । सहावा तो आतां ॥	
यज्ञा अत्रचिता । विघ्न आले	७२
सुबाहु मारीच । राक्षस ते नीच ॥	
शेवटीं आलेच । यज्ञघाता	७३
अदृश्य राहुनी । दैत्य ते गगनीं ॥	
करिती बरुनी । रक्तस्राव	७४
श्रीराम कोपला । क्रोधे लाल झाला	
हातांत घेतला । एक बाण	७५
दिव्य मानवास्त्र । योजुनी त्यावर ॥	
मारीच तो दूर । भिरकाविला	७६
आणि आग्नेयास्त्र । सोडुनी दुर्धर ॥	
सुबाहुही चूर । केला रणीं	७७
देव आनंदले । ऋषी श्रेष्ठ धाले ॥	
कृतकार्य झाले । विश्वामित्र	७८

सर्वही स्वचिर्त्ती । सतोषुनी अतो ॥

धन्यवाद देती । राघवांना

७९

अहिल्येची कथा

पुढे आटोपून । यज्ञ ऋषीगण ॥

निघती तेथून । मिथिलेला

८०

लक्ष्मणहोत्सव । तेथिंचा अपूर्व ॥

पहाया राघव । सर्वे नेती

८१

मिथिलेनजीक । जातां त्यांना एक ॥

दिसे भयानक । शून्याश्रम

८२

गौतम सुव्रत । अहिल्येसहीत ॥

तप आचरोत । पूर्वी तेथे

८३

एकदां नसतां । आश्रमां ते स्वतां ॥

इंद्र अवचितां । तेथे आला

८४

आणि लक्ष्मण । घेऊनी देहास ॥

दुष्ट अहिल्येस । भ्रष्ट करी

८५

गौतम परत । येतां आश्रमांत ॥

इंद्र चांचरत । पळू लागे

८६

परंतु ऋषींनीं । तत्कृत्य जाणुनी ॥

त्याला संतापुनी । शाप दिला

८७

“ भगांकित काया । हो तुझी पापिया ” ॥

असा दिला तथा । घोर शाप

८८

आणि पत्नीलाही । शापुनी ते ठायीं ॥

गेले हिमालयीं । गौतम ते

८९

त्या कालापासून । अहिल्या ती दीन ॥

अदृश्य राहून । काल कंठी

९०

वायुचा आहार । रक्षेत विहार ॥

होचि उपचार । होता तिज

९१

एक भव्य शिला- । रूपेंच सकळा ॥

स्मरण जगाला । होय तिचें

९२

अहिल्येची शापमुक्तता

परि पाय आतां । रामाचे लागतां ॥	
हो शापमुक्तता । अहिल्येची !	९३
तत्काल होऊन । दिव्यतेजपूर्ण ॥	
सती सुप्रसन्न । प्रगटली	९४
कंठीं गहींवर । लोटुनी अपार ॥	
पदीं ठेवी शिर । श्रीरामाच्या	९५
श्रीराम लक्ष्मण । हेहि प्रेमपूर्ण ॥	
वांदिती चरण । अहिल्येचे	९६
दुंदुभी वाजती । स्वर्लोकावरती ॥	
आनंदले चित्ती । ऋषी देव	९७
“धन्य ! रामराय । अहिल्येचें भाग्य ” ॥	
सर्व सविस्मय । उद्गारती	९८
मग तये वेळे । रामकृपाबळे ॥	
गातम भेटले । अहिल्येसी	९९
पुन्हां दोघेजण । सुशील सपन्न ॥	
गेली तीं गहून । तपामध्यें	१००
आणि विश्वामित्र । श्रीराम सौमित्र ॥	
घेउनी सत्वर । पुढें गेले	१०१

सीतेचा लग्नमंडप

मिथेलेसी येतां । विश्वामित्र आतां ॥	
जनकाच्या चित्ता । हर्ष वाटे	२
तयानें जाऊन । सामोरा आपण ॥	
धरिले चरण । गाधिजांचे	३
आणखी सत्कार । करुनीयां थोर ।	
आणी त्यां सत्वर । लग्नस्थळा	४
लग्नमंडपांत । भूपाल विख्यात ॥	
ऋषीहि अमित । आले होते	५

मध्य एक भले । चाप सुटलेले ॥	
होते ठेविलेले । अंगणांत	१०६
सीता पुष्पमाल । घेउनी कोमळ ॥	
जनकाजवळ । उभी होती	७
जनकें आपण । सीता-लग्न-पण ॥	
होता उच्चारून । ठेविलेला	८
क्षत्रियप्रमुख । टाकुनी दिमाख ॥	
होते, अधोमुख । बसलेले	९
पण जिंकायास । तेज दावायास ॥	
शक्यता कोणास । दिसेचना	१०
अशा या स्थितींत । विश्वामित्र तेथ ।	
जातां ते विस्मीत । मनीं झाले	११
मग त्यांनीं आतां । कारण पुसतां ॥	
जनक तो स्वतां । चोळू लागे	१२
सीतेचा वृत्तान्त व धनुर्भंग	
म्हणे “ मी यज्ञार्थ । नांगरीतां शेत ॥	
सीता भूगर्भांत । सांपडली	१३
मग मी नेऊनी । ही निजसदनीं ॥	
कौतुकेंकरुनी । वाढविली	१४
पुढें प्रौढपण । येतां ही आपण ॥	
एक विलक्षण । कर्म करी	१५
चाप हे अद्भुत । शंभुदेवदत्त ॥	
होते अंगणांत । एकीकडे	१६
तेथे अवचीता । जाउनी ही सीता ॥	
धनुष्याचा स्वतां । घोडा करी !	१७
कृत्य हे देखीलें । जेव्हां मीं सगळें ॥	
तेव्हां थक झालें । मन माझें	१८
मग त्याच वेळां । कन्या ही देण्याला ।	
पण मीं लाविला । अनुरूप	११९

जो वीर आपण । धनुष्या या गुण ।	
लावी त्या देईन । सीता माझी	१२०
असा पण घोर । होतां धनुर्धर ॥	
आले हे सत्वर । येथवरी	२१
परंतु आजुनी । एकांहेकडुनीं ॥	
धनुष्य तालुनां । धरवना	२२
म्हणुनीच आज । सर्वही सलज्ज ॥	
वसले हे राज- । श्रेष्ठ सारे ”	२३
एवढे सांगून । जनक फिरून ॥	
नृपां उद्देशून । बोलूं लागे	२४
‘वीरहो ! प्रचंड । हे शिवदोर्दंड ॥	
पडलें अखंड । तुम्हांपुढें	२५
सीता माझी येथ । माल ही हातांत ॥	
घेउनी तिष्ठत । उभी आहे	२६
परंतु अजुनी । धनुष्या या कोणी ॥	
गुण चढवोनी । दावाचना	२७
मग धनुर्धर । कन्येजोगा वर ॥	
नाहींच भूवर । कोणी काय ?	२८
मग कां सकळ । हे उर्वीमंडळ ॥	
जहालें निर्बळ । निःक्षत्रिय !! ”	२९
शब्द हे ऐकतां । जनकाचे आतां ॥	
स्फुरण ये चित्ता । श्रीरामाच्या	३०
मृगेंद्राचा छाया । काष्ठें डवचावा =	
तशीच राघवा । स्थिती झाली	३१
मग धैर्यमूर्ती । उटुनी वरती ॥	
चालला पुढतीं । चापाकडे	३२
मुनीवेषधर । बालक हा वर ॥	
उठतांच धोर । थक झाले !	१३३

मुना दचकता । राज हडबडती ॥	१३४
दुकमकां बघती । रामाकडे	
सीतेचेही मन । मूर्ती ती पाहुण्या	३५
झाले स्नेहपूर्ण । अतीशय	
रामे प्रेक्षकांना । नमुनी सर्वांना ॥	३६
केली प्रदक्षिणा । धनुष्यासी	
आणखी समस्त । असतां पहात ॥	३७
चाप ते हातांत । उचलीले	
प्रत्यंचा खोचितां । मग राम स्वतां ■	३८
चाप अवाचिता । दुभंगले !	
काडकाड ध्वनी । उडतां गगनीं ॥	३९
थरथरा मेदिनी । डोलूं लागे	
दिशा अंतराळ । स्वसृत्यु पाताळ ■	४०
नाई त्या सकळ । दणाणले	
कितीक बावळे । जन भेदरले ॥	४१
मूर्छितहि झाले । कितीएक	
असो ऐशा रीती । होतां पणपूर्ती ■	४२
सीता निजचित्तीं । आनंदली	
प्रेमातिशयाने । श्रीरामासी तिने ॥	४३
सुपुष्पमालेने । भूषविले	
आनंद लोटला । प्रेक्षकां सकळां ॥	४४
धन्यवाद दिला । रामा त्यांनीं	
सीतेचा लग्नसमारंभ	
पुढे जनकाने । सोयऱ्यां त्वरेने ॥	४५
दिलीं आमंत्रणें । लग्नासाठीं	
राजा दशरथ । राण्यांसमवेत ॥	४६
पावला त्वरीत । मिथिलेसी	
ते वसिष्ठादिक । वामदेव प्रमुख ॥	४७
ऋषीहि अनेक । सर्वे आले	

हत्ती घोडे रथ । दास अलंख्यात ॥	
जनक अर्पित । वरांलागी	१७५
हजारों सुंदर । सख्याहि चतुर ॥	
कन्यांबरे वर । रायें दिल्या	७६
त्या सर्वा घेउनी । वरात तेथूनी ॥	
अयोध्या लक्षुनी । चालू लागे	७७
ताशे कडाडती । नगरे झडती ॥	
वरातोपुढतो । मनोहर	७८
हत्ती थोर थोर । झुलती समोर ॥	
घोडेहि चौफेर । नाचताती	७९
मिथिलाजनांना । आवालवृद्धांना ॥	
तर हर्ष मनां । सामावेना	८०
गवाक्षांमधुनी । वा गृहांवरुनी ॥	
बघती नयनीं । महोत्सव	८१
पुष्पवृष्टी थोर । करिताती पौर ॥	
व मृवरांवर । आनंदानें	८२
अशा या श्राटांत । शेवटीं सीमांत ॥	
जनकें वरात । पांचवीली	८३
आणखी मानस । होउनी उदास ॥	
पुन्हां नगरीस । परतला	८४
क्षत्रकुळकाळ परशुराम व दाशरथी राम	
इकडे चालतां । वरात ती आतां ॥	
विघ्न अवचिता । मार्गी आलें	८५
शिवचाप भंग । झालें हें ऐकुन ॥	
गंला खवळुन । परशुराम	८६
आणि क्रोधतप्त । होउनी अत्यंत ॥	
ठाकला त्वरित । रामापुढें	८७
क्षत्रकुळकाळ । वीर हा प्रबळ ॥	
पहातां सकळ । घाबरले	१८८

कोणी चांचरले । ठार्यींच बैसले ॥	
कोणी ते लपले । दुज्यामार्गे	
दशरथा तर । मूर्च्छा अनिवार ॥	
येऊनी भूवर । पडला तो	९०
वसिष्ठादि सारे । ऋषीहि घाबरे ॥	
झाले या प्रकारें । मनामध्ये	९१
इतुक्यांत वीर । भार्गव सत्वर ॥	
श्रीरामा उत्तर । बोलू लागे	९२
म्हणे “ रघुनाथा ! । देउनीयां चित्ता ॥	
प्रतिज्ञा ही आतां । ऐक माझी	९३
तू क्षत्रियवीर । महाधनुर्धर ॥	
आहेस भूवर । निःसंशय	९४
आजिचें अद्भुत । त्वत्कृत्य करीत ॥	
अत्यंत चकीत । मजलाही	९५
परी क्षत्रियानें । वरचढ होणें ॥	
कर्थां न सहाणें । मना माझ्या	९६
जमदग्नी तात । असतां ध्यानस्थ ॥	
वधिले उन्नत्त । क्षत्रियांनीं	९७
त्यावेळेपासून । त्यांचे ठार्यीं पूर्ण ॥	
गेला भडकून । राग माझा	९८
भूगोल जे वेळां । नि क्षत्रिय केला ॥	
तेव्हांच रागाला । शांती आली	९९
मग पृथ्वीदान । कश्यपां देऊन ॥	
केलें मीं प्रयाण । महेंद्रासी	२००
तेथें ही ऐकतां । तव कृत्यवार्ता ॥	
पातलां मी स्वतां । येधवरी	१
चाप त्वां मोडिलें । तें जुनाट झालें ॥	
घे हें नवें भलें । विष्णुचाप	२
या चापाला गुण । दाविशी लावून ॥	

बंधु तो धाकुला । जनकाचा भला ॥	
कुशध्वज आला । लग्नासाठीं	१४८
आणिकही श्रेष्ठ । ऋषी तपोनिष्ठ ॥	
भूपती बलिष्ठ । आले तेथें	४९
मग त्यां समस्तां । सुहृदांदेखतां ॥	
समारंभ आतां । चालू झाला	५०
रघुकुल भलें । वसिष्ठ वर्णिलें ॥	
जनकें कथिलें । निजकुळ	५१
दोन्हीहि कुळांत । राजर्षींची होत ॥	
मालिका अत्यंत । स्पृहणीय	५२
जनक हर्षला । कृतकार्य झाला ॥	
संबंध हा भला । देखुनीयां	५३
मग आनदून । तयानें आपण ॥	
दिधलें वाग्दान । राघवांना	५४
ज्येष्ठ श्रीरामाला । जानकी कोमला	
लक्ष्मणा उर्मिळा । देऊं केली	५५
तंव तितुक्यांत । विश्वामित्र तेथ ॥	
स्वहित सांगत । कुशध्वजा	५६
मग त्यानें आतां । त्याच्याहि दुहित्वा ॥	
शत्रुघ्नभरतां । देऊं केल्या	५७
वधूवरें चारी । ऋषीनीं सत्वरीं ॥	
बहुलीयावरी । आणवीलीं	५८
बधुपुरोहीत । शतानद् होत ॥	
वरपुरोहीत । वसिष्ठ ते	५९
त्या ऋषिद्वयांनीं । समंत्रक अग्नी ।	
स्थंडिलावरुनी । सिद्ध केले	६०
आणखी क्रमानें । मग जनकानें ॥	
केलीं कन्यादानें । अग्नीसाक्ष	१६१

सौंदर्याची खाणी । सीता ती सद्गुणी ॥	
दिली संतोषुनी । रामा हातीं	६६२
उर्मिला प्रेमळा । दिली लक्ष्मणाला ॥	
तशी भरताला । मांडवी ती	६३
आणि श्रुतकीर्ती । महाभाग्यवती ॥	
अपियेली हातीं । शत्रुघ्नाच्या	६४
आनंद लोटला । त्रैलोक्या सकला ॥	
संबंध हा भला । पाहुनीयां	६५
हजारों मंगल । सुवाचें प्रेमळ ॥	
लागला तत्काल । वाजावया	६६
गंधाक्षता थोर । पुष्पाचे संभार ॥	
‘वधुवरांचर । कोसळती	६७
गंधर्व गाताती । अप्सरा नाचती ॥	
मुखीं गात कीर्ती । राघवाची	६८
‘धन्य ! धन्य ! धन्य ! । जोडे असामान्य ’ ॥	
असा ध्वनी होय । जेथे तेथे	६९

लग्नांतील मानपान

नंतर चांगले । जनकानें केले ॥	
ते सुखसोहाळे । राघवांचे	७०
विहीणी सगळ्या । आधीं गौरविल्या ॥	
करवल्या केल्या । तृष्ट मनीं	७१
मानपान थोर । हौसेचे प्रकार ॥	
केले भरपूर । जनकानें	७२
वन्हाडी मंडळी । दौवाजूंकडली ॥	
अत्यंत तृष्टली । मनामध्ये	७३

वरात

मग सुसुहृतीं । संतोषित चित्तीं ॥	
वर परतती । अयोध्येसी	१७४

हत्ती घोडे रथ । दास असंख्यात ॥	
जनक अपीत । वरांलागी	१७५
हजारों सुदर । सख्याहि चतुर ॥	
कन्यावर बर । रायें दिल्या	७६
त्या सर्वा घेउनी । वरात तेथूनी ॥	
अयोध्या लक्षुनी । चालू लागे	७७
नाशे कडाडती । नगरे झडती ॥	
वरातोपुढती । मनोहर	७८
हत्ती थोर थोर । झुलती समोर ॥	
घोडेहि चौफेर । नाचताती	७९
मिथिलाजनांना । आवालवृद्धांना ॥	
तर हर्ष मनां । सामवेना	८०
गवाशांमधुनी । वा गृहांवरुनी ॥	
बघती नयनीं । महोत्सव	८१
पुष्पवृष्टी थोर । करिताती पौर ॥	
वसूवरांवर । आनदानें	८२
अशा या थाटांत । शेवटीं सीमांत ॥	
जनकें वरात । पांचवीली	८३
आणखी मानस । होउनी उदास ॥	
पुन्हां नगरीस । परतला	८४
क्षत्रकुळकाळ परशुराम व दाशरथी राम	
इकडे चालतां । वरात ती आतां ॥	
विघ्न अवचिता । मार्गी आलें	८५
शिवचाप भंग । झालें हें ऐकुन ॥	
गेला खवलून । परशुराम	८६
आणि क्रोधतप्त । होउनी अत्यंत ॥	
ठाकला त्वरित । रामापुढें	८७
क्षत्रकुळकाळ । वीर हा प्रबळ ॥	
पहातां सकळ । घाबरले	१८८

काणां चांचरले । ठायींच बैसले ॥	
कोणी ते लपले । दुज्यामागें	
दशरथा तर । मूर्च्छा अनिवार ॥	
येऊनी भूवर । पडला तो	९०
वसिष्ठादि सारे । ऋषीहि घाबरे ॥	
झाले या प्रकारें । मनामध्ये	९१
इतुक्यांत वीर । भार्गव सत्वर ॥	
श्रीरामा उत्तर । बोलूं लागे	९२
म्हणे “ रघुनाथा ! । देउनीयां चित्ता ।	
प्रतिज्ञा ही आतां । ऐक माझी	९३
तू क्षत्रियवीर । महाधनुर्धर ॥	
आहेस भूवर । नि संशय	९४
आजिचें अद्भुत । त्वत्कृत्य करीत ॥	
अत्यंत चकीत । मजलाही	९५
परी क्षत्रियानें । वरचढ होणें ॥	
कधीं न सहाणें । मना माझ्या	९६
जमदग्नी तात । असतां ध्यानस्थ ॥	
वधिले उन्नत । क्षत्रियांनीं	९७
त्यावेळेपासून । त्यांचे ठायीं पूर्ण ॥	
गेला भडकून । राग माझा	९८
भूगोल जे वेळां । नि क्षत्रिय केला ।	
तेव्हांच रागाला । शांती आली	९९
मग पृथ्वीदान । कश्यपां देऊन ॥	
केलें मीं प्रयाण । महेंद्रासी	२००
तेथें ही ऐकतां । तव कृत्यवार्ता ॥	
पातलीं मी स्वतां । येथवरी	१
चाप त्वां मोडिलें । तें जुनाट झालें ।	
घे हें नवें भलें । विष्णुचाप	२
या चापाला गुण । दाविशी लावून ।	

तरी मी देईन । द्वंद्व मग	२०३
काहीं झालें तरी । माझी बरोबरी ॥	
क्षत्रिया अखेरीं । होणें नाहीं '	४
शब्द हे बोलून । भार्गवें आपण ॥	
रोखिले नयन । रामावरी	५
श्रीराम हांसला ! । आणि भार्गवाला ॥	
बोलाया लागला । नम्रतेनें	६
म्हणे " सत्त्वगुण । ब्राह्मणलक्षण ॥	
दिसतो लेश न । तुम्हा ठार्यां "	७
अमानुष क्रौर्य । दातुनीयां गर्ह्य ॥	
केलेत क्षत्रिय । नष्ट तुम्हीं	८
अपराधी एक । असतां अनेक ॥	
नृपति निःशंक । वधिलेत	९
परी हा नव्हता । राम तेव्हां स्वतां ॥	
म्हणुनीच होता । प्रभाव तो	१०
आतां काळ गेला । पूर्वींचा तो भोळा	
मनु पालटला । निःसंशय	११
अवतारहेत । तुमचाहि खचित ॥	
जहाला समाप्त । येशुनीयां	१२
द्या आतां इकडे । चाप तें थोकडे ॥	
आणि मजकडे । दृष्टी लावा	१३
म्हणजे मी कोण । आहे हें संपूर्ण ॥	
येईल दिसून । तुम्हांलाही ! "	१४
शब्द रघुनाथ । बोलुनी त्वरीत ॥	
विष्णुचाप घेत । हातांमध्ये	१५
भार्गव खचले । ठार्यांचे खुंटले ॥	
उमखा न चले । हालाचया	१६
भीषण स्वरूप । जाउनी आपाप ॥	
अति सौम्यरूप । काया झाली	२१७

आवेश सगळा । अशेष जिरला ॥	
परशुहि झाला । काष्ठवत	२१८
अति जोरदार । शब्द तो खंबीर ॥	
जाउनीयां स्वर । मृद् आला	१९
हृदयींच तेज । हळूहळू आज ॥	
श्रीरामा सहज । शिरुं लागे	२०
त्रैलोक्य सगळें । आनदित झालें ॥	
जीवीं जीव आले । सर्वत्रांच्या	२१
हुंदुभी वाजतो । स्वलोकावरतो ॥	
पुष्प वर्षतातो । रामशिरीं	२२
श्रीराम हातांत । चाप विष्णुदत्त ॥	
घेडनो बोलत । भार्गवांना	२३
म्हणे " पुरातन । ब्राह्मण म्हणून ॥	
आहांत आपण । पूज्य मज	२४
कांहीं झालें तरी । बाण प्राणहारी ॥	
मज तुम्हांवरो । टाकवेना	२५
परतु निर्वाण । हाहि विष्णुबाण ॥	
फुकट जाणें न । कल्पांताहि	२६
तेव्हा या बाणानें । तुम्हांसो खात्रीनें ॥	
स्वलोका मुकण । भाग आहे "	२७
परशुरामांचे प्रयाण व वरातीची सुटका	
शब्द रघुनाथ । बोलतां निश्चित ॥	
भार्गव मनांत । चरकले	२८
मग सोम्यपणें । त्यांना आदरानें ॥	
श्रीरामा स्तुतानें । गौरवीलें	२९
आणखी नमन । तयासी करून ॥	
गेलें ते फिरून । स्वस्थानासो	३०
बन्हाड्यां सकळां । अत्यानंद झाला ॥	
शुद्धीवरी आला । दशरथ	२३१

पुत्राचा विक्रम । पाहुनी सप्रेम ॥	
राव तो परम । संतोषला	२३२
आणि तो तेथून । वरात निर्विघ्न ॥	
चालली फिरून । अयोध्येला	३३
बालकांड हे समाप्त । कथा वर्णिली साक्षिप्त ॥	
रघुवीरलीला गुप्त । ठाव कोणा ?	२३४

बालकांड समाप्त

अयोध्याकांड

श्रीसीतारामचंद्रांचें अयोध्येस आगमन

राम आले अयोध्येसी । सीता घालुनी पाठीसी ॥	
हर्ष दशरथासी । सामावेना	१
सीतारामदर्शनाला । लोकसंमर्द लोटला ॥	
राजमार्ग बंद झाला । अयोध्येचा	२
ताशे चौघडे वाजती । गुड्या तोरणें लाविती ॥	
नगर-नारी आंवाळीती । सीतारामा	३
गृहीं आले सीताराम । सर्व मंगलांचें धाम ॥	
पूर्ण पावती विश्राम । निजानंदें	४
लग्नसोहळा रामाचा । थेट तैसाच बंधूचा ।	
भेद मात्र तो नांवाचा । अन्य नाही	५
मुख सतेज कोमळ । छाती उन्नत विशाल ॥	
दीर्घबाहु हा प्रबळ । रामभद्र	६
राम होतां कोपयुक्त । यम चळचळां कांपत ॥	
पृथ्वी थरथरां डोलत । रामभयें	७
वज्राहुनीहि प्रबळ । मातेसारिखें प्रेमळ ॥	
पुष्पाहुनीहि कोमळ । राममन	८
सत्यव्रत शुचिर्भूत । राम ज्ञानी भाग्यवत ॥	
झाली प्रजा अनुरक्त । रामपार्यी	९
राम दयेचा सागर । राम सत्त्वाचें आगर ॥	
रामराज्यासी अधीर । प्रजा झाली	१०
राम चुकतांच क्षण । येइ धांवत लक्ष्मण ॥	
सज्ज राहुनी आपण । रक्षी राम	११

दुरावतां तो लक्ष्मण । रामा नावडे जीवन ॥	
म्हणे सत्य दुजा प्राण । लक्ष्मण माझा	१२
भरत आणि ते शत्रुघ्न । होते मातुलालागुन ॥	
परी रामपदीं मन । अहोरात्र	१३
वधुनि रामाचे सद्गुण । राजा दशरथ प्रसन्न ॥	
म्हणे 'राज्य त्या अपूढे । वना जावें'	१४

श्रीरामाचा राज्याभिषेकसमारंभ

रामराज्याभिषेकाला । जन सर्व गोळा झाला ॥	
ऋषी सर्व सिद्धतेला । करितो वेगें	१५

मंथरेची कैकेयीला चिथावणी

दुष्ट कलीनें भारिली । कुब्जा मंथरा कोपली ॥	
बोटें मोडित नी गेली । कैकेयीसी	१६
कुब्जा मंथरा पापीण । जणुं कापट्याची खाण ॥	
मोही वकृत्वानें पूर्ण । कैकेयीला	१७
कुब्जा बोले कैकेयीस । "मूढे ! ऊठ ! कां निजलीस ? ॥	
आग लागली घरास । कळना कां ? "	१८
कुब्जा बोले कैकेयीस । 'पतीगर्व वहात्येस ॥	
मग राज्य कां रामास । मूढे ! बोल ! "	१९
कुब्जा बोले कैकेयीस । "तुच्छ करिसी कौसल्येस ॥	
मग राज्य कां रामास । मूढे ! बोल "	२०
कैकेयि बोलत्ये कुब्जेला । "राम ज्येष्ठ पुत्र भला ॥	
नेम थोरांनीं घातला । ज्येष्ठा राज्य ! "	२१
कैकेयि बोलत्ये 'गे ! कुब्जे ! । राम भरत पुत्र माझे ॥	
रामीं वैर कां हे तुझे ? । सांग मज "	२२
कुब्जा बोले कैकेयीतें । "तुझे हित मी बोलत्ये ॥	
जातां राज्य त्या रामातें । मग तू कोण ? "	२३
कुब्जा बोले कैकेयीला । "जातां राज्य श्रीरामाला ॥	
सर्व मान कौसल्येला । दासो मग तू ! "	२४

कुब्जा बाले दुष्टवाचा । “ राग सुमित्रा पौराचा ॥
 कैकेयी ! द्वेष सवतीचा । सोसशी कां ? ” २८
 कुब्जा बोले ‘ गे कैकेयी ! । राम-पुत्र राज्य घेई ॥
 मग भरताची सोई । काय आहे ? ’ २९

कैकेयीचा स्वार्थी जळफळाट

कुब्जामंत्राने भारिली । कैकेयी ती स्वार्थी झाली ॥
 आणि कोपयुक्त गेली । क्रोधशाळे २९
 वख्खालकार टाकुन । देई कैकेयी फेंकुन ॥
 मग आरंभी रुदन । भूमीवरी ३०

दशरथाची तळमळ व वचनवद्धता

दशरथ श्रांत झाला । रामदर्शने निवाला ॥
 मग येई मंदिराला । कैकेयीच्या ३०
 कैकेयी लोळतां भूमीसी । राव दुःखित मानसीं ॥
 म्हणे “ जें जें तूं इच्छिशी । देईन तें ! ” ३१
 कैकेयी निर्लज्ज बोलते । “ राज्य द्यावें भरतातें ॥
 वनीं वास श्रीरामातें । शीघ्र व्हावा ! ” ३२
 राव पडे तो मूर्च्छित । कैकेयिशब्दचज्जाघात ॥
 हृदय राजाचें भेदित । क्षणामध्ये ३३
 लागे कैकेयीच्या चरणीं । दशरथ दीनवाणी ॥
 म्हणे ‘ प्रिये ! ही करणी । करूं नको ! ’ ३४
 राजा बोले ‘ गे कैकेयी ! । राम लीन तुझे पायीं ॥
 त्यासी राज्य तूचि देई । यशस्विनी ! ’ ३५
 राजा बोले कैकेयीस । “ राज्य दे तू भरतास ॥
 परी रामा या वनास । धाडूं नको ” ३६
 कैकेयी बोले ‘ दशरथ ! । कौर्ति तुझी व्यर्थ ! व्यर्थ ! ॥
 वचन देउनीयां स्वार्थ । पहातोस ! ” ३७
 कैकेयि बोले “ महाराजा ! । ज्येष्ठ राम वैरी माझा ॥
 कौसल्या ती तुझी भाजा । हितशत्रु ” ३८

कैकेयि बोले दशरथा ! । आण तुझी घेत्ये आतां ॥
 राम वनासी न जातां । प्राण ठेवीना मी ! ” ३८
 दशरथ बोले “गे पापिणी ! । कैकेयि ! दुष्टत्वाचे खाणी ॥
 तुझी पेशी ही करणी । मृत्यु मज ” ३९
 राजा बोले कैकेयीस । “राम निघतांना वनास ॥
 त्याचे आधींच स्वर्गास । गमन माझे ” ४०
 कैकेयिवचने तापला । दशरथ स्तब्ध झाला ॥
 “याहं इच्छितो रामाला । आणा” म्हणे ४१
 राम शीघ्र आला । राजासन्मुख ठाकला ॥
 नमुनियां कैकेयीला । आज्ञा मागे ४२

रामा ! वनासी तूं जावें

कैकेयि बोलत्ये रामाला । “ राजा भ्रंताचित्त झाला ॥
 तरी त्याच्या या आज्ञेला । सांगेन मी ” ४३
 कैकेयि बोले दुष्ट भावें । “ रामा ! वनासीं तूं जावें ॥
 राज्य भरतें भोगावें । राजाज्ञा ही ! ” ४४
 राम “ तथास्तु ” म्हणोनि । लागे कैकेयीचरणीं ॥
 म्हणे आत समजावोनी । शीघ्र जातो ” ४५

लक्ष्मणाचा संताप व त्याची समजूत

लक्ष्मण रागानें तापला । म्हणे, “राजा भ्रंत झाला ॥
 रामा ! बांधुनी तूं याला । राज्य भोग ! ” ४६
 राम बोले लक्ष्मणासी । “ बाळा ! धर्म तू नेणसी ॥
 पूज्यपाद दशरथासी । कैसा बांधू ? ” ४७
 राम बोले “ रे लक्ष्मण ! । मज पित्राज्ञा प्रमाण ॥
 मोडीना मी गेल्या प्राण । आज्ञा त्याची ” ४८
 राम बोले “ रे लक्ष्मण ! । तात आज्ञा देतां जाण ॥
 अशिकाष्टें मी भक्षीन । शंका नको ! ” ४९
 राम बोले “ रे लक्ष्मण ! । तात आज्ञा देतां जाण ॥
 घोर विप मी प्राशोन । शंका नको ! ” ५०

कौसल्येचें भोलें पुत्रवात्सल्य

- बोले कौसल्या स्फुंदत । “ रामा ! जातां तूं वनांत ॥
तेच क्षणीं माझा अंत । सत्य होय ! ” ५१
- बोले कौसल्या रामाशीं । “ पतीप्रेम नाहीं मजशीं ॥
तुजवीण या सबतींशीं । कैशी राहूं ? ” ५२
- दुःखें कौसल्या विह्वळा । मिठी घाली रामगळां ।
म्हणे ‘ वनीं येत्ये बाळा ! । तुझ्या संगे ’ ५३
- राम बोले कौसल्येसी । “ राजा असता दुःखावेशीं ॥
माझ्या संगे तूं वनासी । कैसी येशी ? ” ५४
- राम बोले कौसल्येला । ‘ पती-आज्ञा मान्य तुला ॥
पूज्य आपणां सर्वाला । दशरथ ’ ५५
- कौसल्या माउली । रामशब्दे स्थिरावली ॥
आज्ञा कष्टानें दिधली । वनीं जाण्या ! ५६

अप्रतिम धैर्यशाली सुमित्रा

- वीरपत्नी धैर्यशाली । धन्य सुमित्रा माउली ! ॥
वीरमाता ती शोभली । जर्गीं तचि ॥ ५७
- बोले सुमित्रा “ लक्ष्मण ! । रामपदीं ठेवीं मन ।
तैसी सीता ही सुजाण । पूज्य मानीं ” ॥ ५८
- बोले सुमित्रा “ लक्ष्मण ! । सीता माझे ठायीं मान ॥
वन अयोध्येसमान । मानीं बाळा ! ” ॥ ५९

रामाचें वनवासगमन

- बंधु राम लक्ष्मण । सर्वे सीतेसी घेऊन ॥
सेवावया घोर वन । सिद्ध झाले ॥ ६०
- कैकेयि वाई दुष्ट कितो । सीता देउनी सांगातीं ॥
कोमल राममूर्ती । वना धाडी ॥ ६१
- कोमल राममूर्ती । तिही लोकीं झाली कीर्ति ॥
होण्या पितृवाक्यपूर्ती । वना जाय ॥ ६२

धन्य धन्य सीता सती । भूमंडळीं झाली ख्याती ॥	
रघुवीराचे सांगातीं । वना जाय	६३
धन्य लक्ष्मणमूर्तीं । अखंडित झाली कीर्ति ॥	
बंधुप्रेम दावी जगतीं । अद्वितीय	६४
राम वनासी चालला । लोकव्यवहार थांबला ॥	
जो तो धांवत निघाला । रामामार्गे !	६५
राम वनासी चालला । हर्ष होय कैकेयीला ॥	
दुःखावेग कौसल्येला । साहेचना	६६
राम वनासी चालला । यज्ञयाग बंद झाला ॥	
अन्नपाण्याचें कोणाला । स्मरण कैचें ?	६७
राम वनासी चालला । वृक्ष गाळीती पानांला ॥	
धेनु टाकीती वत्साला । दुःखावेगें ।	६८
राम दृष्टीआड होत । दशरथ भ्रांतचित्त ॥	
सीतारामनाम घेत । स्वर्गा गेला !	६९
नगरीं हाहांकार झाला । लोक सर्वही मिळाला ॥	
म्हणती " राज्यरक्षणांला । भरत आणूं "	७०

भरताचें अयोध्येस आगमन व शोक

भरत आला अयोध्येसी । देखे विपरीत चिन्हासी ॥	
लोक उद्विग्न मानसीं । राजासाठीं	७१
भरत अयोध्येसि येत । कोणि सामोरे न जात ॥	
ठारिं ठारिं स्तब्ध दिसत । सर्व लोक	७२
भरत सखेद मानसीं । जाय मातृदर्शनासो ॥	
कैकेयि देखुनी तयासी । हर्षें बोले	७३
कैकेयि बोले भरतास । " गेला दशरथ स्वर्गास ॥	
वनीं वास श्रीरामास । तुझ्यासाठीं "	७४
भरत धिक्कारी मातेसी । " आग लागे या जिह्वेसी ॥	
माय नव्हेस तूं विवशी । वाटे मज "	७५
भरत बोले धिक्कारून । " कैकेयि नव्हे ही डांकोण ॥	
पतिप्राणांचें हरण । करण्या आली "	७६

भरत बोले धिक्कारून । “रामा राज्य हें अर्पान ॥ घोरवनीं मी जाईन । सत्य! सत्य! ”	७७
धन्य! धन्य! तो भरत । महाज्ञानी भाग्यवंत ५ रामपदीं मती रत । धन्य त्याची	७८
धन्य! धन्य! तो भरत । “स्वार्थत्याग” मूर्तिमत् ॥ आत्मयज्ञ-घडा देत । जगताला	७८
भरताज्ञेनें आनंदले । लोकं सर्व सिद्ध झाले ॥ सीताराम पाहू गेले । चित्रकूटीं	८०

चित्रकूटीं भरतभेट

राम लक्ष्मण भेटले । भरतचित्त आनंदले ॥ त्यानें लोटांगण घातले । रामपार्यीं	८१
भरत बोले श्रीरामासी । “मातापिता वंधु होसी ॥ रामा! टाकुनी दीनासी । जाऊं नको!”	८२
भरत बोले “मी लेंकरूं । रामा! दूर नको सारूं ॥ मातेवीण वा! पांखरूं । कैसें जगें?”	८३
भरत बोले दीनवाचा । ‘ज्येष्ठ पुत्र तू राजाचा ॥ योग्य स्वामी त्रैलाक्याचा । रामा! तूच ’	८४
राम बोले बाळा! भरता! । सूक्ष्म दृष्टीनें पहातां ॥ तुझ्या माझ्यांत तत्त्वतां । भेद नाही ”	८५
राम बोले “रे! भरत! । अती श्रेष्ठ सत्यव्रत ॥ त्यासि निश्चयें पालीत । धन्य तोच ”	८६
राम बोले भरताला । “हरिश्चंद्र डोंबें धिक्किला ॥ शिबी देत निजमांसाला । सत्यासार्थी ”	८७
भरत बोधितो राघव । शृणुणे ‘एक माझा भाव ॥ पित्राज्ञा ही माझी ठेव । भंगूं नथे ”	८८
राम भरता बोले भावें । ‘बाळा! वचनमुक्त व्हावें ॥ स्वर्गी अढळपद् घ्यावें । दशरथानें ’	८९
भरत पाहोनि सचिंत । ऋषि श्रेष्ठ येती तेथ ॥	

त्यासि सांगती गूढार्थे । वनवासाचा	९०
ऋषि बोलती " बा भरता ॥ सुखें राज्य भोगीं तता ॥	
देवकार्य करणें आतां । राघवासी	९१
स्वयें वनालागीं जाणें । सीताहरण करविणें ॥	
रावण ससैन्य मारणें । रामकार्य "	९२
भरतवीर संतोषला । ऋषिबोधें शांत झाला ॥	
मग रामपादुकांला । मार्गतसे	९३
भरत बोले राघवासी । " जरी देवकार्या जासी ।	
तरी पादुका दे मजशीं । पूजीन मी "	९४
रामपादुका घेतल्या । भावें भरतें वंदिल्या ॥	
सिंहासनीं स्थापियेल्या । पूज्य भावें	९५
भरत बळकळें नेसला । नंदिग्रामांत राहिला ॥	
ध्यात मनीं श्रीरामाला । अहोरात्र	९६
भरत झालासे विरक्त । सदां रामचरण ध्यात ॥	
दिवस रात्रीहि मोजित । वनवासाच्या	९७
शुद्ध प्रेमाचा सागर ! । स्वार्थत्यागाचें आगर ! ।	
उच्च वृत्तीचें भांडार ! । भरत हा	९८
जितेंद्रिय दृढव्रत । रामभजनीं नित्य रत ॥	
सर्व वासना जिंकीत । तो हा भरत ।	९९
अयोध्याकांड श्रेष्ठ । सर्व कांडांत वरिष्ठ ॥	
उच्चनीच वृत्ती स्पष्ट । यथे झाल्या	१००

अयोध्याकांड समाप्त

अरण्यकांड

श्रीरामाचें पंचवटीस गमन

चित्रकूट तो सोडूनी । राम निघे घोर वनी ॥	
सीता सुंदरी मागूनी । लक्ष्मण रक्षी	१
दडकारण्यांत आला । रामें विराध मारिला ॥	
शरभग महर्षीला । गती दिली	२
ऋषि अगस्ती देखून । रघुवीर होय लीन ॥	
म्हणे " वनीं या सुस्थान । दावा मज "	३
ऋषि अगस्ती बोलत । " पंचवटी ही विख्यात ॥	
रामा ! वास तुज येथ । इष्ट वाटे "	४
पंचवटी क्षेत्र । रामदर्शन पवित्र ॥	
लीन सर्व प्राणिमात्र । रामभजनीं	५

शूर्पणखेची प्रेमकाहाणी

शूर्पणखा ते राक्षसी । लुब्ध होय श्रीरामासा ॥	
म्हणे " टाकुनी सीतेसी । मजसीं वर "	६
राम विनोदें बोलत । " बाई ! मी तों विवाहित ॥	
तुज योग्य भर्ता दिसत । लक्ष्मण हा	७
बधु माझा हा लक्ष्मण । बहु कष्टी भार्येवीण ॥	
शूर्पणखे ! याला वरून । सुखी हो तूं ! ! "	८
वीर नोवरा लक्ष्मण । नष्ट करी नाक कान ! ॥	
रडत जाय ती पापीण । शूर्पणखा	९
रडत रडत गेली । रावणसभेंत ठाकली ॥	
पडत आक्रोशें भूतलीं । शूर्पणखा !	१०

शूर्पणखेची रावणाला चिथावणी

शूर्पणखा ती सक्रोध । म्हणे " रावणा तूं अंध ! ॥	
खरदूषणांचा वध । नेणसी कां ?	११
रावण अतुर्वळी । बंधु असतां तू जवळी ॥	
राम चिटंबी ही दुबळी । शूर्पणखा !	१२
बंधु खर भला । रामें 'निर्वैर' मारिला ! ॥	
अंध कां रे ! तुम्ही बनलां । लकावासां ?	१३
थोर रावणा ! पुरुषार्थ । अप्सराही भोगिसी येथ ॥	
परी व्यर्थ ! रे ! हें व्यर्थ । सीतेवीण	१४
त्रैलोक्याचा पति । रावण बोलती जगतीं ॥	
तुज कां रे ! सीतासती । तुच्छ करी ! !	१५
रावणा ! तूं भ्रष्ट ! । व्यर्थ म्हणविसी बलिष्ठ ॥	
राजा राग वाटे श्रेष्ठ । त्रैलोक्यांत ! "	१६
शूर्पणखेनें चिडविला । रावण ईर्ष्येनें चालला ॥	
मागे साह्य मारीचाला । सीताहरणीं	१७

मायामृग

मारीच राक्षस । घेई मायामृगवेष ॥	
कपट दावुनी सीतेस । भुलवीतसे	१८
शुद्ध सुंदर सोन्याचा । दिव्य अपूर्ण देहाचा ॥	
हरिणवेष मारीचाचा । अत्यद्भुत !	१९
चक्राकार गिरक्या घेत । हरिण स्वच्छेनें नाचत ॥	
दोंकारानि प्रेम वघत । सातकड ।	२०
चरत चरत आला । हरिण सन्मुख ठु कला ॥	
चकित होय सीताबाला । लीलेनें त्या	२१
सीता सुंदरी निष्पाप । हरिण मूर्तिमत पाप । ॥	
सती भुलत आपोआप । लीलेनें त्या	२२
सीता बोले आनंदून । "काय दिव्य बाई हरिण ! ! ॥	
वाटे तुच्छ त्रिभुवन ! । याचेपुढ "	२३

सीतेचा हट्ट

- सीता बोले "रघुवीर ! हरिण सोन्याचा सुंदर ॥
मज आवडे हा फार । आणाना कां ?" २४
- सीता बोले "रघुनंदन ! हरिण अयोध्ये नेईन ॥
सासूवाईना दावीन । कौतुकाने" २५
- सीता बोले लडीवाळ । "हट्ट पुरवा एकवेळ ॥
गोंडस हा हरिणवाळ । मज द्यावा" २६
- सीता मानिनी स्फुदत । "एक राघवा ! निश्चित ॥
हरि- हा न येतां येथ । प्राण ठेवीना मी ॥" २७
- सीता-हट्ट वाई पुरला । राम प्रेमाने जिंकिला ॥
पत्निदुःखे कळवळला । राजा राम २८
- राम जगजेठी । जाय मृगापाठी ॥
सीता सुंदरी गोरटी । लक्ष्मण रक्षी २९

मायामृगाचे कपट

- प्राणभर्ये धांव घेई । राम जवळ धरूं जाई ॥
तेच क्षणीं गुप्त होई । मायामृग ३०
- क्षणीं एक जवळीं येत । गुप्त क्षणामध्ये होत ॥
हरिण नेई भुलवीत । राजा राम ३१
- माया राक्षसी जाणून । राम चापीं लावो बाण ॥
हरिणप्राणांच्चे हरण । करण्या सोडो ३२
- रामबाणां विद्ध झाला । हरिण किंकाळो लागला ॥
मृत्यु काल जवळीं आला । मारीचाचा ३३
- कपटपूर्ण तो राक्षस । त्यजी शीघ्र मायावेष ॥
रामवाणीने सीतेस । हांका मारी ३४
- "धांव ! धांव ! रे लक्ष्मण ! । प्राणसंकट दारुण" ॥
रामवाणीन त्या पूर्ण । हांका येती ३५

सतिचा उतावीळपणा

रामवाणो येतां कार्नीं । सीता घाबरली मनीं ॥	
अश्रु गळती नेत्रांतुनी । जानकीच्या ।	३६
सीता बोले “रे लक्ष्मण ! । राम सकठीं दारुण ॥	
घात राक्षसांनीं पूर्ण । केला वाटे	३७
सीता बोले लक्ष्मणासी । “ प्राणसंकट रामासी ॥	
वनीं जाउनी वेगेंसी । रक्षीं राम	३८
राम माझा प्राण । राम माझे ध्यान ॥	
रामाविण एक क्षण । वांचेना मी	३९
लक्ष्मणा ! तू श्रीरामाचा । सखा बंधुहि पाठीचा ॥	
मग कां रे ! अंत त्याचा । पहातोसी ?	४०
प्राणसंकटीं रघुनाथ । कां रे लक्ष्मणा ! तू स्वस्थ ? ॥	
बंधुप्रोतीचा गूढार्थ ! । हाच कां रे ? ”	४१

लक्ष्मणाचा शांतपणाचऱ युक्तिवाद

महाभाग तो लक्ष्मण । वदे जानकी वंदून ॥	
“वनीं वीर रघुनंदन । सुखी आहे ”	४२
लक्ष्मण बोले निश्चयेंसीं । “ रामवाणी नाहीं ऐशी ॥	
शुद्ध माया ही राक्षसी । जाण सीते ! ”	४३
लक्ष्मण बोलतो सीतेला । “राम अवध्य जगताला ॥	
सर्वदेवदानवांला । अजिंक्य तो ”	४४
लक्ष्मण बोले ‘ गे जानकी ! । राम श्रेष्ठ तिहीं लोकीं ॥	
कळिकाळार्ते हा जिंकी । राजा राम ”	४५
लक्ष्मण बोलतो “ गे सीते ! । त्वरित भेटशीं रामार्ते ॥	
शीघ्र घेऊनी हरिणार्ते । येईल तो ”	४६

सीतेनें केलेली लक्ष्मणाची निर्भर्त्सना

सीता बोले “ रे लक्ष्मण ! । गुप्त शत्रु तू दारुण ॥	
रामभद्राचें मरण । वांचितोसी ! ”	४७

सीता बोले क्रोधवाणी । “ दुष्ट लक्ष्मणा ! ही करणी ! ॥ कपटप्रेम तूं दावोना । येसी येथें ! ”	४८
सीता बोले “ रे सौमित्र ! । दुष्ट भरताचा तूं मित्र ! ॥ आमुचा तू वैरी मात्र । कळा आलें ! ! ”	४९
सीता बोलते सक्रोध । “ नीच लक्ष्मणा ! कामांध ! ॥ मज वांछिसी निर्वेध रामामार्गें ! ”	५०
सीता बोले संतापून । “ उडी गमैत घेईन ॥ घोर विष मी प्राशीन । राम न येतां ! !	५१
जा जा लक्ष्मणा ! रे दुष्टा ! । नको दर्शन पापिष्ठा ! ॥ सांग भरता त्या नष्टा । मरण अमुचें ! ! ”	५२

लक्ष्मणाचें खोचदार उत्तर व प्रयाण

थार भाग्य सामित्राचें । रत्नो पर्वत पुण्याचे ! ॥ त्वरित जाऊनी सीतेचे । पाय धरी !	५३
लक्ष्मण बोलतो “ गे सीते ! । माते ! आवरीं क्रोधातें ॥ नको निंदूं गे ! दीनातें । व्यर्थ मज ”	५४
लक्ष्मण बोलें “ गे जानकी ! । स्त्रिया प्रसिद्ध या लोकां ॥ धर्मशून्य अविवेकी । नारी जाण	५५
तीक्ष्ण चंचलवृत्ति । स्त्रिया भेद वाढविती ॥ पूर्णसाहसी या असता । ” लक्ष्मण बोले	५६
लक्ष्मण बोलतसे खिन्न । “ यमदंड मी सोशीन ! ॥ परी जानकी ! हें वचन । सोसवेना ! ”	५७
बोले सौमित्र उद्दिग्ध । “ इंद्रवज्र मी भेदीन ! ॥ परी सीते ! तव वचन । सोसवेना ! ”	५८
लक्ष्मण बोलतो सीतेला । “ माते ! आवरीं शोकाला । त्वरित आणितों रामाला । भिऊं नको	५९
राक्षसांनीं भरले वन । सीते ! रहा सावधान ॥ जेथें वीर रघुनंदन । तिकडे जातों ”	६०

रावणाचे आगमन

लक्ष्मण चालला दुःखित । रावण दिसे हर्षयुक्त ॥	६१
दिसे घोर रावणरथ । आकाशांत	
घोर रावणरथ । दिव्यास्त्रांहीं सज्ज दिसत ॥	६२
खर जोडिले विख्यात । भयंकर	
घोर रावणरथ । दिसे आकाशमार्गांत ॥	६४
झाला दंडकारण्यांत । हाहाःकार	
वृक्षपर्ण न हालत । गोदावरी स्तब्ध दिसत ॥	६५
वनदेवता भयभीत । रावण येतां	
ऋषि सर्व चिंताक्रांत । राक्षस ते हर्षभरित ॥	६६
मृग सैराचैरा पळत । रावण येतां	

भिक्षुरूपी रावणाची पृच्छा

भिक्षुरूपे आला । सीतेसन्मुख ठाकला ॥	६७
दावी पूर्ण निजमायेला । रावण तो !	
उग्ररूप भिक्षु दिसतो । छाटी भगवी पांघरितो ॥	६८
करीं कमंडलु शोभतो । रावण, व्या	
नेत्र दिसताती आरक्त । मुख पूर्णक्रोधयुक्त ॥	६९
ओढ थरथरां हालत । रावणाचे	
रावण बोले पापवाणी । “ कां गे ! एकटी तूं विपिनी ॥	७०
विष्णुपत्नी कीं इद्राणी । सांग मज	
वनीं राक्षस ते फिरती । श्वापदैर्ही करूर असती ॥	७१
कां गे ! घाटेना तुज भोति ” । रावण पुसे	
सीता बोले “ यतिवर ! । भर्ता माझा रामवीर ॥	७
लक्ष्मण वीर धनुर्धर । दीर माझा	
बंधु रामलक्ष्मण । दशरथाचे पुत्र जाण ॥	७३
सीता सती मी सुजाण । रामभार्या ”	

रावणाची दर्पोक्ति

- रावण बोलतो "गे सोते ! । राज्यभ्रष्ट दुर्भाग्यातें ॥
 कां गे ! मूढ त्या रामातें । भुललोस तूं ? ७४
 त्रैलोक्याचा पाते । मज रावण म्हणतातो ॥
 देव चळचळां कांपतो । धाकें माझ्या ! ७५
 देव दानव गधर्व । दास केले मां हे सर्व ॥
 रणां होतो ते हतगर्व । माझेपुढें ७६
 कुबेर जिंकून । आणां पुष्पक विमान ॥
 देवेंद्र तो हाय लोन । माझेपुढें ७७
 स्वर्ग पाताळां घालोन । पाताळ तो स्वर्ग करिन ॥
 मृत्यु क्षणांत जिंकोन । रावण मी ! ७८
 जिंकिल्या मीं देवांगना । भोगितां मीं अप्सरांना ॥
 भूवरच्या सर्व ललना । माझ्याच या !! " ७९
 रावण बोलतो सोतेला । " भोग राज्यवैभवाला ॥
 होय सर्व राक्षसांला । स्वामिनी तूं " ८०

सोतेचें वाणेदार उत्तर

- सोता दिसे क्रोधाविष्ट । पातिव्रत्यतेज स्पष्ट ॥
 रावण घाबरे गर्विष्ट । तेजानें त्या ! ८१
 सोता थोर पतिव्रता । रावण क्षणीं भस्म होता ! ॥
 परीं जाणुनो गूढार्था । शापोना ती ८२
 सोता बोलत्ये " रे दुष्टा ! । मूर्खा ! रावणा गर्विष्टा ! ॥
 कां न झडे रे पापिष्ठा ! । जिह्वा तुझी ? " ८३
 सोता बोले " राम एक । सर्व जगताचा बाप ॥
 त्याच्यापुढे क्षुद्र मशक । रावणा । तूं " ८४
 सोता बोले " रामभद्र । देवेंद्राचाहि तो इंद्र ॥
 त्याच्यापुढे केवळ क्षुद्र । रावणा ! तूं " ८५
 सोता बोले " रे रावण । रामपदीं जडलें मन ॥
 अप्राप्य मीं सत्य जाण । त्रैलोक्याला ! " ८६

सीताहरण व जटायुचा पराक्रम

सीता रावणें उचलिली । त्वरित रथीं बैसविली ।	
शीघ्र लंके चालविली । बलात्कारें	८७
सीता रावणें उचलिली । स्वर्गीं दुंदुभी वाजली ॥	
देवमंडळी हर्षली । रावणकृत्यें	८८
रावण नेतां सीतासती । वनदेवता कोपती ॥	
ऋषि सर्व धिकारीती । रावणाला	८९
रावण नेतां सीतासती । तेजोहीन तो गभस्ति ॥	
दाही दिशा पूर्ण भरती । अंधकारें	९०
रावण नेतां सीतासती । पशू ढळढळां रडती ॥	
सर्व वनचरें शापिती । रावणाला	९१
सीता रडे खिन्नवदन । “ धांव ! धांव ! रे लक्ष्मण ! ”	
पापमूर्ति हा रावण । मजला नेतो ”	९२
सीता ओरडते दीन । “ धांव ! धांव ! रघुनंदन ! ”	
दुष्टवृत्ति हा रावण । मजला नेतो ”	९३
सीतारुदन ऐकून । आला जटायु धांवून ॥	
रथ रावणाचा भग्न । केला त्यानें	९४
रावण दिव्यास्त्रसपन्न । जटायु तो वृद्ध पूर्ण ॥	
‘ भग्नशरीर होऊन । पडला खालीं ।	९५
होय जटायु मूर्छित । मृतप्राय सद्गदित ॥	
रामनाम उच्चारित । काळ कठी !	९६
गगनमार्गीं तो रावण । सीता चालला घेऊन ॥	
ऋष्यमूर्कां वानरगण । सीता देखे	९७
सीता आकाशमार्गीत । कपि पहाती विस्मित ॥	
रावणासि धिकारीत । सर्वजण	९८
वर्षेभूषणें सुंदर । टाकी जानकी भूवर ॥	
हर्षयुक्त कपिवीर । पहाताती	९९
सीता रावणानें नेली । लंकापुरीत टेविली ॥	

दुष्ट रावण ते वेळीं । हर्षयुक्त

१००

श्रीरामाचा शोक

महावीर तो लक्ष्मण । आला राघव घेऊन ॥

आश्रम तों सीताहीन । पाहताती !

१

राम आश्रमासी येतां । कोठें दिसेना ती सीता ॥

खेद राघवाच्या चित्ता । अनिवार

२

राम जगजेठी । करी शोक सीतेसाठीं ॥

दु ख दुःसह तें पोटीं । सामावेना

३

राम लोकपाल । सीतावियोगें विह्वळ ॥

अश्रु येती घळाघळ । नेत्रांतूनि

४

सीतावियोगें तापला । राजा राम भ्रांत झाला ॥

पुसे वन्य त्या वृक्षांला । सीतावृत्त !

५

राम पुसे लोकत्राता । “सांग भुजंगा ! रे ! आतां ॥

भुजंगवेणी सीता । ठावी तुज का ? ”

६

राम विश्वशास्ता । म्हणे “सांग चंद्रा ! आतां ॥

चंद्रमुखी माझी कांता । ठावी तुज का ? ”

७

राम शोकाकुल । म्हणे “सांग रे मृगवाळ ! ॥

सीता मृगाक्षी कोमल । ठावी तुज का ? ”

८

राम बोलतो सिंहाला । “सख्या ! सांगशी का मला ॥

सिंहकटी जनकवाळा । कोठें गेली ? ”

९

राम बोलतो हंसाला । ‘सख्या ! सांग सांग मजला ॥

हंसगती सीतावाला । ठावी तुज का ? ”

१०

“हाय ! हाय ! राजदुहिते ! सीते ! थोर पतिव्रते ॥

मज टाकुनी दीनातें । कोठें जाशी ?

११

सांगूं काय कौसल्येला । कसा भेटूं भरताला ॥

सीतेवीण अयोध्येला । कैसा जाऊ ?

१२

“महेंद्राचें तें वैभव । लोकपालांचा गौरव ॥

तुळ्य मानितो राघव । सीतेवीण । ”

११३

- राम बोले साशंकित । “ चंद्रसूर्यांच्या देखत ॥
 सीता सुंदरी ती गुप्त । कैशी व्हावी ? ११४
 पंचभूतें निजलीं काय ? । ऋषितेज लुप्त होय ॥
 देव झाले का निर्वीर्य । सीता नेतां ? ” १५
 राम बोले लक्ष्मणासी । “ झालों दीन वनवासी ॥
 म्हणुनि कां रे ! माझी ऐसी । अवज्ञा ही ! ” १६
 राम बोले “ रे लक्ष्मण ! । क्षमाशील जे सज्जन ॥
 लोक मानिती ते दीन । तिरस्कार्य ” १७

श्रीरामाचा क्रोध व त्याचे सांत्वन

- राम दिसे क्रोधयुक्त । प्राणिमात्र भयभीत ॥
 प्रलयकाल त्वरित । आला वाटे १८
 राम झालासे सतप्त । नेत्र दिसताती आरक्त ॥
 बाहू थरथरां स्फुरत । राघवाचे १९
 दीर्घ निःश्वास टाकितो ! । जटाभार सांवरी तो ॥
 वाटे क्षणीं भस्म करितो । त्रैलोक्य हें २०
 राम चापीं लावी बाण । म्हणे “ बोल रे लक्ष्मण ! ॥
 इंद्र आणूं का बाधून । बाणानें या ? ” २१
 राम चापीं लावी बाण । म्हणे “ सागर शोषीन ॥
 वायुगति मी रोधीन । क्षणामर्त्ये ! ” २२
 राम बोले संतापून । “ सूर्यतेज सहारीन ॥
 पृथ्वी सागरीं घालीन । सीतेसाठीं ” २३
 रुद्ररूपी भयकर । देखुनियां रघुवीर ॥
 लक्ष्मण धांवुनी सत्वर । पाय धरी ! २४
 लक्ष्मण बोले नम्र वाणी । “ रामा ! त्रैलोक्याचा धनी ॥
 रक्षकही तुजवांचोनी । अन्य कोण ? ” २५
 सत्त्वगुणें तूं पाळिशी । क्रोधगुणें सहारिशी ॥
 जग सर्व हें शासीसी । रामा ! तूंच ” २६
 पंचभूतें लोकपाल । निरपराधी हे केवळ ! ॥

तुज सर्व अनुकूल । रामा दिसती "	१२७
लक्ष्मण बोले " रघुवीर ! । नृप जगाचा तूं धोर ॥	
सर्व लोकांसी आधार । रामा ! तूच "	२८
" नृप जरी दुष्टवृत्ति । लोक तैसेच वागती ॥	
धर्मलोप होई जगतीं " । लक्ष्मण बोले !	२९
" भग्न रथ हा सोन्याचा । सत्य एकाच व्यक्तीचा ॥	
वाटे अन्याय एकाचा । रामा मज	३०
शत्रु एक असतां सांग । कां रे ! भस्म करिशी जग ? ॥	
रामा ! आवरीं आवेग । क्रोधाचा हा "	३१
लक्ष्मण बोले " रघुपति ! । मृग दक्षिणेस पळती ॥	
मार्ग सीतेचा सांगती । आम्हां वाटे "	३२
लक्ष्मण बोलतो रामासी । " चला जाऊं दक्षिणेसी ॥	
घोर शासन शत्रूंनीं । शीघ्र करू "	३३
रघुवीर शांत झाला । दक्षिण दिशेस चालला ॥	
वीर जटायु भेटला । मार्गामध्ये	३४

सीतेची वार्ता

प्राण झाले कंठगत । रामनाम उच्चारित ॥	
वाट जटायु पहात । राघवांची	३५
बोले जटायु कष्टानें । " सीता नेली रावणानें ॥	
दिव्य शस्त्रांच्या योगानें । मृत्यु मज "	३६
तीव्र दुःखानें मूर्छित । होय जटायु तो मृत ॥	
रामलक्ष्मणां देखत । स्वर्गा गेला !	३७

कबंध राक्षस व त्याचा सल्ला

सीताशोधार्थ चालला । रामें कबंध मारिला ॥	
दिव्यरूपें तो लागला । रामचरणीं	३८
बोले कबंध रामासी । " त्वरित जाउनी पंपेसी ॥	
कपिश्रेष्ठ सुरीवासीं । सख्य करीं	१३९

सुग्रीव वानर । थोर सत्वधीर ॥	
करील सत्वर । कार्य तुमचें	१४०
सुग्रीव राघव । समदुःखी एकजीव ॥	
पूर्ण ठेवुनी हा भाव । सीता शोधा !”	४१
जाय कबंध स्वर्गांत । राम झाला शोकमुक्त ॥	
बंधु लक्ष्मणासमवेत । पंपे आला	४२

पंपासरोवर

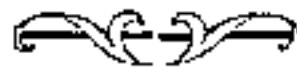
धन्य ! पंपासरोवर । भाग्यवंत वनचर ॥	
ऋष्यमूक नगवर । धन्य ! धन्य !	४३
पंपासरोवर । जल शुभ्र तें सुंदर ॥	
ऋषी देव थोर थोर । स्नाना येती	४४
रम्य पंपातीर । स्वच्छ वाहती निर्झर ।	
गगनचुंबित ते थोर । वृक्ष दिसती	४५
दिव्य पंपातीर । मृग खेळताती स्वैर ॥	
उड्या मारिती वानर । वृक्षावरुनी	४६
पक्षी आनंदानें गाती । शुक सारिका बोलती ॥	
मोर थयथयां नाचती । पंपातीरीं	४७
भृंग गुंजारव करिती । पुष्पगंधें वेडे होती ॥	
सर्प निर्भय डोलती । पंपातीरी	४८
एक वानर वनांत । धरुनी वानरीचा हस्त ॥	
मधुप्राशनें उन्मत्त । क्रीडा करी	४९
देखुनीयां रघुवीर । दावि वांकुल्या वानर ॥	
पुच्छ उभारुनी थोर । पाहातसे	५०
राम खदखदां हांसत । म्हणे “वनचर समस्त ॥	
माझे मित्र तुम्ही आम् । प्राणाधिक !”	५१
राम झालासे प्रसन्न । शोकमुक्त झाले मन ॥	
करुं मग इच्छी स्नान । पंपाजळीं	१५२

अरण्यकांड सरलें । शोकरसानें हें भरलें ॥
नारीचांचल्यहि झालें । स्पष्ट यथें

१५३

अरण्यकांड^० समाप्त

किष्किंधाकांड

पंपातीरावर भीरामलक्ष्मण

रम्य पपातीर । राजा रघुवीर ॥	
लक्ष्मणांकावर । शयन करी	१
भव्य जटाभार । दिव्यवल्कलधर ॥	
त्रैलोक्यसुंदर । रघूत्तम	२
सुहास्यवदन । हातीं चापबाण ॥	
जानकीजीवन । रघूत्तम	३
विशालनयन । ओष्ठ रक्तवर्ण ॥	
दिव्यतेजपूर्ण । रघूत्तम	४
भव्यवक्षःस्थळ । दिव्यबाहुबळ ॥	
कृपालू प्रेमळ । रघूत्तम	५
पित्राज्ञापालक । सद्धर्मरक्षक ॥	
अधर्मनाशक । रघूत्तम	६
सुमित्रानदन । उर्मिळाजिवन ॥	
राघवाचा प्राण । लक्ष्मण	७
रणरगधीर । धर्मज्ञ उदार ॥	
शुद्ध सत्त्वधीर । लक्ष्मण	८
जितेंद्रिय शुद्ध । रामप्रेमबद्ध ॥	
विवेकी सुबुद्ध । लक्ष्मण	९
राम लक्ष्मण । सीतेवीण दीन ॥	
बैसती ते मौन । पपातीरीं !	१०
वायु वाहे मंद । शीतळ सुगंध ॥	
राघवांचा खेद । हरावया	११

सूर्य तो दुःखित । सौम्य प्रकाशन ॥	
राघवांचें चित्त । तोषावया	१२
धरित्री तत्पर । वनश्री सुंदर ॥	
दात्री रघुवीर । तोषावया	१३
ससैन्य मदन । आला सावधान ॥	
राघवांचें मन । हर्षावया	१४
गंधर्व गाताती । अर्षसरा नाचती ॥	
जानकीचा पति । सुखवावया	१५
दिव्य फणीवर । येउनी सत्वर ॥	
रामशिरावर । छत्र धरी !	१६
राम बोले "रे लक्ष्मण ! भरतबधु माझा दीन ॥	
वनवास हा संपून । पाहूं का रे ।	१७
उदारचरित । माझे ठार्यां रत ॥	
प्रेमळ भरत । पाहूं का रे ?	१८
कोण ती विरक्ति ! । राज्यीं अनासक्ति ! ॥	
माझे ठार्यां भक्ति । भरताची रे !	१९
निर्दय मी पूर्ण । वाटे रे लक्ष्मण ! ॥	
भरत तो सोडून । येथें आलों "	२०
राम बोले लक्ष्मणासी । "दुःख वाटते मानसीं ॥	
भरतभेट दुर्भाग्यासी । कैची मज !"	२१
राम बोले " रे लक्ष्मण ! । दुःखमय हें जीवन ॥	
सीतावियोगा साहून । कैसें कंठूं ?	२२
शोकानें व्याकुळ । जानकी कोमळ ॥	
जीवित दुर्मिळ । ठेवील का ?	२३
रावणानें नेली । दुःखमय झाली ॥	
सीता ती ये काळीं । कोठें आहे !!	२४
कैशी सीता चाले । काय सीता बोले ॥	
सर्वहि ये वेळे । आढवतें !	२५

कोठे ती सुंदरी । सीता सहचरी ॥	
दुःखसीमा खरी । लक्ष्मणा ! ही "	२६
अश्रु घळघळां । येती रामडोळां ॥	
दुःखित जाहला । दीनबधु	२७
विवेकी लक्ष्मण । करी समाधान ॥	
बोधी राममन । प्रेमभावे	२८
लक्ष्मण आधार । राघवासी थोर ॥	
वनवास घोर । भासों नेदी	२९
आज्ञाधारक लक्ष्मण । रामवान्सल्याने पूर्ण ॥	
बंधुप्रेमाची ही खूण । लोकमान्य	३०
राम शांत झाला । बोलें लक्ष्मणाला ॥	
"शीघ्र सुग्रीवाला । भेटूं आतां "	३१
सुग्रीव वानर । भयभीत थोर ॥	
ऋष्यमूकावर । थारेचना !	३२
सुग्रीव दुःखित । मनीं साशकित ॥	
राघवहृद्गत । जाणेचना	३३
सुग्रीव मानसीं । कष्टी अहर्निशीं ॥	
वालीसामर्थ्यासी । भिऊनीयां	३४

किष्किंधेचें राजकारण

ज्येष्ठ बंधु वाली । किष्किंधा सांभाळी ॥	
सुग्रीवाचे भाळीं । वनवास	३५
सुग्रीव तो वाली । होते एके काळीं ॥	
वानरांचे मेळीं । सख्यत्वानें	३६
वालो बधु ज्येष्ठ । सुग्रीव कनिष्ठ ॥	
प्रेम एकनिष्ठ । दोघांमध्ये	३७
वाली तो सुग्रीव । बंधु एकजीव ॥	
मनीं दुजा भाव । असेचना	३८

पुढ एक दिवस । मायारी राक्षस । आला किष्किधेस । युद्धासाठी बाहेरी उद्धत । राहुनी गर्जत ॥	३९
वालीसी मागत । युद्धदान वीर तो दुर्धर । वाली भयंकर ॥ निघाला बाहेर । किष्किधेच्या सुग्रीव चित्तांत । होय साशंकित ॥	४० ४१
निघाला त्वरित । वालीमार्गे वाली वीर श्रेष्ठ । देखुनीयां रुष्ट ॥ मायावी तो दुष्ट । पळतसे ! पळत चालला । विवरांत गेला ॥	४२ ४३
निर्भय भासला । मायावी तो वाली क्रोधावेशीं । बोले सुग्रीवासी “ विवरद्वारासी । रक्षीं बाळा ! टिचरीं जाईन । मायावी मारीन ॥ शीघ्र परतेन । भिऊं नको ! ”	४४ ४५ ४६
विवरांत गेला । बत्सर लोटला ॥ वाली न भेटला । सुग्रीवासी ! रक्त फेनयुक्त । विवरद्वारांत ॥ सुग्रीव दुःखित । पहातसे दैत्यांची आरोळी । विवरांत झाली ■	४७ ४८
सुग्रीवा वाटली । हर्षयुक्त ! जयशब्द थोर । करी वाली वीर ॥ सुग्रीववानर । ऐकेचना सुग्रीव दुःखित । रडे शोकतप्त ॥ वानर समस्त । येती तेथे वालीचा प्राणान्त । वाटला निश्चित वानरां समस्त । किष्किधेच्या	४९ ५० ५१ ५२

किष्किंधानगरी । शोकमग्न सारी ॥	
वालीची वैखरी । आठवूनी	५३
राज्यरक्षणाला । प्रार्थी सुग्रीवाला ॥	
आग्रहें ते वेळां । कपिसैन्य	५४
निरुपाय झाला । वानरीं स्थापिला ॥	
सुग्रीव बैसला । सिंहासनीं	५५
मायावीचा अत । व्हावया निश्चित ॥	
विवरद्वारांत । शिळा ठेवी	५६
सुग्रीव वानर । पापभीरु थोर ॥	
राज्यासनीं स्वैर । वागेचना	५७
वाली आठवुन । अश्रु गाळी दीन ॥	
निर्लोभ तें मन । सुग्रीवाचें	५८
पुढें काहीं दिवस । होतां या गोष्टीस ॥	
विवरद्वारास । वाली आला	५९
मायावी उन्मत्त । बधुनी रणांत ॥	
वाली आनंदित । परतला	६०
तंव त्या विवर- । द्वारीं भयंकर ॥	
शिळा वाली वीर । दृष्टीं देखे !	६१
सुग्रीवाकरितां । हांकाहि मारितां ॥	
तयाचाहि पत्ता । लागेचना !	६२
वाली सतापला । फोडुनी ती शिळा ॥	
बाहेरी निघाला । विवराच्या	६३
आणि क्रोधतप्त । भूमि दणाणीत ॥	
पातला त्वरित । किष्किंधेसी	६४
आला किष्किंधेला । वाली तोंच त्याला ॥	
सुग्रीव दिसला । सिंहासनीं !	६५
बधु तो जिवंत । दिसतां पुढ्यांत ॥	
सुग्रीव चित्तांत । आनदला	६६

आणखी सानद । वदी वालीपद ॥	
दुष्ट सत्तामद । टाकुनियां	६७
सुग्रीव कपोश । थोर सत्ताधोश ॥	
सर्वथा वालीस । दुर्जय तो	६८
सुग्रीव कपोश । प्रिय जनतेस ॥	
होता त्या वालीस । दुर्जय तो	६९
पूर्ण सत्ताहीन । सपत्तीविहीन ॥	
राज्यभ्रष्ट दोन । वालो होता !	७०
धन्य ! तो सुग्रीव । दावुनी सद्भाव ।	
राज्याचें वैभव । तुच्छ मानो !!	७१
शुद्ध भाव वागे । वालिपदां लागे ॥	
क्षमादान मागे । सुग्रीव तो	७२
वालो मतिमद । अविचारो शुद्ध ॥	
सुग्रीवा क्रोधांध । अवमानी	७३
सुग्रीवाचो भार्या । रुमानामें आर्या ॥	
आत्मघात व्हाया । वाली भोगा	७४
सुग्रीवाचो भक्तो । वानरां ज्या होतो	
त्यासो तो दुर्मती । वालो छळी	७५
राज्यभ्रष्ट दोन । हिंडे रानोरान ॥	
वालोलो भिऊन । सुग्रीव तो	७६
ऋष्यमूकावर । सुग्रीव वानर ॥	
चिंतातुर थोर । दिसतसे	७७
राघवां देखून । सुग्रीव तो खिन्न ॥	
म्हणे "वोर कोण । धनुर्धर ?"	७८
सुग्रीव सन्नित । म्हणे "वालीआप्त ॥	
करावया घात । आला वाटे !"	७९
अंजनोनदन । मग हनुमान ॥	
धाडो सावधान । राघवांसीं	८०

दिव्य राममूर्ती । लक्ष्मणांकावस्ती ॥	
सानंद मारुती । पहातसे	८१
श्रीराम देखिला । मारुती हर्षला ॥	
सद्भावें दाटला । कपिकंठ	८२
श्रीरामचरण । मुक्तीचें साधन ॥	
मारुतीचें मन । लीन होय	८३
श्रीरामचरण । योगियांचें ध्यान ॥	
मारुतीचें मन । लुब्ध होय	८४
श्रीराम मारुती । सद्भावें भेटती ॥	
प्रेमपूर चित्ती । लोटतसे!	८५
श्रीराम मारुती । सप्रेम भेटती ॥	
दुर्जन कांपती । चळचळां	८६
श्रीराम मारुती । एकरूप होती ॥	
ब्रह्मानदस्थिति । अनुभविती	८७
राघवांचें वृत्त । ऐकुनी दुःखित ॥	
मारुती संतप्त । मनीं झाला	८८
मारुती बोलत । “एकनिष्ठ भक्त ॥	
सुग्रीवाचा दूत । राघवा ! मी	८९
सुग्रीव वानर । संकटांत घोर ॥	
तुम्हांसी आधार । करू इच्छी	९०
सुग्रीव कृतज्ञ । उदार धर्मज्ञ ॥	
उपकार सुज्ञ । फेडील तो	९१
होतां वालीवध । जानकीचा शोध ॥	
रावण तो बद्ध । करू आम्ही !”	९२
सुग्रीवाचो कथा । मारुती सांगतां ॥	
क्रोध आला चित्ता । श्रीरामाच्या	९३
श्रीराम सक्रोध । म्हणे “हतबुद्ध ॥	
वालो तो मदांध । वर्धन मी	९४

सुग्रीवाचें प्रिय । तेंचि माझें ध्येय ॥	
दुर्जनांचा क्षय । करणें मज'	९५
सुवेळाचलांत । सुग्रीवा भेटत ॥	
राजा रघुनाथ । मित्रत्वानें	९६
वृक्षशाखेवर । सुग्रीवासमोर ॥	
राजा रघुवीर । बैसलासे	९७
अग्नीचे सन्निध । सुग्रीव सुबुद्ध ॥	
होय स्नेहबद्ध । राघवांसी	९८
सुग्रीव राघव । होती एकजीव ॥	
मनीं भेदभाव । उरेचना	९९
राघववळासीं । देखुनी विश्वासीं ॥	
सुग्रीव वालीसीं । युद्धा बाहे!	१००
वाली श्रेष्ठ वीर । किष्किधेवाहेर ॥	
येतसे सत्वर । युद्धालागीं	१
इंद्रदत्तमाळा । घाली वाली गळां ॥	
तेणें तो आगळा । वीर जर्गी	२
सुग्रीव युद्धांत । होय पराभूत ॥	
अशुद्ध ओकत । पळतसे	३
सुग्रीव वानर । देखोनी लाचार ॥	
राजा रघुवीर । बाण योजी	४
बाण रामनामांकित । हृदय वालीचें भेदित ॥	
बाणप्रभावे मूर्च्छित । वाली झाला!	५
दिव्यमूर्ती रघुनंदन । दिव्य हातीं चापबाण ॥	
क्रोधसंतप्त वदन । वाली पाहे	६
वाली आसन्नमरण । चहंकडे पाहे दीन ॥	
शत्रुमडळीं आपण । जाणतसे	७
वालि बोले मरणोन्मुख । " भला भला रे! धार्मिक! ॥	
रामा! भूपति तूं एक । शोभतोस!	१०८

- दुष्टा! वंचका! राघवा! । शिष्य वसिष्ठाचा बरवा ॥
 धन्य! क्षत्रियाचा छावा । शोभतोस । १०९
- राम शुद्ध धर्ममूर्ति । लोक सर्व वाखाणिती ॥
 त्याची हीच का प्रचीति । मजला याची!! १०
- बंधु सुग्रीवासीं युद्ध । देत असतां मी सक्रोध ॥
 गुप्तपणे कां रे! वेध । नीचा! केला? ११
- राजा दशरथ स्वर्गांत । माझा पुसेल वृत्तान्त ॥
 त्यास कसा करिशी तृप्त । राघवा! तूं? १२
- वाली मिले पंचत्वाला । रामा! गती तीच तुला ॥
 परी निंघ या लोकांला । रामनाम!" १३
- राम हांसोनी बोलत । "वाली! वलगना ही व्यर्थ!!
 मतिभ्रंश वाटे खचित । तुज झाला" १४
- राम बोले सत्यव्रत । "पृथ्वी सर्व सागरांत ॥
 ब्रह्मदेव पूर्वी देत । इक्ष्वाकुंना १५
- भरत इक्ष्वाकुवंशास । राज्य करी अयोध्येस ॥
 बंधु आम्ही त्याचे दास । येथे आलों १६
- भरतदास मी सत्त्वस्थ । धर्म जाणितों यथार्थ ॥
 का रे! निंदिसी तूं व्यर्थ । मूढा मज? १७
- वीर क्षत्रिय मी शुद्ध । कुल जगांत प्रसिद्ध ॥
 क्षुद्र वानरा! रे युद्ध । तुजसीं कैचे?" १८
- राम बोले भूशासक । "दुष्ट परस्त्रीहारक ॥
 वाममार्गीहि निःशक । वधावे ते!" १९
- राम बोले भूशासक । "दुष्ट परराज्यहारक ॥
 न्यायान्यायेहि निःशंक । वधावे ते! २०
- राम बोले भूरक्षक । "नीच सद्धर्मनाशक ॥
 वाममार्गीहि निःशंक । वधावे ते!" २१
- राम बोलतो वालीस । "पापमुक्त तूं झालास ॥
 सुखे जाय वा ! स्वर्गास । मदाज्ञेने" १२२

शुष्क होय वालीवदन । अश्रुपूर्ण ते नयन ॥	
हलुहलु खिन्नवदन । वाली रडे	१३
वाली तळमळे भूमीस । प्राण झाले कासावीस ॥	
सांगू इच्छितो रामास । कांहीं एक	२४
राम जगाची माउली । वालीस्नेहाद्रि ती झाली ॥	
वीर वालीला कवटाळी । प्रेमभरें	२५
वाली बोलतो सद्गद । “ पृथ्वीपते ! रामभद्र ! ॥	
वाळ माझा हा अंगद । रक्षीं प्रेम	२६
पूर्ण सुखांत वाढला । बाळ अंगद हा भला ॥	
तुझ्या पर्दां ग्यां घातला । रघूत्तमा !	२७
रावण वधील । सीता सुंदरी आणील ॥	
रामा ! तुज तुष्टवील । बाळ माझा ”	२८
कपी सर्व सद्गदित । राम पाहतो दुःखित ॥	
वाली सर्वांच्या देखत । स्वर्गी गेला !	२९
महेंद्रविमान । येई गगनांतून ॥	
वालीला घेऊन । स्वर्गी जाय	३०
सुग्रीव वानर । राज्यासनीं थोर ॥	
राजा रघुवीर । स्थापितसे	३१
युवराजपद । भोगितो अंगद ॥	
अंतर्बाह्य शुद्ध । वर्तूनीयां	३२
होतां राज्यप्राप्ति । सुग्रीव भूषति ॥	
राम सीतापति । विसरला !	३३
जानकीचा शोध । रावणाचा वध ॥	
सुग्रीव कामांध्र । विसरला !	३४
पूर्ण कामाधीन । सुग्रीवाचें मन ॥	
राघववचन । विसरला !	३५
सुग्रीव वानर । विषयांत चूर ॥	
किष्किंधेबाहेर । पडेचना	३६

मारुतीचा बोध । राघवाचा क्रोध ।	
सुग्रीव मदांध । मानीचना !	१३७
सीतेसाठीं राम । संतप्त परम ॥	
सुग्रीवाचा भ्रम । ओसरेना !	३८
श्रीराम उद्विग्न । आज्ञापी लक्ष्मण ॥	
सुग्रीवाचें मन । बोधावया	३९
लक्ष्मण संतप्त । आला किष्किंधेत ॥	
वानर पळत । धाकें त्याच्या	४०
वेगानें चालला । राजद्वारीं आला ॥	
लक्ष्मण भासला । मृत्युरूप	४१
सुग्रीवाचे दूत । जोडुनीयां हात ॥	
लक्ष्मणा समस्त । मार्ग देती !	४२
सुग्रीवांतःपुर । रम्य मनोहर ॥	
लक्ष्मण वीर । पहातसे	४३
गीतवाद्यध्वनी । लक्ष्मणाचे कार्नी ॥	
अंतर्गृहांतूनी । ऐकूं आला	४४
तोरड्यांचा नाद । कामिनीसंवाद ॥	
लक्ष्मण क्रोधांध । ऐकतसे	४५
निष्पाप लक्ष्मण । लज्जित होऊन ॥	
अंतर्गृहांतून । मार्ग वळे !	४६
उच्चकार्या परम । लक्ष्मणाचा जन्म ।	
लाथाडीला काम । पायातळीं !	४७
अतर्मुख वृत्ती । दिव्य कार्यस्फूर्ती ॥	
पापभीरु मती । लक्ष्मणाची	४८
कामज्वरव्यथा । दुर्बलांच्या चित्ता ! ॥	
लक्ष्मणा सर्वथा । शिवेना ती !	४९
लक्ष्मण सत्वर । येउनी बाहेर ॥	
दणत्कार घोर । करीतसे	१५०

लक्ष्मण देखतां । भय कपीचित्ता ॥	
सुग्रीवासो वार्ता । सांगताती	१५१
सुग्रीव येऊन । देइ आलिंगन ॥	
करी समाधान । लक्ष्मणाचें	५२
सुग्रीव बोलत । “देशोदेशीं दूत ॥	
धाडिले आहेत । लक्ष्मणा ! मीं	५३
कोट्यवधी शूर । गोलांगुल थोर ॥	
आजचि सत्वर । येतील ते !	५४
गोलांगुल आले । किष्किंधे पातले ।	
मार्ग रुद्ध झाले । किष्किंधेचे !	५५
किष्किंधा नगरी । गजबजली सारी -	
वानरसंचारीं । क्षुब्ध होय	५६
नगप्राय भव्य । ऋक्ष कपी दिव्य ॥	
राघवसहाय । करूं आले	५७
वानरांचे थवे । नित्य नवे नवे ॥	
किष्किंधे बरवे । लोटताती	५८
वानरांचें मन । उत्साहानें पूर्ण ॥	
तुच्छ तो रावण । मानीताती	५९
बोले कपी एक । “रामस्त्रीहारक ॥	
रावण निःशंक । भाग माझा !”	६०
दुजा बोले वीर । “इंद्रजित करूर ॥	
थापटीने चूर । करीन मी !!”	६१
“रावण बागुडें । क्षुद्र घुंगुरडें ! ॥	
काय आम्हांपुढें ” । कपी म्हणती	६२
जानकीशुद्धीस । सांगण्या रामास ॥	
सर्वही दिशांस । कपी गेले	६३
विश्वासें मानसीं । राम मारुतीसी ॥	
म्हणे “जानकीसी । शोधील हा ”	१६४

आत्मनामांकित । राम मुद्रा देत ॥	
मारुति हर्षित । मनीं झाला	१६५
वानरां घेऊन । निघे हनुमान ॥	
“सीतेसाठीं प्राण । वेंचूं ” म्हणे	६६
पर्वत धुंडिले । घोर वनीं गेले ॥	
वानर कष्टले । सीतेसाठीं	६७
गुहा घोर दरी । शोधिल्या वानरीं ॥	
जानकी सुंदरी । आढळेना	६८
कपीसैन्य दीन । हिंडे रानोरान ॥	
रावणाचे स्थान । सांपडेना	६९
विंध्याद्रीपर्वतीं । कपी मग येती ॥	
सागर पहातीं । मार्गामध्ये !	७०
विस्तीर्ण सागर । अफाट दुस्तर ॥	
नेत्रीं पैलपार । दिसेचना	७१
जातां किष्किंधेस । क्रोध सुग्रीवास ॥	
जीविताची आस । वाटेचना	७२
कपी सर्व दीन । दुःखित होऊन ॥	
त्यागावया प्राण । सिद्ध झाले	७३
तंव अकस्मात । सवाती तो येत ।	
वानरां सांगत । सीताशुद्धि	७४
जानकीची वार्ता । सवाती सांगतां ॥	
हर्ष कपीचित्ता । अनिवार	७५
मग लघायाला । समुद्र मधला ॥	
मारुति वाढला । क्रोधयुक्त !	७६
मारुतीचे भीमरूप व लंकेला उड्डाण	
मारुति वाढला । भीमरूपी झाला ॥	
महेंद्रनगाला । धरकांप	१७७
मारुति वाढला । गगनांत गेला ॥	

सूर्य अडवीला । मस्तकानें !	१७८
मारुति वाढला । गगनांत गेला ॥	
मार्ग रुद्ध झाला । सिद्धांचा तो	७९
हनुमान वीर । पाहुनीयां करूर ॥	
प्राणी वनचर । त्रस्त झाले ॥	८०
सिंह गर्जताती । व्याघ्र दडताती ॥	
मृग ते धांवती । सैराचैरा	८१
दैत्य जलचर । गर्जती दुर्धर ॥	
हनुमंत वीर । अडवावया	८२
देव विमानांत । सिद्ध गगनांत ।	
पाहती विस्मित । रामदूत	८३
त्रैलोक्यव्यापार । बंद क्षणभर ॥	
अंजनीकुमार । पहावया	८४
वीर आतुर्बळी । बजरंगबली ॥	
भूमि हादरिली । पुच्छाघातें	८५
भुभुःकार थोर । करी कपी वीर ॥	
प्रक्षुब्ध अंबर । सर्व होय	८६
लंका ती लक्षून । उत्साहानें पूर्ण ॥	
मारुती उड्डाण । करूं पाहे	८७
किष्किंधाकांड थोर । राजा रघुवीर ॥	
राजकारण प्रकार । येथें दावी	१८८

सुंदरकांड

अशोकवन

अशोकवनांत । रामरूपीं रत ॥	
जानकी ध्यानस्थ । दिसतसे	१
जनकनांदिनी । राजारामपत्नी ॥	
अनाथ ही वनीं । दिसतसे	२
अयोध्यास्वामिनी । तेजस्वी मानिनी ॥	
अनाथ ही वनीं । दिसतसे	३
पातिव्रत्यखाणी । सीता तपस्विनी ॥	
असहाय वनीं । दिसतसे	४
जीर्णवस्त्र ल्याली । क्षीणकाया झाली ॥	
राक्षसीं वेढिली । सीतादेवी	५
प्रशांत वदन । नेत्र अश्रुपूर्ण ॥	
रामरूपध्यान । सीता करी	६
राम देखे मनीं । जागृतीं स्वप्नीं ॥	
आसनीं शयनीं । सीतादेवी	७
मानस रंगलें । रामरूपी झालें ॥	
राम पाहों गेलें । सर्वा डार्यां	८
मार्गे पुढें राम । भूमितळीं राम ॥	
अतरिक्षीं राम । सीता देखे	९
सृगांतरीं राम । वृक्षामध्यें राम ॥	
राक्षसींत राम । सीता देखे	१०
अचलाचलांत । अदृश्यादृश्यांत ॥	
रामचि दिसत । जानकीला	११
ज्ञानेन्द्रियें सारीं । सीतेचीं सत्त्वरीं ॥	
रामरूपावरी । लुब्ध झालीं !	१२

रामकथेवीण । ऐकतीना कान ॥	
नेत्र रामावीण । देखतीना	१३
शुद्धांतःकरण । जानकीचें पूर्ण ॥	
अन्य रामावीण । ध्यानीं येना	१४
स्वानंदीं रंगली । ध्यानमग्न झाली ॥	
सीता विसरली । देहभान	१५
अचला राहिली । स्थिर दृष्टी झाली ॥	
समाधि लागली । रामरूपीं !	१६
तेजस्वी अत्यंत । सीतामूर्ती दिसत ॥	
प्रकाशें भरीत । सर्व वन ॥	१७
रोमरोमांतूनी । गात्रगात्रांतूनी ॥	
रामनामध्वनी । उठतसे	१८
वायु पुण्यवत । सीतास्पर्श घडत ॥	
पावन करीत । सर्व वन	१९
भाग्य त्या वनाचें । फळा आलें साचें ॥	
सान्निध्य सीतेचें । म्हणुनी घडे	२०
भाग्यवंत थोर । सर्व वनचर ॥	
जानकीचा वर । भजताती	२१
स्थावर जंगम । सभाग्य परम ॥	
प्रेमें गाती नाम । राघवाचें	२२
वृक्षशाखांतूनी । रामनामध्वनी ॥	
मंद स्पष्ट कानीं । ऐकूं येई	२३
झरे झुळझुळ । वहातां निर्मळ ॥	
गाताती मज्जुळ । रामगीत	२४
भूमिगर्भांतूनी । अबरामधुनी ॥	
रामनामध्वनी । गर्जतसे	२५
अशोकवनिका । भाग्यवंत देखा ॥	
रामनामै एका । भरलीसे ।	२६

पशुपक्षी सारे । वन्य वनचरें ॥	
रामनामभरें । धन्य होती	२७
जातिवैर गेलें ! । वैरी एक झाले ॥	
रामनाम हारिलें । द्वैत सर्व !	२८
धेनु व्याघ्र दोनी । एकत्र मिळोनी ॥	
रामनामश्रवणीं । दग होती	२९
नकुल फणीचर । सोडुनीयां वैर ॥	
रामभजनीं स्वैर । गुगताती	३०
पक्षि वेडावले ! । चारा विसरले ॥	
मोहित जाहले । रामनाम	३१
हरिण वेडावले ! । नादलुब्ध झाले ॥	
धांवत चालले । सीतेकडे !	३२
दौकारुनी कान । एकाग्र होऊन ॥	
रामनामगान । ऐकताती !	३३
रामनामगोडी । खलां मोह पाडी ॥	
मृगें तीं बापुडीं । निष्पापचि !	३४
रामनामगोडी । कालपाश तोडी ॥	
राक्षसें बापुडीं । तेथें किती !	३५
राक्षसी वनांत । होत्या छळणार्थ ॥	
त्याहि गुंग होत । रामनामीं !	३६
तेजें दिपावल्या । राक्षसी मोहिल्या ॥	
छळं विसरल्या । जानकीचा	३७
राक्षसी विस्मित । राहुनी तदस्थ ॥	
पाहती समस्त । सीतेकडे	३८
ध्यान विसर्जिलें । चित्त स्थानीं आलें ॥	
स्थितिस्मरण झालें । जानकीला !	३९
रावणाचें पाप । राक्षसींचा ताप ॥	
जानकी निष्पाप । स्मरतसे ॥	४०

रघुपतीहून । भिन्नत्वे आपण ॥	
चिर्तां एक क्षण । आठवलें	४१
चित्त गहींवरलें । शोकमग्न झालें ॥	
घळघळां लोटले । अश्रुपात !	४२
कंठ सद्गदित । जानकीचा होत ॥	
नाथ रघुनाथ । आठवतां	४३
सद्भाव दाटले । मानस गुंगलें ॥	
रोमांच उठले । सीतादेहीं	४४
होउनी विनीत । जोडुनीयां हस्त ॥	
सीता आरंभीत । शोकगीत	४५
सीतेचें शोकगीत	
“ कौसल्यानदना । पतीतपावना ! ॥	
दीनेच्या रक्षणा । या हो ! वेगें	४६
चापबाणधर ! । दाशरथे ! वीर ! ॥	
दीनेचा उद्धार । करा वेगें,	४७
दीनांचा कैवारी । कीर्ति चराचरीं ॥	
कां हो ! मजवरी । उबगलां ?	४८
हट्ट वेडा धरिला । नाथ कष्टवीला ॥	
म्हणुनि का हो झाला । रोष रामा ! ?	४९
अपराध केला । लक्ष्मण गांजिला ॥	
म्हणुनी का हो झाला । रोष नाथा ! ?	५०
दुष्टलंकानाथ- । ठाव ना कळत ॥	
म्हणुनी का हो नाथ ! । स्वस्थ तुम्ही ?	५१
तापसांना योग्य । शांतवृत्ती होय ॥	
शस्त्रत्याग काय । म्हणुनी केला ?	५२
व्रत पूर्वजांचें । दीनरक्षणाचें ॥	
दुष्टशासनाचें । त्याजिलें काय ?	५३
कां मन रमलें । कार्यव्यग्र झालें ॥	

स्मरण माझे गेलें । म्हणुनी का हो ! ?	५४
सीता हीन दीन । अप्रिय अजाण ॥	
म्हणुनी का स्मरण । विसरलेती ?	५९
किंवा राज्यस्वप्नी । अयोध्याचिंतनी ॥	
सीता अभागिनी । विसरली ?	५६
किंवा असहाय । वनीं रघुराय ! ॥	
मजसाठीं काय । हिंडतसां ?	५७
हाय ! माझी वार्ता । कोण सांगे नाथा ? ॥	
अबलेसी त्राता । कोण मज ?	५८
घोजने शंभर । सागर दुस्तर ॥	
कोण जगां वीर । उलंघील ?	५९
वनीं या येऊन । राक्षसी मोहन ॥	
राघवाची खूण । कोण सांगे ? ”	६०
चमत्कार झाला ! । हर्षभर आला ॥	
मुखेंदु फांकला । जानकीचा !	६१
आश्चर्यचकित । होउनी विस्मित ॥	
जानकी पहात । आनंदानें	६२
रामनामांकित । सुरत्नखचित ॥	
मुद्रिका पडत । सीतेपुढें !	६३
हर्षे उचलिली । मुद्रा भूवरली ॥	
आदरें वंदिली । जानकीनें	६४
राघवाची खूण । मुद्रिका घेऊन ॥	
मुद्रिकेला प्रश्न । सीता करी	६५
सीतामुद्रिकासंवाद	
“ ये ! गडे मुद्रिके ! । संतापहारिके ॥	
स्वागत हें सखे ! । तुज असो	६६
प्रिय रघुनाथा । होसि तूं सर्वथा ॥	
त्याची प्रिय वार्ता । सांग गडे !	६७

स्मरण माझें गेलें । म्हणुनी का हो ! ?	५४
सीता हीन दीन । अप्रिय अजाण ॥	
म्हणुनी का स्मरण । विसरलेती ?	५५
किंवा राज्यस्वप्नी । अयोध्याचिंतनी ॥	
सीता अभागिनी । विसरली ?	५६
किंवा असहाय । वनीं रघुराय ! ॥	
मजसाठीं काय । हिंडतसां ?	५७
हाय ! माझी वार्ता । कोण सांगे नाथा ? ॥	
अबलेसी त्राता । कोण मज ?	५८
योजनें शंभर । सागर दुस्तर ॥	
कोण जगीं वीर । उलंघील ?	५९
वनीं या येऊन । राक्षसी मोहून ॥	
राघवाची खूण । कोण सांगे ? ”	६०
चमत्कार झाला ! । हर्षभर आला ॥	
मुखेंदु फांकला । जानकीचा !	६१
आश्चर्यचकित । होउनी विस्मित ॥	
जानकी पहात । आनंदानें	६२
रामनामांकित । सुरत्नखचित ॥	
मुद्रिका पडत । सीतेपुढें !	६३
हर्षे उचलिली । मुद्रा भूवरली ॥	
आदरें वंदिली । जानकीनें	६४
राघवाची खूण । मुद्रिका घेऊन ॥	
मुद्रिकेला प्रश्न । सीता करी	६५
सीतामुद्रिकासंवाद	
“ ये ! गडे मुद्रिके ! । संतापहारिके ॥	
स्वागत हें सखे ! । तुज असो	६६
प्रिय रघुनाथा । होसि तूं सर्वथा ॥	
त्याची प्रिय वार्ता । सांग गडे !	६७

नाथ रघुनाथ । लक्ष्मणासहीत ॥	
दंडकारण्यांत । सुखी ना गे !	६८
कोणीं गे ! धाडिलें । कोणीं आणियेलें ? ■	
काय सांगीतलें । राघवानें ?	६९
माझी आठवण । कधीं एक क्षण ॥	
राघवभूषण । करित्ते का गे ।	७०
लक्ष्मण गांजिला । ऐकुनी वातेला ॥	
काय गे ! बोलला । नाथ मज ?	७१
लंकानाथ बळें । स्पर्शी या अबले ॥	
काय गे ! वाटलें । राघवार्ते ?	७२
मी अशी दुःखित । रडत्यें वनांत ॥	
राघवार्ते विदित । होय का गे !	७३
कां गे ! ना बोलसी । मुद्रिके ! तूं मशीं ■	
राघववार्तेसी । बोल गडे !	७४
बोलसी ना तरी । वैरिण तूं खरी ॥	
फेंकुनि गे ! दुरी । देईन मी !	७५
रघुपतीवीण । तुच्छ त्रिभुवन ॥	
वस्तु सर्व हीन । त्याज्य मज ”	७६
सीता संतापून । दुःशब्द बोलून ॥	
मुद्रिका फेंकून । देई वेगें !	७७
मुद्रिका फेंकिली । पाठ फिरविली ॥	
‘ शिंशपीं ’ वळली । सीतादाष्टि !	७८
शिंशपावृक्षांत । चैतन्य भासत ! ॥	
वाणी वाटे फुटत । वृक्षराजा !	७९
समूळ हालला । वृक्ष थरारला ! ॥	
सळसळाट झाला । पानांमध्ये !	८०
क्षणैक धांवूनी । वदे दिव्यवाणी ॥	
धन्य ! वृक्षाग्रणी । शिंशपा तो	८१

मोह रामकथा । पाषाणांच्या चित्ता ! ॥	
वृक्षराज गातां । शंका नको !!	८२
गान आरंभिलें । वृक्षराजें भलें ॥	
मोहित जाहलें । सीताचित्त !	८३
शिशुपावृक्षाचें गायन	
“सूर्यवंशीं दशरथ । त्याच्या पुत्र रघुनाथ ॥	
पितृवाक्यपालनार्थ । वनीं जाय	८४
जानकी लक्ष्मण । राघवामागून ॥	
सेवावया वन । सिद्ध झाले ॥	८५
दडकारण्यांत । दुष्ट लंकानाथ ॥	
कापट्यें हरीत । सीतादेवी	८६
सुग्रीवा सहाय । करी रघुराय ॥	
दुष्टवालिक्षय । करावया	८७
वाली निर्दालूनी । राम चापघाणी ॥	
स्थापी सिंहासनीं । सुग्रीवाला	८८
सुग्रीवें त्वरित । देशोदेशीं दूत ॥	
धाडिले शोधार्थ । जानकीच्या	८९
एक त्या दूतांत । नामें हनुमत ॥	
यावया लंकेत । सिद्ध झाला	९०
अफाट दुस्तर । योजनें शंभर ॥	
लंघुनी सागर । येथें आला	९१
शिशुपीं बैसून । राघवाची खूण ॥	
मुद्रा दे टाकून । सीतेपुढें !”	९२
सीता चपापली ! । उठोनी ठाकली ॥	
दृष्टि रौखियेली । वृक्षावर	९३
प्रचंड दुर्धर । एक कपीवीर ॥	
दिसे वृक्षावर । जानकीला !	९४
मर्यादातिक्रम । वाटला अधम ॥	

कोपली परम । सीतादेवी !	९५
नेत्र लाल झाले ! । ओंष्ट थरारले ! ॥	
वाटे भस्म झाले । मारुतीचें ! !	९६
शापावया वृथा । यत्न करी सीता ॥	
वदनीं सर्वथा । शब्द न ये ! !	९७
वाक्य उमट्टेना ! । अर्थ ध्याना ये ना ! ! ॥	
शाप देववेना । मारुतीला !	९८
हृदय पाझरलें ! । प्रेम उद्भवलें ! ॥	
दयेनें द्रवलें । सीताचित्त !	९९
स्तब्ध उभी ठेली ! । निश्चल राहिली ॥	
कौतुकें लाविली । दृष्टी वृक्षीं !	१००

सीतेची मारुतीशीं भेट

मारुती उतरून । वंदी सीताचरण ॥	
म्हणे "हनुमान । मीच माये !	१
वृक्षपर्णीतून । मुद्रा दे टाकून ॥	
तो मी हनुमान । सीता माये !	२
मुद्रिका सुरेख । देउनीयां देख ॥	
खूणगोष्ट एक । राम सांगे	३
रामलक्ष्मण । तुजला घेऊन ॥	
सेवाया जें वन । सिद्ध झाले	४
वलकलें कैकेयी । आणुनी त्या ठायीं ॥	
नेसावया घाई । तुज करी	५
बालिका कोमल । अज्ञ तूं केवल ॥	
नेससी वलकल । उफराटें !	६
श्रीराम हांसला । दयेनें द्रवला ॥	
नेसवी तुजला । वलकल तें ! "	७
खूणगोष्ट पटली ! । सीता आनंदली ॥	
हर्षाश्रुंनीं न्हाली । सीतादेवी	१०८

मारुतीवरून । करुनि निंबलोण ॥	
बंधुभावे प्रश्न । सीता करी ॥	१०९
“नाथ रघुनाथ । किष्किंधापुरांत ॥	
लक्ष्मणासहीत । सुखी ना रे ! ?	१०
माझ्या वियोगास । सोसुनी दुःखास ।	
श्रीराम उदास । नाही ना रे ! ?	११
घोर अपराध । रावणाचा सिद्ध ॥	
नाथ माझा क्रुद्ध । होतो ना रे ! ?	१२
दुष्ट लंकानाथ । कराया निःपात ॥	
सिद्ध रघुनाथ । आहे ना रे ! ?	१३
रावण बापुडें । क्षुद्र घुंगुरडें ॥	
राघवांच्या पुढें । हीन दीन ।	१४
लक्ष्मण सहाय । होता बंधुराय ॥	
त्रैलोक्याचा क्षय । शक्य क्षणीं !	१५
बाबा ! हनुमंता ! । मजविषयीं आतां ॥	
लक्ष्मणाच्या चित्ता । काय वाटे ?	१६
लक्ष्मण भोळा । व्यर्थ म्यां गांजिला ! ॥	
खातसे मनाला । रात्रंदीन !	१७
कोण रे ! ती भाक्ति । रामपदासक्ति ॥	
बधुप्रेम नीति । लक्ष्मणाची	१८
एकएक कथा । मारुते ! सांगतां ॥	
शोकपूर चित्ता । माझ्या लोटे !	१९
लक्ष्मणवीर । श्रेष्ठ धनुर्धर ॥	
त्याचे उपकार । किती वानूं ?	२०
लक्ष्मणबळास । दाकितां विश्वास ॥	
तुच्छ वनवास । वाटे आम्हां	२१
साधु लक्ष्मण । सावध राहून ॥	
रक्षी रात्रंदीन । आम्हांलागीं ॥	२२

मज आठवतें ! । मारुते ! आतां तें	
वधी राक्षसातें । राम जेव्हां	१२३
दंडकारण्यांत । होतां आम्ही स्वस्थ	
तेथ ये दुर्वृत्त । शूर्पणखा	२४
राघवा भाळली । शूर्पणखा भोळी ॥	
क्रोधें विटंबिली । लक्ष्मणानें	२५
मग ती रडत । जाउनी संतप्त ॥	
बंधूंना धाडीत । आम्हांवरी	२६
राक्षस दुर्धर । चवदा सहस्र ।	
धांवती सत्वर । आम्हांवरी	२७
रामें आज्ञापीलें । मज लपवीलें ॥	
आपण चालले । युद्धासाठीं	२८
एक त्या गुहेत । लक्ष्मणासहीत ।	
थोर भयभीत । राहिल्यें मी !	२९
घोर टणत्कार । धनुष्याचा थोर ॥	
होतसे बाहेर । ऐकों आम्ही	३०
शिंर तटातट । राक्षसांचीं स्पष्ट ।	
पडतीं निकट । आम्हांपुढें	३१
राक्षस गर्जती । आरोळ्या मारिती ॥	
बाहु थरारती । लक्ष्मणाचे	३२
एकला श्रीराम । पावतांच श्रम ॥	
लक्ष्मण परम । घाबरला	३३
लक्ष्मणवीर । होतसे अधीर ॥	
जावया बाहेर । रामसाह्या	३४
परि जाववेना । मज सोडवेना ॥	
आज्ञा मोडवेना । राघवाची	३५
क्रोधें मुसमुसला । परि स्वस्थ ठेला ।	
मंत्रानें बांधिला । नाग जैसा	३६

मूर्ती लक्ष्मणाची । स्पष्ट त्या काळींची ॥	
मन्नेत्रांपुढची । हालेचना !	१३७
अशाही साधूला । मारुते ! म्यां छालिला	
दुर्वचें ताडीला । व्यर्थ ! व्यर्थ !	३८
त्याचें प्रायश्चित्त । मिळालें त्वरित ॥	
दुष्ट लंकानाथ । हरी मज	३९
रावणें जें हरिल्यें । अनुतप्ता झाल्यें ॥	
व्यर्थ ओरडल्यें । सुटावया	४०
कोण माझी वार्ता । सांगे माझ्या नाथा ।	
एकच ही चिंत्ता । जाळी मज	४१
सुवर्णालंकार । टाकिले भूवर ॥	
पांच कपीवीर । पाहुनीयां	४२
त्यां पांचां कपींत । मारुते ! तूं तेथ ॥	
होतासी निश्चित । वाटे मज !	४३
कशी रे ! कळली । वार्ता माजी भली ॥	
कोणीं सांगितली । राघवांना ?	४४
सख्य सुग्रीवासीं । वैर त्या वालीसीं ॥	
काय कारणासी । नाथ करी ?	४५
सुग्रीवाची सेना । समुद्रोल्लंघना ॥	
राक्षसदमना । केशी शके ?	४६
तूं तरी मारुती ! । कसा रे निश्चितीं ॥	
घोर सरित्पती । तरलास ?	४७
काय तुझी शक्ती ! । कोण रे ! ही भक्ती	॥
किती थोर धृति ! । हनुमंता !	४८
एकला लंकेसी । कसा रे ! तूं येशी ? ॥	
राक्षस वाधिसी । माझ्यासाठीं	४९
किती उपकार । झाले आम्हांवर ! ॥	
काय मी पामर । वर्णें वाचें ?	१५०

सर्व त्रिभुवन । टाकूं ओवाळून ॥	
किंवा पंचप्राण । ओवाळूं हे ?	१५१
चर्मपादत्राण । आंगिचें करून ॥	
टाकूं का देऊन । बंधुराया !	५२
वर्णू तरी काय ? । देऊ तरी काय ?	
होऊ उतराय । कैशी बापा !	५३
पातिव्रत्यपुण्य । माझे असामान्य ॥	
वर देत्ये मान्य । स्वीकारिं हा	५४
अमर वज्रदेही । हनुमंता ! होई ॥	
अढळ पद घेई । जगतांत	५५
जरा मृत्यु दुःख । व्याधि भय शोक	
तुज क्षण एक । न बाधोत ।	५७
शमुचा त्रिशूल । विष्णुचक्र प्रबळ ।	
होवोत विफल । तुजपुढे !	५८
अकुंठित गती । अमर्याद शक्ती ॥	
नांदोत निश्चितीं । तुझ्या देहीं	५९
चंद्रार्क जौचरी । नांदती अंबरीं ॥	
कीर्ति चराचरीं । तुझी नांदो	६०
गोड रामायण । चाललें गायन ॥	
तेथे तुझे गमन । नित्य घडो !	६१
कलियुगांतरिं । प्रजा दुबळी सारी ॥	
ब्रह्मचर्य-थोरी । त्यांना सांग	६२
दुर्बळां अन्याय । जेथे जेथे होय ॥	
तेथे तू सहाय । करीं बापा ! ”	६३
सद्गदीत झाली । जानकी माउली ॥	
स्तब्ध ती राहिली । क्षण एक	६४
मारुतीनें धरिले । आदरे वंदिले ॥	
प्रेमाश्रूनीं धुतले । सीतापद	१६४

बोलें कपिवीर । “कोण बडीवार ! ॥	
किती गे ! विस्तार । केला माये !	१६५
मी एक मर्कट । पालाखाऊ स्पष्ट ॥	
किती गे ! उत्कट । वर्णितेस !	६६
म्हणसि जरी घोर, तरलें सागर ॥	
‘ रामकृपा ’ थोर । फळा आली !	६७
शक्ति माझी किती ! । किती अल्प मती ! ॥	
बाप रघुपति । सांभाळीतो	६८
वानर एकेक । मजसीं अधिक ॥	
आहेत निःशंक । रामापार्शी !	६९
कपी वीरमणी । तरती कैसेनी ॥	
चिंता कां गे ! मनीं । करित्येस ?	७०
रामतेजापुढें । समुद्र बापुडें ॥	
मार्ग क्षणीं पुढें । देईल गे !	७१
नातरी वानर । रामबाणावर ॥	
बैसुनी सागर । तरतील ! !	७२
किंवा हें कशाला ! । माते मीं एकला ॥	
लंका जाळायाला । शक्त आहे !	७३
आज्ञा देसी तरी । एक क्षणांतरीं ॥	
वधितो समरीं । रावणाला !	७४
किंवा पाठीवरी । बैससी तूं तरी ॥	
नेहून सत्वरीं । रामापार्शीं	७५
मग हा नि.पात । दुर्बळांचा घात ॥	
घोर रक्तपात । कांहीं नको ! ! ”	७६
जानकी हांसली ! । क्षणैक थांबली ।	
उत्तर बोलली । मारुतील	७७
“ मारुते ! वदसी । सत्य तें करिसी ॥	
परि विचेकासी । करीं वापा !	१७८

समर्थ दुर्धर । कपींद्र तू थोर ॥	
क्षणीं दशशिर । वधिशील	१७९
परि लंकानाथा । वधितां तू आतां ॥	
यश रघुनाथा । कैसें मिळे ?	८०
एकला रावण । वधितां तू जाण ।	
भूभार हरण । कैसां होय ?	८१
आमुचा हा वैरी । रावण दुराचारी ।	
वधितां तू थोरी । आम्हां काय ?	८२
स्वामी रघुनाथ । काय आज्ञापीत ॥	
तेहि तू चित्तांत । आणीं बापा !	८३
आणीक हें गूज । सांगत्यें मी आज ॥	
ध्यानांत सहज । येईना जें	८४
हनुमंता ! मनीं । पाहें विचारुनी ॥	
धर्म न्याय जनीं । किती आहे ?	८५
राक्षसांमाझरीं । धर्म नाहीं जरी ॥	
वानरांत तरी । किती आहे ?	८६
राक्षस उन्मत्त । अन्यायें वर्तत ॥	
आहे हें विदित । जगताला	८७
वानरांमध्येहि । कांहीं पापदेही ॥	
आहेत, संदेहीं । पडूं नको	८८
बाबा ! जगतांत । सर्वहि देशांत ॥	
अधर्म निश्चित । वाढतसे !	८९
अधर्म मोडणें । साधूंना तारणें ॥	
दुष्ट संहारणें । रामकार्य	९०
कपीराक्षसांचा । नाश हा व्हायाचा ॥	
तेथें वा ! कोणाचा । यत्न आहे ?	९१
श्रीराम येऊं दे ! । सागर लंघूं दे ॥	
ससैन्य मारूं दे । रावणाला !	९२

वीर झगडोत । रणीं पहुडोत ॥	
मुक्त ते होवोत । रामबाणीं	२९३
रावण पडतां । अधर्म मोडतां ॥	
भेटेन मी नाथा । सन्मानानें !	९४
हेंचि मज प्रिय । हनुमंता ! होय ॥	
आणिक उपाय । कांहीं नको !	९५
सांग रघुनाथा । ' वनीं तव कांता ॥	
पूर्ण स्वस्थचित्ता । नांदतसे !	९६
ध्यानीं रघुराया । धरुनि तव पायां ॥	
सीता शुद्धकाया । नांदतसे	९७
विजय होण्या सोपा । राघवा ! निष्पापा ॥	
सीता तीव्र तपा । आचरीत्ये !	९८
यश तुम्हीं घ्यावें । रावणा वधावें ॥	
शीघ्र मज न्यावें । इच्छित्ये मी !' "	९९
जानकीचें तेज । वाढलें सहज ॥	
नाथ रघुराज । संबोधीतां	२००
क्षणैक थांबली । निःशब्दा राहिली ॥	
स्वस्थचित्ता झाली । सीतादेवी	१
मणि तेजपूर्ण । सीता दे काढून ॥	
राघवासी खूण । कळावया	२
मारुतीचें लंकेत प्रयाण	
मारुतीगमन । आठवतां पूर्ण ॥	
जानकीचें मन । गहिंवरलें	३
नेत्र आर्द्र झाले । अश्रूनीं भरले ॥	
चित्त वावरलें । जानकीचें	४
अवसान पूर्ण । आलें होतें क्षण ॥	
परी आतां मन । कष्टी झालें !	०५
मारुतीची स्थिती । तीच झाली होती ॥	

शांतवाया सती । स्थैर्य कोणा ?	२०६
दोघें टकमक । बघती एकमेक ॥	
शब्द कोणा एक । बोलवेना !	७
दृष्टी ती भूतळा । लाबुनी निश्चळा ॥	
मारुती ढळढळां । रडतसे !	८
ब्रह्मचारी भोळा । मदनावेगळा ॥	
मारुती ढळढळां । रडतसे !	९
बाळपणीं सहज । झांकी सूर्यतेज ॥	
तो हा कपिराज । रडतसे !	१०
होतां वज्राघात । न ढळे किंचित ॥	
तो हा हनुमत । रडतसे ! !	११
ज्याच्या भयें सुर । कांपती थरथर ॥	
तो पहा वानर । रडतसे !	१२
ज्या बळें सुग्रीव । तुच्छ मानी विभव ■	
तो कपिपुंगव । रडतसे !	१३
सीता उमजली । शांतचित्ता झाली ॥	
आज्ञा कष्टें दिली । मारुतीला	१४
मारुती निघाला । रडत चालला ॥	
कष्टी बहू झाला । मनामध्ये	१५
मग एके स्थानीं । कपिवीराग्रणी ॥	
उदासीन मनीं । बसतसे	१६
आवरुनी मन । विवेकानें पूर्ण ॥	
पावे समाधान । हनुमंत	१७
मानसीं विचार । करी कपिवीर ॥	
“ श्रेष्ठ लंकापुर । निरीक्षार्वे ” ।	१८
रावणाचें बळ । सुमंत्रीमंडळ ॥	
बघुनि एक वेळ । मग जावें	२१९
विचार ठरला । मारुतीचा भला ॥	

लंकेंत जायाला । सिद्ध झाला

२२०

पूर्वार्ध समाप्त

सुंदरकांड

(उत्तरार्ध)

मारुतीचें लंकानिरीक्षण

अंगुष्ठप्रमाण । आकृती धरून ॥	
जाय हनुमान । लंकेमध्ये	१
अस्तमान झाला । निशाकाल आला ॥	
मारुती चालला । लंकेंतूनी	२
लखलखाट थोर । राजमार्गावर ॥	
देखे कपिवीर । कौतुकानें	३
मार्ग स्फटिकयुक्त । सुरत्नखचित ॥	
मारुती देखत । लंकेमध्ये	४
केशराचे सडे । दिले चहूंकडे ॥	
गंध सारीकडे । पसरला	५
गुलालमिश्रित । गंधाक्षतायुक्त ॥	
स्वर्णपुष्पें दिसत । ठायीं ठायीं	६
मुक्तरत्नहार । पडलेले स्वैर ॥	
दिसती मार्गावर । लंकेमध्ये	७
भय्य दैत्यवीर । बलिष्ठ दुर्धर ॥	
मार्गांतूनी स्वैर । हिंडताती	८
कोणी रथारूढ । कोणी अश्वारूढ ॥	
कोणी गजारूढ । हिंडताती	९

सुरत्नभूषणे । सुवर्णकंकणे ॥	
कोणी आभरणे । मिरविती	१०
दुतर्फी रांगांत । रम्य रत्नखचित ॥	
प्रासाद दिसत । राक्षसांचे	११
तोरणे सुंदर । ध्वज मनोहर ॥	
सर्व घरोघर । दिसताती	१२
सुस्वर गायन । अप्सरानर्तन ॥	
मृदंगवादन । ऐकू येई	१३
सारंगी-सतार-। वीणा-ध्वनि थोर ॥	
टाळही सुस्वर । वाजताती	१४
पैजणांचा नाद । आलाप सुखद ॥	
‘वा ! वहावा !’ शब्द । ऐकू येई	१५
उच्च हास्यध्वनि । कडकडाट मधुनी ॥	
मारुतीचे कानी । ऐकू आला	१६
वेश्यांचीं मंदिरें । मद्यपानागारें ॥	
निकट वानरें । देखीयलीं	१७
मद्यमदोन्मत्त । विषयीं आसक्त ॥	
राक्षस दिसत । ठायीं ठायीं	१८
मद्यपानीं रमले । राक्षस भ्रमले ॥	
म्हणति ‘ दया ! हो ! पेले ’ । एकमेकां	१९
अभद्र भाषण । करिताती कोण ॥	
‘ दारू माझा प्राण । गाती कोणी	२०
सर्वेच उन्मत्त । बनुनी संतप्त ॥	
दैत्य आपसांत । भांडताती	२१
लाथावुक्या देती । कुशब्द शोलती ।	
पुनःपुनः करिती । मद्यपान !	२२
स्वदखदां हासती । कामचेष्टा करिती	
सज्जन घालिती । माना खालीं !	२३

माखती कोपला । क्रोधें लाल झाला ! ॥	
हात ऊगारीला । संतापानें	२४
परी विवेकून । स्वकार्य जाणून ॥	
जाय हनुमान । पुढें पुढें	२५
तां एका सभेंत । पंडित जमत ॥	
फुललें समस्त । सभस्थान	२६
शास्त्रार्थ गहन । विषय घेऊन ॥	
पंडित कसून । भांडताती	२७
शास्त्रार्थ दाविती । व्याजोक्ती बोलती ॥	
सर्वेंच हांसती । तुच्छतेनें ।	२८
पंडित मी श्रेष्ठ । सभेंत वरिष्ठ ॥	
वाटतसे स्पष्ट । प्रत्येकाला	२९
शिष्य तो एकही । सभेमध्ये नाहीं ॥	
गुरुच सर्वही । दिसताती !	३०
विनम्र भाषण । तत्त्वार्थग्रहण ॥	
सद्गुरुसेवन । कोणा नको	३१
भक्तीचा जिह्वाळा । स्नेहाचा उमाळा ॥	
वाणीही प्रेमळा । कोठें नाहीं	३२
विवाद वितंड । कुतर्क पाखांड ॥	
माजवीती वंड । लंकेमध्ये	३३
दयाक्षमा शांती । समाधानवृत्ती ॥	
कोठें न दिसती । लंकेमध्ये	३४
प्रपंचीं विरक्ती । ईशध्यानासक्ती ॥	
कोठें न दिसती । जनामध्ये	३५
वैर आपसांत । प्रत्यक्ष बंधूंत ॥	
देखे हनुमंत । लंकापुरीं	३६
हक्काचा उच्चार । करी सानथोर ॥	
कर्तव्यविचार । कोणा नको	३७

संपत्तिरक्षण । विषयसेवन ॥	
सुखाच्च साधन । सर्वा वाटे	३८
स्वार्थपरायण । झाले सर्वजण ॥	
उच्च ध्येय क्षण । कोणा नको !	३९
पुण्यबळ नाही । कर्मनिष्ठा नाही ॥	
नीतिधैर्य नाही । कोणामध्ये	४०
सर्वथा अन्याय्य । सीताहरणकार्य ॥	
बोलावया धैर्य । कोणा नाही !	४१
करुनि स्तुतिपाठ । रावणाचा स्पष्ट ॥	
जाळीताती पोट । मंत्रिगण !	४२
स्पष्ट बोधायस । राजा रावणास ॥	
लंकेंत कोणास । इच्छा नाही	४३
मारुती मनांत । होतसे दुःखित ॥	
राक्षसांचा घात । जाणुनीयां	४४
उद्विग्न मानस । होउनी निराश ॥	
जाय सावकाश । हनुमंत	४५
हळुहळू चालला । लंकेंतूनी गेला ॥	
कपी स्वस्थ ठेला । वनामध्ये	४६
मनीं विचारून । पाहे हनुमान ॥	
जानकीवचन । आठवलें	४७
राक्षसांचा घात । ठरला निश्चित ॥	
जाणे हनुमत । मनामध्ये	४८
राक्षस निमाले । 'अधर्म' मारिले ॥	
आधींच दिखले । मारुतीला !	४९
निमित्ताचा धर्णी । राम चापपाणी ॥	
मारुतीला मनीं । कळों आलें !	५०
मारुतीच्या सहजलीला व राक्षसांशीं	
उद्विग्न वानर । मग वृक्षावर ॥	

बसुनीयां स्वैर । क्रीडा करी !	५१
वृक्ष एक भला । सहज उपटीला ॥	
सर्वेच फेंकिला । दुज्यावर !	५२
पडति फळें थोर । टपटपां भूवर ॥	
वेंची कपिवीर । स्वच्छंदानें	५३
होउनीयां तृप्त ॥ हिंडतो वनांत ॥	
स्वच्छंदें क्रीडत । हनुमान	५४
जलस्थ मंदिर । रावणाचें थोर ॥	
तेथें हा वानर । क्रीडा करी !	५५
जलांत डुबतो । कमळें नाशीतो ॥	
वांकुल्या दावितो । वनचरां	५६
भुभुकार घोर । पुच्छाघात थोर ॥	
उलहासें वानर । करीतसे	५७
रक्षक कोपले । शीघ्र जागे झाले ॥	
स्वेषानें चालले । कपीवर	५८
‘ धांवा ! रे ! सत्वर । धरा रे ! वानर ’ ॥	
हांका देती थोर । एकमेकां	५९
खड्ग शूळ बाण । हातांत घेऊन ॥	
कुद्ध रक्षोगण । धांवताती	६०
शूळ फेंकितानी । बाण विंधिताती ॥	
वज्र हाणितानी । मारुतीला	६१
घेउनी पर्वत । करिती आघात ॥	
मारुती सतप्त । मनीं झाला	६२
देह वाढवीला । कपीनें आपुला ॥	
नगप्राय झाला । क्षणामध्ये !	६३
अक्राळ विक्राळ । सतप्त विशाल ॥	
मारुती प्रबळ । दिसतसे	६४
नेत्र वटारीले । केश थरारले ! ॥	

पुच्छ हापटीलें । आवेशानें	६५
गर्जना गंभीर । करी कपिवीर ॥	
सर्व लंकापुर । दणाणलें	६६
सर्वेच आपण । गदा उगारून ॥	
युद्धा हनुमान । उभा राहे !	६७
वज्रपाणी इंद्र । शूलपाणी रुद्र ॥	
त्याहुनी कर्पींद्र । घोर भासे	६८
कृतांतासमान । आकृती देखून ॥	
रक्षक भिऊन । पळताती !	६९
होउनी अधीर । पळपुटे वीर ॥	
एकमेकांवर । आदळती !	७०
पार्यां चेंगरती । ' मेलों ! रे ! म्हणती ।	
गडबडां लोळती । कितीएक	७१
मागुती उठून । वस्त्रें आवरून ॥	
शस्त्रें सांवरून । पळताती !	७२
कोणाचीं कंकणें । कोणाचीं भूषणें ॥	
मारुतीच्या भेणें । गळतातीं	७३
बलभीममूर्ती । देखण्या ही पुरती ॥	
एकालाहि चित्तीं । धैर्य येना !	७४
सुसाट धांवती । कोणा नावरती ॥	
जीव वांचविती । आपापले	७५
पळत चालले । लंकेमध्ये गेले ॥	
वृत्त कळवीलें । रावणाला	७६
रावण कोपला । ऐकुनी वर्तिला ॥	
युद्धा आज्ञापीला । इंद्रजित	७७
इंद्रजित वीर । अखयाकुमार ॥	
जावया सत्वर । सिद्ध झाले	७८
दैत्य जंबुमाळी । घे सेना सगळी ॥	

कपी आतुर्बळी । जिंकावया	७९
घोर वनीं गेले । घोर युद्ध झालें ॥	
कपीनें मारिलें । सैन्य बहु	८०
अक्ष जंबुमाळी । क्रोधानें ते काळीं ॥	
रणांत निर्दाळी । हनुमान	८१
इंद्रजित वीर । कोपुनी सत्वर ॥	
शुद्धचमत्कार । मग दावी	८२
सूर्याख नागाख । दिव्य वारुणाख ॥	
घोर पर्वताख । सोडीतसे	८३
शस्त्रें हातां आलीं । अस्त्रें जीं सुचलीं ॥	
योजी तीं सगळीं । इंद्रजित !	८४
घोर मायाजाळ । गारुडघाचा खेळ ॥	
दावितो सकळ । इंद्रजित !	८५
शस्त्रें तीं गळालीं ! । अस्त्रें फोल झालीं ! ॥	
माया व्यर्थ गेली । कपीपुढें !	८६
ज्या अस्त्रें जिंकित । इंद्र इंद्रजित ॥	
विकल तीं होत । कपीपुढें !	८७
ज्या बळें जिंकिला । यम पळवीला ॥	
शूळ तोहि गेला । व्यर्थ येथें !	८८
मायेचा प्रभाव । जिंकियेले देव ॥	
तीहि आतां सर्व । मावळली !	८९
इंद्रजित मनीं । पाहे विचारुनी ॥	
दृष्टी अंतर्ज्ञानीं । लाचुनीयां	९०
अमर हनुमत । कळलें निश्चित ॥	
मनीं इंद्रजित । भेदरला !	९१
गयावया करी ! । ब्रह्मापद धरी ॥	
विजय सत्वरी । साधावया	९२
मनांत कोपला । ब्रह्मदेव भोळा ॥	

परी तो गंतला । वचनान्त ।	९३
भावष्य जाणुनी । ब्रह्मदेवें मनीं ।	
इद्रजित रणीं । आश्वासीला	९४
आपण विधाता । प्रार्थीं हनुमंता ॥	
“ ब्रह्मपार्शा आतां । बद्ध व्हावें !	९५
माझी वरदोक्ती । सत्य करावी ती ।	
करितों चिंतती । कपिराया ! ”	९६
ब्राह्मणाचा मान । ठेवीं हनुमान ! ॥	
पार्शांत आपण । बद्ध झाला	९७
वानर बांधिला । ऐकुनी वारेंला ॥	
वीर गोळा झाला । एकुणेक !	९८
पळपुटे वीर । मिळाले सत्वर ! ॥	
बद्ध कपिवीर । देखुनीयां	९९
कोणी धक्के देती । थापट्या मारिती	
फरफरां ओढिती । कितीएक !	१००
दगड हातीं घेती । सर्वांग ठेंचिती ॥	
दुरुक्ती बोलती । कितीएक !	१
एक विसरभोळा । राक्षस बोलला ॥	
‘ यानेंच नाशीला । बाग माझा !	२
दुजा बोले वीर । ‘ काल हा वानर ।	
उडे धरोधर । देखिला म्यां । ’	३
‘ येउनी निकट । काल हा मर्कट ॥	
दांत दावी स्पष्ट ’ । कोणी बोले	४
सैनिक गांजिती । दुःशब्द बोलती ॥	
हांसला मारुती । मनामध्य !	५
पार्शांत बंधन । पावुनी आपण ॥	
श्रीरामस्मरण । करीतसे	१०६
सभेंत गमन । रावणा भाषण ॥	

लाभ हाचि पूर्ण । मानीतसे	१०७
घट्ट आवळीला । हनुमंत भोळा ।	
राक्षसांनी नेला । सभेमध्ये	८
रावणसभेत मारुति	
श्रेष्ठ सिंहासन । रावणाचें स्थान ॥	
पुढें हनुमान । बसधीती	९
सभाजन घोर । जमुनी सत्वर ।	
आश्चर्ये वानर । पहाताता	१०
रूप मदनाहूनी । तेज सूर्याहूनी ॥	
श्रेष्ठ ये दिसोनी । वानराचें	११
प्रभा पसरली । सभेत फांकली ॥	
क्षणैक दिपली । सभा सर्व	१२
सर्व सभाजन । निःशब्द राहून ॥	
रावणवचन । आयकती	१३
रावणें आपुला । मंत्रि आह्वापीला ॥	
वृत्त पुसायाला । वानराचें	१४
आपुला वृत्तान्त । इच्छी लंकानाथ ॥	
जाणुनी वोलत । हनुमान	१५
“ रावणा । धरून । शांतवृत्ति पूर्ण ॥	
हें हितवचन । ऐक माझे	१६
श्रीरामाचा दूत । तो मी हनुमंत ॥	
बोधाया निश्चित । तुला आलों	१७
श्रीरामाची भार्या । सीतानामें आर्या ॥	
अशोकवनी या । देखिली म्यां	१८
रामभार्या थोर । केला अपहार ॥	
अन्याय हा घोर । किती राया ! ?	१९
आतां तरी मनीं । सावध होऊनी ॥	
सीता परतोनी । अर्पी रामा	२०

घोर अपराध । मानुनी हा सिद्ध ॥	
रामपद शुद्ध । वंदीं बापा !	१२१
राक्षसाचा घात । घोर रक्तपात ॥	
आपुला देहान्त । टाळीं राथा ! ”	२२
रावण कोपला । क्रोधें लाल झाला ! ॥	
शीघ्र आज्ञापीला । द्रुतगण	२३
“ मर्कट उन्मत्त । येउनी समेंत ॥	
निंदी यथास्थित । मजलागीं	२४
दुर्बळ परम । क्षुद्र याचा राम ॥	
त्याचे हा विक्रम । येथें वानी !	२५
देहान्तशासन । यथेष्ट ताडण ॥	
सर्वही मिळून । याला करा ! ”	२६
रावणाज्ञा होतां । सभा विसर्जितां ॥	
राक्षसांच्या चित्ता । हर्ष वाटे !	२७
राक्षस मिळाले । कपीपाशीं आले ॥	
घेऊन चालले । वधावया	२८
एक म्हणे ‘ न्यावा । सागरीं लोटावा	
जिवंत जाळावा ’ । म्हणे एक ॥	२९
घोर विद्युत्पात । करुनी देहान्त ॥	
करा याचा अंत ’ । म्हणे कोणी	३०
एक बोले दुष्ट । कपी हा उद्धट ॥	
शीघ्र कडेलोट । याचा करा !	३१
‘ वानराला प्रिय । पुच्छ त्याचे होय ॥	
जाळू हें निर्भय ’ । म्हणे कोणी	३२
विचार पटला । सर्वां शेवटला ! ॥	
पुच्छ जाळायला । सिद्ध झाले !	३३
चिंध्या बांधिताती । पुच्छाचे भोंवतीं ।	
ओतिती वरती । तेल तूप !	३३४

वह्निस्पर्श केला । अग्नि धडाडला ! ॥	
मारुती तापला । सर्वांगांत	१३५
मारुती जो शांत । होता तोंपर्यंत ॥	
तो आतां संतप्त । मनीं झाला	३६
पुच्छ हापटीलें । नेत्र लाल झाले ! ॥	
राक्षस लोटीले । एकीकडे	३७
कपी संतापला । उडत चालला ॥	
अग्नि पसरला । लंकेमध्ये !	३८

लंकादहन

ज्या ज्या घरावर । उडे तो वानर ॥	
गृह तें सत्वर । पेट घेई	३९
सुरम्य नगर । लंकापुरी थोर ॥	
भडकलें सत्वर । चोहोंकडे	४०
अग्निनारायण । विक्राळवदन ॥	
लंकेंत थैमान । घालीतसे !	४१
आगीचा तो लोळ । भेदी अंतराळ ॥	
धूम्रही सकळ । दिशा व्यापी	४२
घांसे कडाडती । तुळया धडाडती ॥	
धडाके उडती । चोहोंकडे	४३
कृष्णवर्ण भिंती । कोसळूनी पडती ॥	
खिंडारें दिसती । ठायीं ठायीं	४४
अग्नीनें व्यापिला । अंतर्भाग सगळा	
बाहेर येण्याला । वाव नाही	४५
लाल जळजळित । मार्ग सर्व होत ॥	
जावया घरांत । वाट नाही	४६
कोंडलेले जीव । ओरडती सर्व ॥	
करिती घांवाघांवा । प्राणासाठीं !	१४७
‘वांचवा हो ! प्राण । कोणी दयाघन’ ॥	

किंकाळ्या आंतून । ऐकूं येती !	१४८
बाहेरील जन । विमूढ होऊन ॥	
व्यर्थ रस्त्यांतून । धांवताती	४९
धांवाधांव व्यर्थ । करिती समस्त ॥	
सुचेना उचित । मार्ग कोणा	५०
हें गृह पेटलें ! । तें पेटूं लागलें ! ॥	
ओरडती सगळे । आपसांत	५१
‘ आला रे ! वानर ’ । हांका देती थोर ॥	
कोणी घेती ऊर । बडवूनी	५२
कोणी शंख करिती । ‘ पाणी आणा ’ म्हणती ॥	
गडबडा लोलती । कितीएक	५३
चित्तीं भेदरती । ठायींच बैसती ॥	
फळफळां भुतती ! । कितीएक	५४
गेलें हो ! गेलें हो ! । सर्वस्व गेलें हो ! ॥	
एकच हा लाहो । घेती कोणी	५५
आक्रोशें रडती । कपाळें पीटिती ॥	
कोणी शापिताती । रावणाला	५६
‘ सीतेचें हरण । अन्याय दारुण ॥	
तेणें आलें विघ्न ’ । म्हणती ‘ हें ’	५७
एक बोलताती । ‘ प्रार्थावा मारुती ॥	
तेणेंच या शांती । विघ्ना होय ’	५८
परि हनुमंत । कोठें न दिसत ॥	
गेला तो निश्चित । लंकेंतूनी	५९
इकडे हुताशन । आहुत्या घेऊन ॥	
सावकाश पूर्ण । शांत झाला !	६०
कल्लोल माजला । लंकेंत सगळा ॥	
जन गोळा झाला । ठायीं ठायीं !	६१
सुस्कारे टाकिती । अश्रु ढालिताती ॥	

कोणी शांतवीती । एकमेकां	१६२
भस्माचे पर्वत । ठायीं ठायीं दिसत ॥	
अग्नि डोकावीत । कोठें कोठें	६३
सुवर्णाचे गोळे । सर्वत्र वनले ॥	
हिरे विखुरले । चहंकडे !	६४
चैनीचे पदार्थ । संचित्त वित्तार्थ ॥	
सर्व भस्म होत । अग्निसंगें	६५
दारुड्यांचीं घरें । वेश्यांचीं मंदिरें ॥	
सर्व एकसरें । दग्ध झालीं !	६६
उद्यानें उध्वस्त । मद्यागारें फस्त ॥	
सर्वत्र दिसत । लंकेमध्ये	६७
लंकानगरींत । एकाही घरांत ॥	
सज्जनाचा घात । झाला नाही !	६८
स्त्रियाअर्भकांना । साधुसज्जनांना ॥	
अग्नि तो स्पर्शेना । कांहीं केल्या	६९
अंध पंगु जनां । वृद्धदुर्बळांना ॥	
अग्नि पांडा देना । कांहींएक	७०
मुकीं जनावरें । ग्राम्य पक्षी सारे ॥	
सर्व एकसरें । निभावलीं !	७१
लोक बोलताती । ' लंका जळाली ती ' ॥	
परी विवेकान्तीं । सत्य न हें	७२
मदांधतागुण । जालुनी संपूर्ण ॥	
शीघ्र हनुमान । परतला !	७३
ईशशक्ति प्रबळ । राक्षस दुर्बळ ॥	
कधुनी एक वेळ । कपी गेला	७४
हनुमंत गेला । सागरां पातला ॥	
अग्नि विझवीला । जळामध्यें	१७५

मारुतीचें महेंद्रपर्वतावर प्रयाण

मागुती उड्डाण । करुनी हनुमान ॥	
जाय परतून । महेंद्रासी	१७६
सिंहनाद थोर । करी कपिवीर ॥	
महेंद्रीं वानर । ऐकताती	७७
' आला ! आला ! ' म्हणती । उच्च उड्या घेती ॥	
वानर गर्जती । आनंदानें	७८
वृद्ध जांबुवान । अगद सुषेण ॥	
भेटले संपूर्ण । मारुतीला	७९
मारुतीभावतीं । कपी गोळा होती ॥	
वार्ता विचारिती । जानकीची	८०
' जानकी भेटली । वनांत एकली ' ॥	
वार्ता कळवीली । मारुतीने	८१
आनंदगजर । करिती वानर ॥	
नादित अंबर । सर्व होय	८२
आनंदें नाचती । ' धन्य ! धन्य ! ' म्हणती ॥	
कोणी आर्लिगीती । हनुमता	८३
वारा घालिताती । भागलास म्हणती ॥	
कोणी पाय चुरिती । मारुतीचे !	८४
फलपुष्पभार । आणुनीयां थोर ॥	
कोणी देतो वीर । कपीलागीं !	८५
मारुती तोषला । मनीं धन्य झाला ॥	
म्हणे ' जाऊं चला । रामाकडे '	८६
वानर निघाले । गर्जत चालले ॥	
मार्गांत नाशीलें । मधुवन	८७
प्रसन्नवणख्यात । रोखुनी पर्वत ॥	
जाय हनुमंत । सर्वांपुढें	१८८

श्रीराम-मारुती-भेट

श्रीरामा देखून । तेथें हनुमान ॥	
प्रेमें लोटांगण । घालीतसे	६८९
जानकीचें वृत्त । ऐकतांच होत ॥	
कंठ सहदित । राघवाचा	९०
मग मारुतीला । रामें उठवीला ॥	
हृदयीं धरिला । प्रेमभरें	९१
भक्ताशीं मीलन । देवा होय पूर्ण ॥	
येथेंच आपण । वंदूं यांना !	९२
सुंदर सुंदरकांड । काव्यमय खंड ॥	
भक्तिप्रीतीचा उदंड । लाभ झाला	१९३

सुंदरकांड समाप्त

युद्धकांड

(पूर्वार्ध)

—:—

प्रास्ताविक विचार

युद्धकांड आलें । जें नको तें झालें ॥	
अनिष्ट पातलें । वर्णावया	१
रम्य युद्धकथा । दुहनी ऐकतां ॥	
दुर्जनांच्या चित्ता । सुख वाटे	२
शूरांची कत्तल । ऐकतां बेताल ॥	
दुर्जन सकल । सुखावती	३
रक्ताचे ते पाट । वहावले स्पष्ट ॥	
ऐकतांच दुष्ट । नाचताती	४
‘ मुंडक्यांची रास ’ । ऐकतां शब्दांस ॥	
येतसे दुष्टांस । हर्षभर	५
इच्छा परी पेशा । दुर्जनां साजेशा ॥	
खिया आम्ही तैशा । नसों मुळीं	६
दयालुत्वगुण । आमुचें भूषण ॥	
वाखाणीती जन । सर्वकाल	७
दिव्य प्रेमामृत । आमुच्या चित्तांत ॥	
नित्य अखंडित । वास करी	८
रम्य नंदनवन । समशार्नी भयाण ॥	
लागतां न क्षण । निर्मू आम्ही	९
मार्दव सगळें । जगीं जें निर्मिलें ॥	
ईशें तें ठेविलें । आम्हाठायीं	१०
त्या या आम्ही नारी । प्रेमळ अंतरीं ॥	
जावया समरीं । सिद्ध नसों	११

परि जें अप्रिय । सर्वथैव त्याज्य ॥	१२
तेंही कधीं कार्य । अंगीं जडे	
आनंदाचा कंद । प्रभु हा गोविंद ॥	१३
त्यालाहि हें युद्ध । करणें पडे	
प्रेमाची जो मूर्ति । लक्ष्मीचा पति ॥	१४
त्याला शस्त्र हातीं । घेणें पडे	
उन्मत्त प्रबळ । पशुवृत्ती खळ ॥	१५
जेव्हां हें भूतळ । व्यापीताती	
सात्त्विक परम । सज्जन सद्धर्म ॥	१६
जेव्हां हे अधम । गांजिताती	
बलाची महती । सत्तेचीच स्तुति ॥	१७
जेव्हां या जगतीं । वाहूं पाहे	
धर्म नीति न्याय । ईश्वराचें भय ॥	१८
जेव्हां जर्गीं लय । पावतसे	
देवाच्या हेतूचा । धर्माच्या अर्थाचा ।	१९
विपर्यास साचा । जेव्हां होई	
ही जाति वरिष्ठ । ती जाति कनिष्ठ ॥	२०
जेव्हां हे पापिष्ठ । वरळती	
साधु तो दुर्बळ । दुष्ट तो प्रबळ ॥	२१
जेव्हां हा सकळ । भ्रम वाटे	
सुख सज्जनांना । दुःख दुर्जनांना ॥	२२
जेव्हां या विधाना । ग्लानी येई	
ऐश्वर्यसपन्न । दुष्टांना देखून ॥	२३
जेव्हां ते सज्जन । भांयावती	
देव कोठें आहे ? । न्याय कोठें आहे ?	२४
जेव्हां जगतीं हे । प्रश्न येती	
धर्मीं अविश्वास । स्वार्थांच विश्वास	२५
जेव्हां जनतेस । वानुं लागे	

धर्मगलानी थोर । देखुनी भूवर ॥	
जेव्हां संतवीर । अवतरती	२६
त्यागुनीयां मोक्ष । दुर्बळांचा पक्ष ॥	
सत निरपेक्ष । जेव्हां घेती	२७
व्हाया दीनोद्धार । दुष्टांचे प्रहार ॥	
संत शिरावर । जेव्हां घेती	२८
असह्य ते क्लेश । पडतां संतांस ॥	
करुणा प्रभूस । जेव्हां येई	२९
दुर्बळांचे काज । पुण्यबळें सहज ॥	
जेव्हां तें सतेज । दिसूं लागे	३०
दुर्जन बलिष्ठ । सुविवेकनष्ट ॥	
सदाचारभ्रष्ट । जेव्हां होती	३१
पापानें मारिले । शापानें जाळिले ॥	
दुष्ट अर्धमेले । जेव्हां होती	३२
तेव्हां नारायण । दयार्द्र होऊन ॥	
स्वस्थान सोडून । जमीं येई	३३
तेव्हां हा श्रीपती । खळवळूनी चिर्ती ।	
अवतार जगतीं । घेऊ म्हणे	३४
जन्म प्रभु घेत । जेव्हां जगतांत ॥	
उल्हास सृष्टींत । वाटतसे	३५
ही सृष्टिदेवता । प्रभुजन्मवार्ता ॥	
जाणुनी स्वागता । सिद्ध होई	३६
आर्थां भगवंत । दृष्टीं कोणा येत ॥	
ही चंद्रसूर्यांत । स्पर्धा लागे !	३७
आनर्दे गर्जती । मेघ गडगडती ॥	
कोसळूनी पडती । पृथ्वीवर	३८
हा पृथ्वीसुंदरी । तृणांकुर करीं ॥	
येतसे सामोरी । नारायणा	३९

दिव्य पुष्पहार । दिव्य फळें थोर ॥	
प्रभूला आहेर । वृक्ष देती	४०
वायु वाहे मंद । शीतळ सुगंध ॥	
प्रभूचा आनंद । वाढावया	४१
समुद्र मर्यादा । लंगुनी एकदां ॥	
नारायणपदा । पाहूं इच्छी	४२
समुद्रच काय । लोकसमुदाय ॥	
दिव्य प्रभुपाय । वंदूं इच्छी	४३
शाललीला करी । प्रभु साध्या जरी ॥	
लोकांना सत्वरीं । मोह पडे	४४
'काय हो ! अमृष । दिव्य' याचें रूप ! ॥	
उद्धार अपाप । तोंडीं येती !	४५
प्रभु टाकी पद । प्रभु बोले शब्द ॥	
लोकांचा आनंद । उचंबळे	४६
प्रभुगुणगान । किंचित ऐकून ॥	
कोट्यवधी जन । वेडावती	४७
प्रभूचें दर्शन । होतां एक क्षण ॥	
याच्यासाठीं प्राण । द्यावा वाटे	४८
एक शब्द तरी । बोलेल हा जरी ॥	
मृत्युमुखांतरीं । जावें वाटे	४९
संसारासीं लाथ । मारुनी निश्चित ॥	
साधावा कार्यार्थ । याचा वाटे	५०
स्त्रीपुत्र त्यागुन । सुखें फेंटाळून ॥	
गोळा होती जन । याचेपाशीं	५१
सुवेळपर्वतीं । कपी पहा किती ॥	
श्रीरामकार्यार्थीं । गोळा झाले !	५२
अबब ! हें काय । गर्दीं किती होय ॥	
ठेवावया पाय । रीघ नाहीं	५३

लंकानगरीला । चारहि बाजूला ॥	
वेढा पूर्ण पडला । वानरांचा	५४
मुख्य मुख्य द्वारें । रोखुनी निर्धारें ॥	
युद्धाच्या विचारें । सर्व उभे	५५
काय चमत्कार ! । कां हो ! हे वानर ॥	
मरण्या अधीर । रामासाठीं ?	५६
सुग्रीवानें काय । किंवा रामें काय ॥	
यांचें मोठें प्रिय । केव्हां केलें ?	५७
सुग्रीवाची भीति । यांना काय होती ॥	
खावया एकांतीं । फळेंमुळें ?	५८
स्त्रियाअर्भकांना । सोडुनी मित्रांना ॥	
कां हो ! कष्ट नाना । भोगिती हे ?	५९
राक्षस एकेक । देवांही अधिक ॥	
यांना का क्षणैक । भान नाहीं ?	६०
दिव्यास्त्रसंपन्न । इंद्रजित पूर्ण ॥	
याचें का स्मरण । यांना नाहीं ?	६१
रावण उन्मत्त । त्रैलोक्य जिंकित ॥	
हें का हो ! माहीत । यांना नाहीं ?	६२
कालाच्या मुखांत । मृत्यूच्या दाढेंत ॥	
कां हो ! हे शिरत । आनंदानें ?	६३
सर्वांचें कारण । राम दयाघन ॥	
आधार संपूर्ण । त्याचा यांना	६४
श्रीराम बोलला । ' चला हो ! लंकेला ' ॥	
वानर धांवला । लंकेवरी	६५
श्रीराम बोलला । ' बांधा ! हो सेतूला ' ।	
सेतु सिद्ध झाला । क्षणामध्यें !	६६
संपूर्णावतार । राजा रघुवीर ॥	
प्रताप हा थोर । सर्व त्याचा	६७

वानर सकळ ! खेळणीं केवळ ॥	
खेळतसे खेळ । रघुपाति	६८
वानर ते सर्व । केवळ निर्जीव ॥	
त्यांत घाली जीव । रघुपाति	६९
घालुनी जीवना । लंकानिर्दोषणा ।	
सिद्ध कपिसेना । राम करी	७०
बहुत दिवस । देवांना जी आस ॥	
ती आज फळास । आली वाटे	७१
रावणाचें पाप । तापसांचे शाप ॥	
फळा आपोआप । आले वाटे	७२
म्हणुनी दुस्तर । लघुनी सागर ॥	
राजा रघुवीर । येथे आला	७३
म्हणुनी वानर । एका पायावर ॥	
युद्धासी तयार । दिसती हे	७४
तयारी सगळी । युद्धाची जहाली ॥	
खोटी फक्त झाली । रामाक्षेची	७५

अंगद-शष्टाई

हा पहा सेनेत । राजा रघुनाथ ॥	
वानरवेष्टित । दिसतसे	७६
वानरनायक । प्रमुख प्रमुख ॥	
दिसती अनेक । रामापाशीं	७७
सुश्रीव लक्ष्मण । वीर हनुमान ॥	
अंगद सुषेण । दिसती येथे	७८
बोधावा रावण । युद्धाआधीं पूर्ण ॥	
याला सर्वजण । मान्य झाले	७९
घाडाय लकेंत । योग्य कोण दूत ॥	
विचार सर्वांत । चालतसे	८०
कपी संबोधून । राम दयाघन ॥	

हांसोनी भाषण । करीतसे	८१
“ माहतीची प्रीति । मजवरी अती ६	
कार्य हा निश्चितीं । नासवील	८२
अधिकउणा शब्द । ऐकतांच कुद्ध ।	
लंका पुन्हां दग्ध । करील हा	८३
सुग्रीवा ! तूं राजा । आम्हां धीर तुजा ॥	
तुला दूतकाजा । धाडूं नये	८४
मंत्रि जांवुवान । वैद्य हा सुषेण ॥	
आम्हांपाशीं दोन । पाहिजेत	८५
सेनापति नील । स्वकार्यी कुशल ॥	
त्यावरी सकळ । सैन्यभार	८६
योग्य दूतकार्या । रावणा बोधाय ॥	
अगदावीण या । कोणी नाहीं	८७
वक्रतृत्याचे गुणीं । बृहस्पतीहुनी ॥	
श्रेष्ठ वाटे मनीं । अगद हा	८८
नेमस्त चतुर । कार्यकर्ता शूर ॥	
धर्मवेत्ता थोर । बाल माझा !	८९
अंगदा ! त्वां जावें । रावणा बोधावें ।	
हृदत सांगावें । माझे त्यास	९०
चिडेल रावण । हट्टाला पेटून ॥	
असें तूं भाषण । करू नको	९१
किंवा दुर्बलता । माझी दीनावस्था ।	
रावणाच्या चित्ता । भासों नेदीं	९२
क्षमा करायाला । तसा दंडायला ॥	
सिद्ध मी, हें त्याला । कळूंच दे !	९३
आणीक विनंती । एक तुजप्रती ॥	
सावधानचित्तीं । वागें बापा !	९४
एकला जातोसी । अंगदा ! लंकेसी ।	

आपुल्या प्राणांसी । रक्षीं बाळा !	९५
रावण मदांध । अविचारी शुद्ध ॥	
सर्वदां सावध । वागाचें तूं	९६
अपाय तुजला । तो मृत्यु आम्हांला ॥	
सांगणें हें तुला । पुनःपुनः	९७
जा ! यशस्वी होई । स्वकीर्ति वाढवीं ॥	
परतोनी येई । शीघ्र बाळा !	९८
दृढ आलिंगन । अंगदा देऊन ॥	
राम दयाघन । स्फुंदतसे	९९
श्रीरामपदाला । प्राणिपात केला ॥	
अंगद चालला । लकापुरीं	१००
अंगदासंगतीं । सर्व चालताती ॥	
‘यशस्वी हो ! म्हणती । पुनःपुनः	१०१
कष्टें बोळवीला । अंगद लंकेला ॥	
राघव फिरला । सुवेळेसीं	२
रामकार्य शुद्ध । कैसें व्हावें सिद्ध ॥	
चिंतीत अंगद । पुढें जाय	३
कसा लंकापति । वळेल निश्चितीं ॥	
अंगदाला चिंतीं । चिंता वाटे	४
तां रत्नखाचित । सुवर्णभूषित ॥	
प्रासाद दिसत । रावणाचा	५
सभा घनदाट । ऐश्वर्याचा थाट ॥	
प्रासादांत स्पष्ट । दिसतसे	६
सभासद सगळे । भूषणीं सजले ॥	
रांगेनें बैसले । सभेमध्ये	७
कोणी पीठावर । शुभासनावर ॥	
कोणी भूमीवर । बैसलेती	१०८
प्रधान प्रहस्त । पुत्र इद्रजित ॥	

बिभीषण दिसत । डावीकडे	१०९
स्वकार्यकुशल । सुमंत्रिमंडळ ॥	
दिसतें सकळ । उजवीकडे	१०
मध्ये सिंहासन । रावणाचें स्थान ॥	
दिव्यतेजपूर्ण । दिसतसे	११
शुभ छत्र थोर । अत्यंत सुंदर ॥	
शोभे शिरावर । रावणाच्या	१२
स्त्रिया रूपवती । चवऱ्या ढाळीती ।	
रावणावरती । हळूहळू	१३
रावण सम्राट । गर्जूनी उद्धट ॥	
बोलतसे स्पष्ट । सभेमध्ये	१४
सर्व सभाजन । एकाग्र होऊन ॥	
रावणवचन । ऐकताती	१५
श्रीराम कोपला । युक्ती काय याला ॥	
विचार चालला । सभेमध्ये	१६
आपापली युक्ती । मंत्री सांगताती ॥	
होण्या यशप्राप्ति । रावणाला	१७
तो चिन्तीं सावध । राहुनी अंगद ॥	
शिरला निर्वेध । सभेमध्ये	१८
रावणासमोर । पुच्छासनावर ॥	
अंगद गंभीर । बैसलासे !	१९
खळबळ उडाली । सभेत सगळी ॥	
जो तो हात घाली । शस्त्राकडे !	२०
अंगदासीं डोळे । सर्वांचे लागले ॥	
चळों न शकले । क्षणमात्र	२१
अपमान झाला । पहातां आपला ॥	
क्रोधें लाल झाला । लंकानाथ	२२
‘धरा ! रे ! मर्कट । मूर्ख हा उद्धट’	

रावण सम्राट । गर्जतसे	१२३
लक्ष तलवारी । म्यानाचे वाहेरीं ॥	
निघाल्या सत्वरीं । सभेमध्ये !!	२४
गदीं एक झाली । शस्त्रांची सगळी ॥	
मानेभोंवतालीं । अंगदाच्या	२५
जरी अंगदाला । हात लावायला ॥	
सभेत एकाला । धैर्य नाहीं !!	२६
राक्षस सगळे । तेजाने दिपले ॥	
पहात राहिले । रावणासी !	२७
अंगद हांसला ! । हांसोनी बोलला ।	
म्हणे " मी युद्धाला । आलों नाहीं !	२८
श्रीरामाचा दूत । वालिराजसुत ॥	
अंगद विख्यात । नाम माझे	२९
युद्ध शमवाया । तें न चेतवाया ॥	
सभामंदिरीं या । पातलों मी	३०
शांतीचें निशाण । क्षमेचें भूषण ॥	
हृदयीं धरून । येथे आलों	३१
सत्य तें बोलेन । पथ्य तें लांगेन ॥	
श्रीरामाची आण । वाहुनीयां	३२
सत्य वदतां येथ । भिववी कृतान्त ।	
तरी त्या किंचित । मानीना मी !!	३३
महर्षिकुलासी । रावणा ! जन्मसी ॥	
वेद पढलासी । चतुर्विध	३४
शास्त्रार्थ गहन । जाणसी संपूर्ण ॥	
राजनीतिज्ञान । थोर तुझे	३५
कल्प संवत्सर । तपश्चर्या घोर ॥	
करुनी शंकर । पूजिला तू	३६
परी दुष्टाचरणें । त्रैलोक्य गांजणें ॥	

हैंचि काय देणें । शंभु देई ?	१३७
सर्व जगभर । संपादावें वैर ॥	
हाच काय वर । पावलास ?	३८
आज या जगांत । वांछि तुझे हित ॥	
कोण ऐसा आप्त । राया ! तुज ?	३९
देव त्वां जिंकिले । यक्ष पळवीलें ॥	
वैर संपादीलें । गधवांचें	४०
सिद्धचारणांना । आणि किन्नरांना ॥	
छळिलेंस नाना । प्रकारें तूं	४१
बापुडे तापसी । शुद्ध वनवासी ॥	
त्यांशींही धरिसी । वैरभाव	४२
पतिव्रता नारी । शुद्ध सदाचारी ॥	
त्याही बलात्कारीं । भोगिल्यास	४३
विषाद अत्यंत । वाढला लोकांत ॥	
आधीं या उन्मत्त । वर्तनानें	४४
आणखी सातेस । आणुनी केलास ॥	
त्यावरी कलस । रावणा ! तूं	४५
परी या कृत्यांचा ! परिणाम दूरचा ॥	
काय झाला याचा । शोध करीं	४६
आज रघुनाथ । सुवेळाचलांत ॥	
तुजसीं युद्धार्थ । उभा आहे	४७
रणीं जिंकी काळ । ऐसैं कपिदल ॥	
आहे उतावीळ । रामसाह्या	४८
जेव्हां आतुर्बली । वानरमडली ॥	
लंकेची रांगोळी । उडवील	४९
जेव्हां थोर थोर । लंकेतील वीर ॥	
मरोनी सत्वर । पडतील	१५०
तेव्हां या संकटीं । राखे तुझी पाठी ॥	

कोण ऐसा सृष्टी-। मध्यें आहे ?	१५१
कोण जर्गी वीर । धांवुनी सत्वर ॥	
साह्य करी थोर । तुजलागीं ?	५२
सर्व त्वां छळिले । रणीं विदंबिले ॥	
सर्व दुखविले । मनामध्ये	५३
देव जळफळती । यक्ष तळमळती ॥	
रावणा ! वांछिती । मृत्यु तुझा	५४
ऋषी श्रेष्ठ श्रेष्ठ । दिव्यतपोनिष्ठ ॥	
तोही झाले रूष्ट । तुझ्यावरी	५५
भ्रष्ट केल्या सती । त्यांचे शाप किती ॥	
रावणा ! लोंबती । तुझ्या शिरीं ?	५६
तपाचा खग्रास । पुण्याचा विध्वंस ॥	
झाला आहे खास । राया ! तुझ्या	५७
आतां तरी मनीं । सावध होउनी ॥	
सीता परतोनी । अपीं रामा	५८
आणि अपराध । मानुनी हा सिद्ध ॥	
रामपद शुद्ध । वंदीं बापा !	५९
श्रीराम रावण । एकत्र पाहून ॥	
जग हें संपूर्ण । सुखी होवो	६०
घोर रक्तपात । प्राण्यांचा निःपात ॥	
टळो हा त्वरित । आतां तरी !	६१
रावणा ! जें गमलें । योग्य तें कथिलें ।	
मानणें राहिलें । तुजकडे !	६२
येथें दिसतात । मंत्रि जे विख्यात ॥	
तेही तुला हित । सांगतील	६३
तुम्ही सर्वजण । विचार करून ॥	
संधि होय पूर्ण ! ऐसें करा !	६४
अगद थांबला ! । निःशब्द राहिला ॥	

रावणवचनाला । ऐकूं इच्छी	१६५
तौच विभीषण । समेत उठून ॥	
चालला रावण । वंशवया	६६
रावणचरण । भक्तीने वंदून ॥	
बंधु विभीषण । बोलूं लागे	६७
“ रावणा ! धर्मज्ञ । तैवेकी तू सुज्ञ ॥	
तुज जर्गी प्राज्ञ । वाखाणीती	६८
स्वपरबलाबल । योग्यायोग्य काल -	
जाणसी सकळ । राजनीति	६९
शत्रु वेसावध । असतां निर्वेध ॥	
आरंभावे युद्ध । कालज्ञाने	७०
कीं रिपु एकला शत्रूनीं नाडिला	
तोहि वा ! युद्धाला । योग्य काल	७१
किंवा दैवहत । स्वरिपु दिसत ॥	
तोहि काल युक्त । युद्धासठीं	७२
परि हें एकाहि । छिद्र रामाठार्यां ॥	
दिसों येत नाहीं । लंकानाथा ।	७३
आराम सावध । सर्वदा सुबुद्ध ॥	
जितेंद्रिय शुद्ध । वागतसे	७४
शत्रुत्व कसलें ! । प्राणिमात्र झाले ॥	
श्रीरामीं सगळे । स्नेहबद्ध ।	७५
रामाचा कृपाह । आज त्याच ठार्यां ॥	
न्यून दिसत नाहीं । लेशमात्र	७६
हार्ता जें जें धरी । आरभ ज्या कशी ॥	
कार्य तें सत्वर्यां । सिद्ध होय	७७
शिवाय सर्वांत । वरिष्ठ खचित ॥	
एक गोष्ट दिसत । रामाकडे	१७८
सत्य समाधान । न्यायाचे भूषण ॥	

दिसते संपूर्ण । त्याचे ठायीं	१७९
सुनीतीचे बळ । सुकृतीचे फळ ॥	
दिसते सकळ । त्याचेकडे	८०
श्रीरामासीं रण । करण्या दारुण ॥	
नीतिवैर्य पूर्ण । आम्हां नाही	८१
शुद्ध अन्यायाचा । पक्ष हा आमुचा ॥	
जाच हा मनाचा । कैसा चुके ?	८२
थोड्यासाठी घोर । संपादिले वैर ॥	
हेंच वारंवार । डवचेल	८३
पाठीशीं घातली । शूर्पणखा भोळी ॥	
हीच चूक झाली । आम्हांकडे	८४
त्यांतहि सीतेस । आणितां लंकेस ॥	
चुकीचा कळस । झाला वाटे	८५
असो, जें घडलें । तें गत जहालें ॥	
पहावें आपुलें । हित आतां	८६
आपुलाच दोष । सुधारावयास ॥	
इच्छितां आम्हांस । लाज काय ?	८७
सख्य रघुनाथा । जोडितां सर्वथा ॥	
त्यांत ती हीनता । कोठें आहे ?	८८
सीता परतोनी । राघवा अर्पूनी ॥	
सख्य होतां हानी । आम्हां काय ?	८९
उलट नीतिवैर्य । दावितां निर्भय ॥	
शोधणा । विजय । त्यांत आहे	९०
सीता परतूं दे । सन्मानें जाऊ दे ॥	
मित्रत्व जोडूं दे । राघवासीं	९१
मानेसाठी रण । केले हे दारुण ॥	
घेस हें दूषण । आम्हां नको	९२
आणनाश कला । परस्त्रीप्राप्तीला ॥	

ऐसा राया ! तुला । डाग नको	१९३
सीताप्राप्तीहुनी । श्रेष्ठ शतगुणी ॥	
आहेत अजुनी । कायें जर्गा	९४
त्या कायीं निमग्न । राहुनीयां पूर्ण ॥	
सुखसमाधान । भोग राया !	९५
जन्म आपणास । एकीच कुशीस ॥	
म्हणुनी मानस । तुटतें हैं !	९६
रावणा ! वाढलों । एकत्र खेळलों ॥	
सुखी दुःखी झालों । एकत्रचि	९७
तुझें माझें हित । भिन्न न दिसत ॥	
प्रेम पूर्ण होत । दोघांमध्ये	९८
तुझें हित होय । तें मज कर्तव्य ॥	
म्हणुनी निर्भय । बोललों मी	९९
कोठें चूक झाली । अल्पज्ञता दिसली ।	
पाहिजे दाविली । क्षमा तरी	२००
प्रणिपात केला । रावणपदाला ॥	
स्वस्थानीं बैसला । विभीषण	१
मग तो गर्विष्ठ । सुविचारभ्रष्ट ॥	
इंद्रजित दुष्ट । बोलूं लागे	२
“ ताता ! विभीषण । राघवा भिऊन ॥	
गर्भगळित पूर्ण । झाला आहे !	३
भ्याड हा मुळांत । आमच्या कुळांत ॥	
दुर्दैवानें प्राप्त । झाला वाटे	४
आमुचा उत्कर्ष । पहावेना यास ॥	
म्हणुनि ऐसें खास । बरळतो हा !	
आत्तांची ही रात । अशीच जगांत ॥	
बंधु वैभवत । पहावेना	
मिळतां वैभव । वांटा घेती सर्व ॥	२०५

दैव फिरतां घाव । व्रणां देती !	२०७
सर्प कवटाळावे । व्याघ्रही पाळावे ॥	
परि हे टाळावे । कुलांगार !	८
नीच कुलांगार । विभीषण दूर ॥	
जाऊं दे सत्वर । कोठें तरी !	९
आम्हां याचेवीण । कांहीं नाहीं न्यून ।	
आम्हांला हा क्षण । येंथें नको !	१०
दुष्टा विभीषणा ! । कां रे ! क्षणक्षणां ॥	
व्यर्थ या रावणा । भिववितोस ?	११
पुत्र जगज्जेता । साह्य मी असतां ॥	
कसली रे ! चिंता । याला आहे ?	१२
क्षणांत जालीन । सर्व त्रिभुवन ॥	
पालथी घालीन । वसुंधरा !	१३
शेषाचें मस्तक । एकटा मी एक ॥	
फोडीन नि शंक । याचेसाठीं !	१४
देव स्वर्गांतून । दैत्य भूमींतून ॥	
आणीन खेंचून । याचेपुढें !	१५
मज वीरापुढे । श्रीराम बापुड ॥	
धुद्र घुंघुरडें । आसतसे !	१६
छेदुनी सत्वर । राघवाचें शिर ॥	
आणीन समोर । रावणाच्या	१७
सुग्रीव लक्ष्मण । वधुनी संपूर्ण ॥	
चिंता मी हरीन । रावणाची	१८
परि विभीषण । हा जीव घेऊन ।	
जाऊं दे पळून । कोठें तरी !	१९
या ठायें हा दुष्ट । लागतां न कष्ट ॥	
आम्हांमध्ये फूट । सपादील !	२२०
करुनि कळकळीचें । दोंग सद्बोधाचें ॥	

तजहों आमुचें । हरील हा !”	
बोलुनी थांबला । इद्रजित बसला ॥	
कडकडाट झाला । सभेमध्ये !!	
राक्षस गर्जती । आनदें डोलती ॥	
‘शाबास !’ म्हणती । ‘इद्रजिता !	२३
रावणही मनीं । धन्यता मानुनी ॥	
खों खों खों करती । हांसतसे !	२४
बिभीषणमूर्ती । सर्व पहाताती ॥	
सर्वेच हांसती । तुच्छतेनें !	२५
ते नव्हे हांसणे । चेष्टेनें बघणे ॥	
वाटे बोलावणे । मृत्युलाच !!	२६
हास्यध्वनी थोर । थांबतां गभीर ॥	
रावण उत्तर । बोलू लागे	२७
“ अंगदा ! आलासी । सख्य जोडायामा	
परि हें मुळासी । शक्य नाही	२८
शत्रुत्व आमुचें । रामरावणांचें ॥	
हें आजकालचें । मुळीं नाही	२९
ब्रह्मा पूर्वी गेला । विष्णु प्रार्थायाला ॥	
भज वधायाला । साह्य मागे	३०
क्षीराब्धीमधून । विष्णु प्रगतून ॥	
ब्रह्मदेव पूर्ण । आश्वसीला	३१
वृत्त हें ऐकिलें । दूर्ती सांगितले ॥	
तेव्हां चरकलें । मन माझें !	३२
नित्य सावधान । मी तेव्हांपासून ॥	
मानसीं राहून । वर्तनसें	३३
देशोदेशीं दूत । चतुर विख्यात ॥	
शत्रुच्या शोधार्थ । पाटवीले	३४
कांसल्याकुशीला । रामजन्म झाला ॥	

जे-हां या वातंला । आयकाल	२३५
तव्हांच सत्वर । विष्णु-अवतार ॥	
ज्ञाला भूमीवर । जाणिलें मी !	२६
नाशरी हे देव । कां रे ! करिते सर्व ।	
पुण्यांचा वर्षाव । व्यळावरी ?	२७
दुंदुभी वाजती । कां स्वर्गावरती ॥	
जेव्हां रघुपती । जन्म पावे ?	२८
राम रावणहंता । राम रावणहंता ॥	
पसरल्या वार्ता । कां रे ! जर्गी ?	२९
यज्ञाच्या रक्षणा । टाकुनी थोरांना ।	
राघववालांना । कां रे ! नेती ?	३०
याहि पुढची गोष्ट । अंगदा ! अनिष्ट ■	
जळतसे स्पष्ट । माझ्या मनी !	३१
सीतालज्ञा म्हणुन । मज बोलावून ॥	
केला अपमान । जनकानें	३२
भर मंडपांत । स्त्रियांच्या देखत ॥	
हांसती समस्त । राजे मज	३३
अंगदा ! रे ! दांत । पाहुनी हातांत ।	
देतो मी क्षणांत । प्रत्येकाच्या !	३४
परी शांत झालों । उगाच राहिलों ! ■	
काळ उमजलों । अनुचित	३५
त्याहीथरी जई । राम वनीं येई ॥	
तेव्हां कोण वाई । ऋषींमध्ये !	३६
सामोरे जाताती । मेजवान्या देती ॥	
शुजगोष्टी करिती । रामापार्शीं	३७
शेरड्या ऋषांना । रामलक्ष्मणांना ॥	
बघतांच पान्हा । फुटे जणु ! !	३८
गलगुल बोलती । राघवासांगानीं ॥	

त्याला चिथाविती । दैत्यवधा	२४९
हाही मूर्ख पोर । शेंफारूनी ' थोर ॥	
राक्षस सत्वर । वधूं ' म्हणे !	५०
पंचवटीगमन । ऋषींना सोडून ॥	
पुच्छाचाच पूण । राम करा	५१
वैर हें आमूचें । ऋषी-राक्षसांचें ॥	
त्यांत या रामाचें । काय गेलें !	५२
ऋषी यज्ञाहुती । देवांना देताती ॥	
तेणें बळावती । निज शत्रु !	५३
म्हणुनी मोडतो । यज्ञ विध्वंसितो ॥	
ऋषींना गांजितो । दैत्य आम्ही	५४
त्यांत या रामाला । मध्ये पडायाला ।	
कोणो सांग केला । उपदेश ?	५५
ऋषींचें रक्षण । स्वतांसीं घेऊन ॥	
दैत्यांशीं भांडण । कां हा करी ?	५६
शूर्पणखा भोळी । असेल भाळली ॥	
कां रे ! विटंबिली । रामें परी ?	५७
स्त्रीजाती अवला । अयोग्य दंडाला ॥	
हेंहि काय थाला । कळें नये ?	५८
भागुती दिमाख । दावुनी निःशंक ॥	
वधिले रक्षक । रामें माझे	५९
अख्खज्ञानहीन । राक्षस वधून ॥	
त्यांत हा भूपण । राम मानी !	६०
आणी आतां सगळें । नगर हें वेढीलें ॥	
निमित्ता धाडीलें । येथें तुज !!	६१
पारि हा रावण । मेला नाहीं अजुन ॥	
नीचता ही पूर्ण । नेणावया !!	२६२
लंका माझी सगळी । कपीभय झाली ॥	

आतां रे ! कसली । स्नेहवार्ता ?	२६३
माकडें मजला । येती बोधायाला ॥	
आतां रे ! कसला । युक्तिवाद ?	६४
युक्तिवाद रणीं । कंटनाळ चिरुनी ॥	
एकमेकां कानीं । सांगूं आतां !	६५
प्रेमाचा सुकाळ । स्नेहाचा गोंधळ ॥	
स्वर्गीच सकळ । घालूं आतां !	६६
शांतीचें हें ढोंग । पुरें आतां सांग ॥	
युद्धाचा उद्योग । करूं लागे	६७
‘सीता रघुनाथा । अर्पीन ही वार्ता ॥	
मृत्युवीण आतां । शक्य नाही !	६८
शिर शत्रूपुढतीं । लववी लंकापति ॥	
गोष्ट ही कल्पांता । घडेचना	६९
शिरें हीं छेदिलीं । शंभूला वाहिलीं ॥	
परि न लववीलीं । अंगदा ! मीं	७०
‘अशींच हीं ताठ । राहतील नीट ॥	
जग जां हें नष्ट । झालें नाहीं	७१
असाच निर्भय । शत्रुशिरें पाय ॥	
वर्मस्थानीं घाय । देईन मी !	७२
अशाच जगतीं । सुंदर युवती ॥	
त्रिभुवनपति । भोगीन मी	७३
भोग्य जें सुंदर । त्रिभुवनावर ॥	
मज अधिकार । भोगाया तें !	७४
एक कीं शंभर । येऊं रघुवीर ॥	
रावणा माघार । घेणें नाहीं ! !	७५
मृत्यु कः पदार्थ । मानितो यथार्थ ॥	
अंगदा ! निश्चित । जाण मनीं	२७६
तूं मात्र हताश । होउनीयां खास ॥	

राधवाचा दास । बनलासीं	२७७
मूर्खा ! तुझा बाप । मारिला निष्पाप ॥	
त्याचा तुला कोप । कां रे ! न ये ?	७८
राम तुझा वैरी । असुनी निर्घारीं ॥	
साह्य परोपरी । होसी त्याला	७९
लांगूलचालन । राबवा दावून ॥	
तहत वतून । येसी येथें	८०
असो, जाय आतां । सांग रघुनाथा ॥	
रक्तपात आतां । टळणें नाहीं	८१
हा मी लंकानाथ । राक्षससेनेत ॥	
सुसज्ज युद्धार्थ । उभा आहे	८२
तूंही नरवीर । क्षत्रियकुमार ॥	
साजेलसें घोर । युद्ध करीं	८३
पेटला वैराग्नी । अनिवार मनीं ॥	
रक्तानेंच रणीं । शांत होवो	८४
युद्धदेवतेला । घालूं मध्यस्थीला ॥	
तीच आपणाला । न्याय देवो !	८५
जगजेता कोण । राम कीं रावण ॥	
युद्धानेंच पूर्ण । ठरेल तें	८६
तुमच्या साहायाला । कुलकलक्याला ■	
न्या बिभीषणाला । वाटे तरी	८७
कोणापुढें काय । बोलवें निर्भय ॥	
हें कांहींच भय । याला नाहीं	८८
बंधु झाला म्हणुन । आम्हां उद्देशून ।	
अप्रिय भाषण । करतां नये !	८९
हा तों या सभेंत । सर्वांच्या देखत ■	
निंदी यथास्थित । मजलागीं	२९०
दुजा असता कोणी । तरी याच क्षणां ॥	

दुखंड होऊनी । पडता येथे !	२११
बंधु हा म्हणून । दिलें जीवदान ॥	
आतां तरी वदन । काळें करो ! ”	९२
रावण थांबला ! । क्षुब्धचित्त झाला ॥	
ध्रुमसत राहीला । सभेमध्यें	९३
सुमंत्राी प्रधान । उद्युनी संपूर्ण ॥	
करिती सांत्वन । रावणाचें	९४
यश आपापलें । वर्णिती सगळे ॥	
रावणा ते वेळें । उद्देशूनी	९५
वलगना बाष्कळ । करिती सकळ ॥	
युद्धा उतावीळ । होउनीयां	९६
तांच विभीषण । सर्वां थांबवून ॥	
रावणचरण । वटूं जाय	९७
मानस पोळलें । सद्गदीत झालें ॥	
खळखळां लोटले । अश्रुपात ॥	९८
स्फुंदत स्फुंदत । विभीषण वदत ॥	
बंधु लंकानाथ । उद्देशूनी	९९
“ बाबा ! लंकानाथा ! । कां रे ! तुझ्या चित्ता ॥	
अवदशा आतां । आठवली ?	३००
हिताचें भाषण । कर्तव्यकथन ॥	
तुला एकक्षण । आवडेना	१
पोकळ वलगना । फुकाच्या कल्पना ॥	
पूर्ण तुझ्या मना । पटताती !	२
राया ! या सभेंत । वांच्छी तुझें हित ॥	
पेसा न दिसत । कोणी मज	३
वालीश हा पोर । इंद्रजीत कुमर ॥	
तुझा खरोखर । शत्रू आहे !	३०४
मंत्रीहि सगळे । कालवश झाले ॥	

मराया ठाकले । रणांगणीं	३०५
कार्य कीं अकार्य । न्याय कीं अन्याय ॥	
कळेना समय । कांहीं यांना	६
असो, जें होणार । अवश्य होणार ॥	
त्याला टाळणार । कोण जगीं ?	७
अप्रिय जें चित्ता । घरो पथ्य हिता ॥	
तया श्रोता वक्ता । दुर्लभचि !	८
राया ! लंकानाथा ! । चाललों मी आतां ॥	
सुखी हो सर्वथा । माझेवीण	९
स्त्रीपुत्रादिकांना । आप्तसुहृदांना ॥	
तुझ्याच रक्षणा । ठेवितों मी	१०
बोललों अप्रिय । तुज जें निर्भय ॥	
होऊनी सदय । क्षमा करीं "	११
विभीषण उठुनी । जातसे गगनीं ॥	
वाट पाहे मनीं । अंगदाची	१२
अंगद संतप्त । उठुनी सभेंत ॥	
रावणा गर्जत । बोलू लागे	१३
" मदांध्रा रावणा ! । कुलनिर्दालणा ! ॥	
निर्वाणवचना । ऐक आतां	१४
तुझा सर्वनाश । मज अपयश ॥	
ठरलेंच त्यास । टाळी कोण ?	१५
मूर्खा ! रामवाण । वज्राहुनी तीक्ष्ण ॥	
जेव्हां लंका पूर्ण । जालितील	१६
जेव्हां थोर थोर । लंकेंतील वीर ॥	
तुझ्याच समोर । मरतील	१७
जेव्हां हा उन्मत्त । मूर्ख इंद्रजित ॥	
रणीं तडफडत । पहुडेल	३१८
तेव्हांच तूं पूर्ण । शुद्धीला येऊन ॥	

माझें हें वचन । स्मरशील	३१९
माझी निंदा व्यर्थ । कां रे ! करिसी येथ ।	
स्वतांचा निःपात । नेणूनीयां ?	२०
वाली मज प्रिय । प्राणांहुनी होय ॥	
परी धर्म प्रिय । त्याचेहुनी	२१
धर्माला विरुद्ध । नऱ्हता वालीवध ॥	
म्हणुनीच स्तब्ध । राहिलों मी	२२
शुद्ध प्रेमामुळें । रामपद धरिलें ॥	
प्राणभयामुळें । केव्हां नाहीं !	२३
असाच राहीन । रामपर्दा लीन ॥	
जोंवरी हा प्राण । देहीं आहे	२४
तूं मात्र ही स्पष्ट । लंका पहा नीट ॥	
आसांनाहि भेट । कडकडुनी	२५
जप तप दान । कांहीं होणें पूर्ण ॥	
तोंहि उरकून । घेई आतां	२६
स्त्रियाहि सकळ । पहा एक वेळ ॥	
पुनः ऐसा काळ । येणें नाहीं !	२७
श्रीरामासां गांठ । पडतांच थेट ॥	
पुन्हां लंकाभेट । होणें नाहीं !	२८
पुन्हां हें उन्मत्त । शिर जगतांत ॥	
कोणाला जिवंत । दिसणें नाहीं !	२९
लौकरच रणां । तुकडे होऊनी ॥	
गृध्रभक्ष्यस्थानीं । पडेल हें !	३०
अगद चालला ! । पाहुनी कोपला ॥	
क्रोधें खवळला । लंकानाथ	३१
सभा विसर्जिली । रावणाज्ञा झाली ॥	
अगदा जोंवली । दैत्यसेना	३३२
आपापलें बळ । लावुनी सकळ ॥	

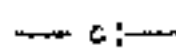
ओढिती प्रबळ । अंगदाला	३३३
कपि आतुर्बळी । उडे अंतराळीं ॥	
पडले ते खालीं । दैन्य सारे	३४
कोणी मंडपांत । पडती कण्हत ॥	
कोणी कोसळत । मार्गामध्यें	३५
वाताहात केली । दैत्यांची सगळी ॥	
अंगदें ते काळीं । कोपुनीयां	३६
आणखी घेऊन । सर्वे विभीषण ॥	
श्रीरामचरण । वंदूं जाय	३७
विभीषण वीर । देखतां समोर ॥	
राजा रघुवीर । तुष्ट झाला	३८
त्यासीं आलिंगन । देऊनी आपण ।	
लंकाराज्यार्पण । राम करी	३९
वानर हर्षती । आनंदें गर्जती ॥	
धन्यवाद देती । रामराया	३४०

पूर्वार्ध समाप्त

युद्धकांड

(उत्तरार्ध)

लंकेवर हला

शिष्टाई-शैवट । पाहुनी अनिष्ट ॥	
कपा कांध्यावेष्ट । सच झाले	१
स्वकार्यसिद्धयर्थ । युद्धाचाच वेत ॥	
सर्वांना पसंत । पडतसे	२

युद्धार्थी सगळे । कपी गोळा झाले । त्वेषाने चालले । लंकेवर	२७
प्रचंड पापाण । वृक्ष उपटून ॥ धांवती संपूर्ण । लंकेकडे	४
लंकेसभोवदार । दुर्ग भयंकर ॥ स्वनेत्री वानर । देखिताती	५
दुर्गद्वारावरती । दैत्यसेनापती ॥ सावध दिसती । रात्रंदीन	६
खंदक विस्तीर्ण । जलपरिपूर्ण ॥ दिसती दारुण । भोंवतालीं	७
क्षणांत सगळे । खंदक भरिले ॥ तटाभोंवताले । वानरांनीं	८
हजारों हजार । भव्य कपीवीर ॥ धांवती सत्वर । द्वाराकडे	९
वृक्ष फेंकिताती । पापाण हाणीती ■ फोडाय़ा झटती । दुर्गद्वार	१०
मुष्टी वज्रप्राय । घळुनी निर्भय ॥ कोणी देती घाय । द्वारावरी	११
लाथा झटाझट । हाणिती उद्धट ॥ करावया पिष्ट । दरवाज्याचे	१२
द्वार खिळखिल्ले । होतांना पाहिले ■ कांहीं कपी चढले । तटावर	१३
दुधार जोराचा । मारा करायाचा । हेतु स्पष्ट त्यांचा । दिसतसे	१४
जावया सत्वर । उंच तटावर ॥ उड्या घेती थोर । आवेशाने	१५
एकमेकां हात । देऊनी साहाय्य ॥ सरसरां चढत । तटावरी	१६

परी तेथें घोर । शस्त्रांचा प्रहार ॥	
होय शिरावर । ज्ञानरांच्या	१७
मारा शतघ्नींचा । वर्षाव बाणांचा ।	
होय निकराचा । तटावरुनी	१८
कपी कोसळती । धडधडां पडती ।	
भडभडां ओकिती । रक्त मुखीं	१९
मागुतीं उड्डाण । करुनि कांहींजण ॥	
दैत्यसेनेतून । प्रवेशले	२०
पांचतां सैन्यांत । मांडिला अनर्थ ॥	
कर्पीनीं उन्मत्त । होउनीयां	२१
तोंडे बुझावलीं । यत्रांचीं सगळीं ॥	
पाचर ठोकिली । शतघ्नींत	२२
अश्वगज वधिले । रथ चूर्ण केले ॥	
तुकडे उडवीले । धनुष्यांचे	२३
फरफरां ओढिती । राक्षसांना हातीं	
धडधडां फेंकिती । खंदकांत	२४
हात पाय भंग । शिर शतचूर्ण ॥	
राक्षस होऊन । कोसळती	२५
जिह्वा लळलळीत । मुखांतुनी येत ॥	
भेसूर दिसत । दैत्यमुखें	२६
रक्तानें नहाला । दुर्ग तो सगळा ॥	
घोर वस्त्र ल्याला । रक्तवर्ण !	२७
लाल भडक झाले । खंदक सगळे ॥	
खेंचून भरले । मुंडक्यांनीं	२८
केश मांस हाडें । दिसती चहूंकडे ॥	
मांसेच्छु गिधाडें । धोंघावती !	२९
युद्ध ऐसें घोर । लंकाद्वारावर ॥	
पूर्ण दोन प्रहर । चालतसे	३०

होतां सायकाल । कपींनीं विशाल ॥	
फोडिलीं सकळ । लकाद्वारें	३१
लाखों कपीवीर । 'जय' शब्द थोर ॥	
करित किल्ल्यावर । प्रवेशले	३२
युद्ध निकराचें । घोर आवेशाचें ॥	
कपी-राक्षसांचें । चालू झालें	३३
'हाणा ! मारा ! ठोका । चूर्ण करुनी टाका ॥	
याच येती हांका । चोहोंकडे	३४
रथांचा विध्वंस । ध्वजांचा विनाश ॥	
होतसे अशेष । रणांगणीं	३५
घोडे खिकाळती । हत्ती चीं चीं करिती ॥	
सैरावैरा पळती । सैन्यामध्ये	३६
प्रचंड दुर्भर । राक्षस वानर ॥	
करिती प्रहार । एकमेकां	३७
मुष्टी वज्रप्राय । हाणुनी निर्भय ॥	
एकमेकां घाय । वर्मीं देती	३८
घोर शिळाघात । होतां मस्तकांत ॥	
पडती कणहत । दैत्यवीर	३९
शरोरांत बाण । रुततां दाखण ॥	
होती मूर्च्छापन्न । कपीगण	४०
रक्तानें माखले । सैनिक सगळे ॥	
परी न ढळले । लेशमात्र	४१
तांच इतुक्यांत । सर्वांचेंच चित्त ॥	
वीर इंद्रजित । वेधीतसे !	४२
इंद्रजितकृत नागपाशबंधन	
होतां निशाकाल । चढलें तत्काल ॥	
अत्यद्भुत बल । राक्षसांला	४३
अति अनावर । इंद्रजित वीर ॥	

होतां सायकाल । कपीनीं विशाल ॥	
फोडिलीं सकल । लकाद्वारे	३१
लाखों कपीवीर । 'जय' शब्द थोर ॥	
करित किलुथावर । प्रवेशले	३२
युद्ध निकराचें । घोर आवेशाचें ॥	
कपी-राक्षसांचें । चालूं झालें	३३
'हाणा ! मारा ! टोका । चूर्ण करुनी टाका ॥	
याच येती हांका । चोहोंकडे	३४
रथांचा विध्वंस । ध्वजांचा विनाश ॥	
होतसे अशेष । गणांगणीं	३५
घोडे खिंकाळती । हत्ती चीं चीं करिती ॥	
सैरावैरा पळती । सैन्यामध्ये	३६
प्रचंड दुर्धर । राक्षस वानर ॥	
करिती प्रहार । एकमेकां	३७
मृष्टी वज्रप्राय । हाणुनी निर्भय ॥	
एकमेकां घाय । वर्मीं देती	३८
घोर शिलाघात । होतां मस्तकांत ॥	
पडती कणहत । दैत्यवीर	३९
शरीरांत वाण । स्ततां दारुण ॥	
होती मूर्च्छापन्न । कपीगण	४०
रक्तानें माखले । सैनिक सगळे ॥	
परी न ढळले । लेशमात्र	४१
तोंच इतुक्यांत । सर्वांचिच चित्त ॥	
वीर इंद्रजित । वेधीतसे !	४२
इंद्रजितकृत नागपाशबंधन	
होतां निशाकाल । चढलें तन्काल ॥	
अत्यद्भुत बल । राक्षसांला	४३
अति अनावर । इंद्रजित वीर ॥	

होऊनी दुर्धर । वाण सोडी	४४
घोर रामबाण । वज्राहूनी तीक्ष्ण ॥	
तेहि करी चूर्ण । रणांगणा	४५
तीक्ष्णशस्त्रघाव । दिव्यास्त्रवर्षाव ॥	
होतसे अपूर्व । कपीशिरीं	४६
वानर सगळे । पळायल लागले ॥	
हताश ते वेळें । होऊनीयां ।	४७
पराभव अपुला । पाहुनी कोपला ॥	
क्रोधें खवळला । अंगद तो	४८
इद्रजितरथीं । उडुनी वरती ॥	
वधिला सारथी । क्षणार्धांत	४९
रथ चूर्ण केला । ध्वज कोसळीला ॥	
घोडा उधळीला । चोहोंकडे	५०
आणि इद्रजित । उचलुनी नभांत ॥	
अंगद पहात । आपटायला	५१
तोंच तो कपटी । करुनी आटापेटी ॥	
नर्भीं उठाउठीं । गुप्त झाला !	५२
अदृश्य राहून । भयंकर वाण ॥	
वानरांलामून । हाणीतसे	५३
कोणा पांच सात । कोणा एक शत ॥	
कोणा असंख्यात । वाण हाणी	५४
शब्द काढायाची । हात हलवायाची ॥	
पाय उचलायाची । सोय नार्हीं !	५५
हात उगारावा । हलुच उचलावा ॥	
तोंच तो उडावा । आकाशांत !	५६
कोणी धीरवान । उचली जों मान ॥	
तोंच ती तुटून । याची खालीं !	५७
असा हा आक्रान्त । पाहुनी सेनेत ॥	

कपी भयभीत । सवे झाले	५८
कोठूनी येताती । बाण स्वतांवरती ।	
कोणाला निश्चितीं । कळेना हें	५९
अंधारीं भ्रमले । वानर सगळे ॥	
राक्षसां चढलें । घोर वळ	६०
तोंच शब्द घोर । इंद्रजित वीर ॥	
करुनी दुर्धर । बाण काढी	६१
ब्रह्मदत्त बाण । धनुष्या लावून ॥	
नागास्य दारुण । जपतसे	६२
घोर विषयुक्त । नाग असख्यात ॥	
पातले त्वरित । नभांतुनी	६३
सर्व वळवळत । गेले उड्या घेत ॥	
जिभल्या चाटात । रामापार्शीं	६४
आणखी वंदन । प्रभूला करून ॥	
मागताती पूर्ण । अभयदान	६५
प्रभूनें जाणीलें । लक्ष्मणा कथीलें ॥	
‘जाण हें सगळें । ब्रह्मवच !	६६
ब्रह्मवरदान । मानूं हें आपण ॥	
नातरी तो मान । काय त्याचा !”	६७
जाणुनी हे सगळे । नाग आश्वासिले ■	
कडकडा झोंबले । सर्व मग	६८
वर्मीं दंश घेती । नाग वेढे देती ॥	
सर्वांग फोडिती । राघवांचें	६९
दोषे धाडकन । पडती मूर्च्छापन्न ॥	
विकलांगपूर्ण । होऊनीयां	७०
मुठी फुटताती । रक्तानें माखती ॥	
धनुष्ये पडती । बाजूकडे	७१
सर्वांगीं जोराचा । उष्ण रुधिराचा ॥	

प्रवाह वेगाचा । चालू झाला	७२
हातपाय सुंद । श्वासोच्छ्वास मं० ॥	
नाडांही ती बंद । झाली वाटे !	७३
वानर सगळे । राघवांसीं आले ॥	
ढळढळां लागले । रडावया !	७४
हात फिरवूनी । राघवांचरुनी ॥	
कपालें पिटूनी । रडताती	७५
तोंच इंद्रजित । गुप्त आकाशांत ॥	
सिंहनाद करित । आनंदानें !	७६
राघव निमाले । गतप्राण झाले ॥	
ऐसेंच वाटलें । राक्षसाला	७७
कृतार्थ होऊनी । मग परतोनी ॥	
जावयाला मनीं । दैत्य इच्छी	७८
जातां जातां तीव्र । हाणुनीयां घा० ॥	
कपी त्यानें सर्व । विद्ध केले	७९
मारुतीला दोन । सुग्रीवाला तीन ॥	
रागें रागें तीक्ष्ण । वाण हाणो	८०
बिभीषण वीर । देखुनी समोर ॥	
वाणांनीं जर्जर । त्याला करी	८१
आणखी हें कार्य । करुनी निर्भय ॥	
इंद्रजित जाय । परतोनी	८२
नगरीं पातला । रावणा भेटला ॥	
आनद लोटला । लकापुरीं	८३
ढवंडी पिटली । राक्षसांच्या मेळीं ॥	
प्राणहानी झाली । राघवांची	८४
इकडे वानर । रामासाठीं घोर ॥	
काळजी अपार । करिताती	८५
या प्रसंगीं काय । कोणता उपाय ।	

योजावा निर्भय । कळेना हें	८६
हात कपाळाला ॥ लावुनी वैसला ॥	
जो तो चूर झाला । चितेमध्ये	८७
तोंच झंझावात । सुटला अद्भुत ॥	
वृक्ष उन्मळत । धरेवरी	८८
लाटा उसळती । सागणावरती ॥	
वेगें आपटती । तीरावर	८९
महात्मा गरुड । अधःकारीं गाढ ॥	
करुनी तांतड । प्रवेशला	९०
तो येतां सगळे । पाश ढिले झाले ॥	
पळोनीयां गेले । नाग सर्व !!	९१
रक्ताचा प्रवाह । खुंटे निःसंदेह ॥	
सुखावले देह । राघवांचे	९२
हळुहळू डोळे । रामें उघडीले ॥	
प्रेमानें देखीले । कपीगण	९३
लक्ष्मणदेहांत । चैतन्य निश्चित ॥	
हळुहळू येत । पुनरपी	९४
दोघे वीर भले । उठोनी घेसले ॥	
वानर हर्षले । सर्व मनीं	९५
श्रीरामचरण । आदरें वंदून ॥	
गरुड उडून । नर्भी गेला	९६
घोर भुभुःकार । कारिता वानर ॥	
सर्व लंकानगर । दणाणलें	९७
आनंदें नाचती । उंच उड्या घेती ॥	
कपी आलिंगिती । एकमेकां	९८
घोर कपीशब्द । ऐकतां सावध ॥	
रावण तो क्षुब्ध । मर्ना झाला	९९
श्रीराम उठला । ऐकतां धातिला ॥	

खेद होय त्याला । अनिवार	१००
पाचारुनी थोर । श्रेष्ठ दैत्यवीर ॥	
धाडी त्यां सत्वर । युद्धासाठीं	१
परी ते एकेक । त्रैलोक्यछळक ॥	
रणकुंडीं खाक । सर्व झाले!	२
प्रहस्त दुर्धर । महोदरवीर ॥	
रणभूमीवर । नील वधी	३
वीर अकंपन । भ्रूमाक्ष दारुण ॥	
रणीं हनुमान । नष्ट करी	४
तो त्रिशिरावीर । देवांतक शूर ॥	
हनुमान चूर । रणीं करी	५
वज्रदंष्ट्र श्रेष्ठ । नरांतक दुष्ट ॥	
रणीं करी पिष्ट । अगद तो	६
मकराक्ष दारुण । घोर युद्ध करून ॥	
पावला मरण । रामहस्त	७
वानरांपैकींही । लाखों दिव्यदेही ॥	
रणकुंडाचे ठायीं । भस्म झाले!	८
प्राणनाश झाला । अनिवार त्याला ॥	
वर्णितां वाणीला । दुःख वाटे	९
दुःख हो आम्हांला । परी त्या दुष्टाला ॥	
राजा रावणाला । दया नाहीं	१०
कुंभकर्णाचा वध	
पुन्हां उठवून । वधु कुंभकर्ण ॥	
देई त्या धाडून । रणांगणीं	११
अज्ञाननिद्रेंत । होता तो निद्रिस्त ॥	
करिती जागृत । दैत्य त्याला	१२
हजारों कर्कश । समरवाद्यांस ॥	
वाजवितां त्यास । शुद्धी आली !	११३

लक्षावधी हत्ती । देहीं चालवीती ॥	
तेव्हां ये जागृती । कुंभकर्णा ! !	११४
मग युद्ध घोर । केलें यानें थोर ॥	
असंख्य वानर । वधुनीयां	१५
शेवटीं श्रीराम । कोपूनी परम ॥	
वधी हा अधम । रणांगणीं !	१६
धापुडा हा प्राणी । उठुनि निद्रेंतूनी ॥	
मरायाच रणीं । आला वाटे!	१७
‘महत्वाकांक्षेला । नाहीं हा जन्मला ॥	
अज्ञानीं बुडाला । रात्रंदीन	१८
सुष्ट किंवा दुष्ट । म्हणूं हा बलिष्ट ॥	
निर्णय हा स्पष्ट । होत नाहीं	१९
रावण आणीत । जानकी लंकेंत ॥	
कधी हें पसंत । नव्हतें याला	२०
परी नीतिशुद्ध । रावणा विरोध ॥	
करावया सिद्ध । नव्हता हा	२१
खावें प्यावें ल्यावें । यथेच्छ झोंपाचें ॥	
‘दादां’चें एकावें । कळे याला	२२
देहसामर्थ्याचें । बुद्धिमांद्यतेचें ॥	
उदाहरण याचें । खासें आहे !	२३
इंद्रजिताचा अभिचारिक यज्ञ	
कुंभकर्ण पडतां । रावणाच्या चित्ता ॥	
अति घोर व्यथा । जडतसे	२४
पुत्र बोलावून । त्यासंगें दारुण ॥	
उपाय रावण । योजीतसे	२५
उपाय ठरला । स्थान निकुंभिला ॥	
इंद्रजित गेला । यज्ञासाठीं	२६
यज्ञ ‘अभिचारिक’ । शत्रुविनाशक ॥	

आरंभीं निःशंक । इंद्रजित	१२७
वटवृक्षास्वालों । भुयाराचे तळीं ॥	
इंद्रजीत बळी । प्रवेशला	२८
रक्ताचें सिंचन । सर्वत्र करून ॥	
मध्ये हुताशन । पेटवीला	२९
समोर देवीची । क्रुद्ध कंकाळीची ॥	
मूर्ति लोखंडाची । स्थापीयेली	३०
उष्ण नररक्त । भरुनी पात्रांत ॥	
ठोविलें त्वरित । उजवीकडे	३१
मुंडक्यांच्या राशी । रचूनि रांगांशां ॥	
डावे हातापार्शीं । सांठविल्या	३२
मग प्रेतासन । त्यामध्ये घालून ॥	
इंद्रजित हवन । करू लागे !	३३
केश पिंजारीले । मोकळे सोडीले ॥	
रक्त चोपडीलें । सर्वांगाला	३४
रक्तवर्ण भाळा । घालुनीयां गळां ॥	
शिरीं रक्तटिळा । लावीयेली	३५
हृदयाशीं हात । धरुनी इंद्रजित ॥	
मंत्र पुटपुटत । हवन करी	३६
जिवंत बोकड । करितां तडफड ॥	
करुनी तांतड । चिरियेला	३७
उष्ण उष्ण रक्त । धरुनी पात्रांत ॥	
ओती इंद्रजित । अग्नीमध्ये	३८
नरमुंडाहुती । असख्य हाडें तीं ॥	
पडतच होतीं । अग्निमुर्खीं	३९
असे तें हवन । करितां दारुण ॥	
इंद्रजित ध्यान-। मग झाला	१४०
वार्ता ही फुटली । राघवां कळली ॥	

तांतडी लाविली । विभीषणें	१४१
म्हणे "रघुनाथा ! । हवन हें संपतां ॥	
दैत्य हा सर्वथा । आटोपेना	४२
अग्नीचे बाहेरीं । विजयरथ ये तरी ॥	
त्रैलोक्याला भारी । होईल हा !	४३
मग तें वचन । ऐकुनी लक्ष्मण ॥	
करावया रण । सिद्ध झाला	४४
क्रुद्ध हनुमान । वीर विभीषण ॥	
करिती गमन । त्याजसवें	४५
घोर कपीदळ । अत्यंत प्रवळ ॥	
चाललें सकळ । तिघांमार्गे	४६
निकुभिलास्थान । वधती संपूर्ण ॥	
प्रवेश कठीण । वाटतसे	४७
चौक्या होत्या चार । गुहामार्गाविर ॥	
अत्यंत दुर्धर । टेघीयेल्या	४८
दैत्य मदोन्मत्त । मद्यपानासक्त ॥	
दिसाया लागत । सर्वा आर्धा	४९
राजा विभीषण । देखतां दुरून ॥	
राक्षस शरण । सर्व आले	५०
पुढें कांटेवन । लागलें भयाण ॥	
देवतांनीं पूर्ण । व्यापीयेलें	५१
लक्ष्मणमूर्ती । देखतां पुढती ॥	
सर्व वेडावती । वनदेवी !	५२
पुढे झंझावात । सुटला अद्भुत ॥	
वानर उडत । नभामध्यें	५३
परी हनुमंता । सन्मुख पहातां ॥	
वायु त्याचा पिता । तुष्ट झाला !	५४
पुढतीं उरग । अडवीती मार्ग ॥	

धांवती सवेग । अंगावरी	१५५
शेषअवतार । लक्ष्मणासमोर ॥	
सर्व सर्प घोर । लीन झाले	५६
या रीतीं सकळ । चौक्या त्या विफल ॥	
होतां कपीदळ । पुढें झालें	५७
पुढें एक घोर । भीषण भुयार ॥	
ये दृष्टीसमोर । वानरांच्या	५८
सर्व भुयारांत । पहाती चकीत ॥	
देखावा अद्भुत । दिसतसे	५९
मध्ये हुताशन । पेटला दारुण ॥	
ज्वाला त्या गगन । भेदों जाती	६०
दुष्ट इंद्रजित । राहुनी ध्यानस्थ ॥	
आहुत्या टाकीत । हळुहळू	६१
दिव्य रथ घोर । सशस्त्र दुर्धर ॥	
अग्नीचे बाहेर । अर्धा आला	६२
सारथी निघाला । अश्व प्रगटला ॥	
दिसाया लागला । दिव्य ध्वज	६३
देखावा पाहून । क्रुद्ध हनुमान ॥	
सक्रोध उड्याण । करीतसे	६४
हाणनीयां लाथ । चूर्ण केला रथ ॥	
आग्नि तो उध्वस्त । सर्व झाला	६५
पात्रें लवंडिलीं । हाडें भिरकाविलीं ॥	
कुरुक्षेत्रांत लोकांनी जावे लागलें	६६
मागुती कोपून । क्रुद्ध हनुमान ॥	
करित ताडण । इंद्रजिता !	६७
दंडानें धरिला । वेगीं आसुडीला ॥	
फरफरां ओढीला । भूमीची	६८
घोर मुष्टीघात । करुनी छातींत ॥	

मारुती देहान्त । करूं पाहे !	१६९
तोंच दैत्य मनीं । सावध होऊनी ॥	
स्वशत्रु नयनीं । देखतसे	७०
यज्ञाचा विध्वंस । पाहुनी हताश ॥	
दैत्याचें मानस । पूर्ण झालें	७१
तसाच तो हात । सोडवुनी त्वरित ॥	
निधे जळफळत । गुहेतुनी	७२
रथ तेथें सज्ज । होता जो सहज ॥	
त्यावरी हा आज । आरूढला	७३
दिव्य चिलखत । घालुनी अंगांत ॥	
युद्धा इंद्रजित । सिद्ध झाला	७४
दुरात्मा इंद्रजित व महात्मा लक्ष्मण	
विभीषणा शरण । गेले जे भिऊन ॥	
दैत्य पुन्हां रण । करूं आले	७५
पुन्हां घनघोर । संग्राम दुर्धर ॥	
रणभूमीवर । चालू झाला	७६
पुन्हां वीरध्वनी । उठला गगनीं ॥	
कानठळ्या कार्नी । वसों जाती	७७
एकमेकां चूर्ण । करण्या विदीर्ण ॥	
वीर ते कसून । झगडती	७८
प्रचंड पर्वत । फेंकुनी आघात ॥	
वानर करीत । दैत्यांवरी	७९
दैत्यही ते बाण । धनुष्यां लावून ॥	
वानरां विदीर्ण । करिताती	८०
कळोळ माजला । रणांत सगळा ॥	
रक्तानें नाहला । वीर सर्व	८१
शिरें तडागत । तुटती निकट ॥	
अशुद्धाचे पाट । वाहतानी	१८२

कवधे नाचतीं । रणांगणावरती ॥	
आवेशे हाणीतीं । एकमेकां	१८३
कळप गृध्रांचे । श्वानसूकरांचे ॥	
आशेने मांसाचे । हिंडताती	८४
इंद्रजिता आज । घोर चढे तेज ॥	
तोंड कोणा सहज । काहू देना	८५
एकेका बाणाने । कपी सहस्राने ॥	
आज तो लीलेने । वधीतसे	८६
बाण वर्मस्थानीं । घुसतां जावोनी ॥	
कपो भोवंडोनी । कोसळती	८७
पूर्ण वाताहात । वानरसेनेत ॥	
होतां हनुमंत । संतापला	८८
इंद्रजीतबाण । सोसुनीयां तीक्ष्ण ॥	
गेला हनुमान । रथापार्शीं	८९
रथाचे दांडीला । धरुनी खेचिला ॥	
आणि भोवडीला । इंद्रजीत	९०
म्हणे, “ रे पापिष्ठा ! । दैत्यकुळनष्टा ! ॥	
नीट पहा दुष्टा ! । आतां मज	९१
तुझा मी कृतान्त । पहा हनुमंत ॥	
तुझे ब्रह्मदत्त । काढीं आतां !	९२
मूर्खा ! ब्रह्मदत्त । माझे शिवदत्त ॥	
वल्गना या व्यर्थ । कां रे ! तुझ्या ?	९३
तुज निर्दालणा । तये माझ्या मना ॥	
तोच या वल्गना । तुझ्या सर्व ! ”	९४
म्हणुनि मारुतीने । घार आवेशाने ॥	
रथ तो लाथेने । चूर्ण केला !	९५
सारथी मारिला । ध्वज झुगारीला ॥	
घोडा उधळीला । रणांगणीं	९६

तौच इंद्रजीत । देखुनी प्राणान्त ॥	
तत्क्षणीं नभांत । गुप्त झाला	१९७
दुजा आणवून । रथ तेच क्षण ॥	
तर्यांत आपण । आरूढला	९८
आणि गुप्तपर्णी । कंकपत्रवार्णी ॥	
हनुमान रणा । विद्ध करी !	९९
बाण झणाणत । घुसतां देहांत ॥	
कपी विह्वळत । पडे खालीं	२००
पुन्हां सात बाण । मारुनीयां तीक्ष्ण ॥	
वीर विभोषण । आसुडीला	१
लक्ष्मणावरती । बाण हाणी किती ॥	
याला कांहीं मिति । नव्हतीच	२
घोर भल्ल बाण । घुसतां जाऊन ॥	
लक्ष्मण फुलून । गेला सर्व	३
परी इंद्रजीता । वेध कैसा आतां ॥	
करावा हे चित्ता । उमजेना	४
लक्ष्मणाचे बाण । शत्रूला सोडून ॥	
व्यर्थ नभांतून । भटकती	५
गुप्त एके क्षणीं । स्पष्ट दुजे क्षणीं ॥	
इंद्रजित रणीं । दिसतसे	६
भूमीसी क्षणांत । क्षणीं गगनांत ॥	
क्षणांत रथस्थ । दिसतसे	७
क्षणांत पूर्वेस । क्षणीं पश्चिमेस ॥	
क्षणीं उत्तरेस । दृष्टी पडे	८
क्षणांत मार्जार । क्षणांत सूकर ॥	
इंद्रजीत वीर । बनतसे	९
मायेचा प्रभाव । पाहुनी अपूर्व ॥	
ऋषी देव सर्व । घाबरले	२१०

मृत्यू इंद्रजीता । कैसेनी ये आतां ॥	
हीच सर्वा विंता । वाटतसे	२११
तौच तें पाहून । लक्ष्मणाचें रण	
हनुमान पूर्ण । खचळला	
म्हणे, 'बा लक्ष्मणा ! । दिव्यास्त्रप्रेरणा	
शका तुझे मना । काय वाटे ?	१७
दिव्यास्त्रें हा खळ । वधी कपीदळ ॥	
तुला हें सकळ । दिसेना का ?	१४
महाधनुर्धर । असुनी तूं थोर ॥	
कशी पिरपीर । लाविशी ही ?	१५
अजुनी जरी तुज । दया ये सहज ॥	
तरी मीच आज । वधितों याला !	१६
बोलुनी या बोला । मारुती धांवला ॥	
परी आवरीला । लक्ष्मणानें	१७
म्हणे " बंधुराया ! । यश हातांना या ।	
येवो हीच दया । दावीं मज	१८
आज हा उन्मत्त । दुष्ट इंद्रजीत ॥	
माधारा लकेंत । जात नाहीं !	१९
आज माझे बाण । वज्राहुनी तीक्ष्ण ॥	
शिर याचें चूर्ण । करिनील	२०
पूर्वी झाली नाहीं । पुन्हा होणें नाहीं ॥	
पेशी रण घाई । करीन मी !	२१
ऋषी देव सर्व । वीर्य अभिनव ॥	
देखोत अपूर्व । माझे आतां	२२
बोलुनी हे वचन । महात्मा लक्ष्मण ॥	
कृतान्तासमान । खचळला	२३
तपस्वी हा भोळा । तेजानें आगळा ॥	
क्रोधानें तापला । सर्वांगांत	२२४

भव्य जटाभार । बांधुनी सत्वर ॥	२२५
ठाण दिलें घोर । माहेश्वरी	
बाहु थरारले । नेत्र वटारीले ॥	२६
स्फुरण चढलें । सर्वांगाला	
तसा मुसमुसत । जोडूनीयां हात ॥	२७
बदिले समस्त । ऋषीगण	
श्रीरामस्मरण । होतांच तत्क्षण ॥	२८
मायाजाळ पूर्ण । मावळलें !	
दिशा उजळल्या । प्रकाश भरल्या ॥	२९
माया गुप्त झाल्या । जागेवरी	
इंद्रजीतरथ । स्वच्छ आकाशांत ॥	३०
लागला त्वरीत । दिसावया !	
स्वशत्रु समोर । देखुनी दुर्धर ॥	३१
लक्ष्मण वीर । खवळला	
एक दिव्य बाण । शत्रुरथीं पूर्ण ॥	३२
सारथी लक्ष्मण । सोडीतसे	
सारथ्याचें शिर । उडूनीयां वर ॥	३३
पुन्हां रथावर । आदळलें !	
सारथी मरतां । इंद्रजीत स्वतां ॥	३४
सारथ्यपटुता । दावीतसे !	
रज्जु एक्या हस्तें । चाप दुज्या हस्तें ॥	३५
धरुनी जगातें । थक करी	
अजुनिही वाणां शतसहस्रांनीं ॥	३६
लोळवीले रणीं । कर्पी त्यानें	
परी आतां मन ! झालें भ्रांतीपूर्ण ॥	३७
अस्त्रही सपूर्ण । विसरलीं !	
दृष्टिरोध झाला । नेम भकटला ॥	३८
बाण व्यर्थ झाला । एकएक	

अश्वगती मद् । बाहुस्फूर्ती बद् ॥	
जग सर्व थुंद । भासतसे	२३९
स्वमृत्युचा काळ । पातला जवळ ॥	
इंद्रजितें सकळ । ओळखीलें	४०
कठ दुःखें भरला । हात ढिला झाला ॥	
कंपही सुटला । सर्वाभास	४१
सुलोचना पत्नी । आठवली मनीं ॥	
रावणही ध्यानीं । प्राप्त झाला	४२
मंदोदरीवचन । आठवतां पूर्ण ॥	
दुष्ट मटकन । वैसे खालीं	४३
तौच लक्ष्मणानें । नाराच वाणानें ॥	
कवच जोरानें उडवीलें	४४
ध्वज कोसळीले । अश्व संहारीले ॥	
धनुष्य तोडीलें । हस्तासह	४५
हस्त जो उडाला । शीघ्र गुप्त झाला ॥	
कोठें तो कोणाला । न कळतां	४६
पुन्हां इंद्रजीत । आवेशें रणांत ॥	
चालला धांवत । शत्रूवरी	४७
जातां जातां त्यान । एक्याच हस्तानें ॥	
कपी आवेशानें । चूर्ण केले !	४८
आतां मात्र पूर्ण । तापुनी लक्ष्मण ॥	
निर्वाणीचा बाण । सज्ज करी	४९
यमदत्त बाण । धनुष्या लावून ॥	
एंढाल्त्र दारुण । जपतसे !	५०
पृथ्वी डळमळली । नक्षत्रें ढळलीं ॥	
सागरै लघिली । निजसीमा	५१
वायूचें बहाणें । सूर्य प्रकाशणें ॥	
बाणप्रभावानें । बद् झालें	२५२

भूतमात्र वस्त । होउनी समस्त ॥	
प्राणार्थी धांवत । दाही दिशा	२५३
श्रेष्ठ ऋषीगण । जमुनी संपूर्ण ॥	
जगाचें कल्याण । वांच्छीताती	५४
महात्मा लक्ष्मण । बाण तो मंत्रून ॥	
वचन निर्वाण । त्यासी वदे	५५
म्हणे, “ एकवाणी । आणि एकपत्नी ॥	
राम त्रिभुवनीं । जरी नांदे	५६
श्रीरामाविषयीं । प्रेम माझे ठायीं ॥	
अवाच्य हृदयीं । असे जरी	५७
तरी त्वां जाऊन । इंद्रजितप्राण ॥	
घेऊनी फिरून । परतावे ”	५८
कोटि सूर्याहुनी । तेज उसळे गगनीं ॥	
बाण चापाहूनी । चालूं झाला	५९
आकाश पाताळ । पिळुनी सकळ ॥	
बाण तो प्रबळ । धांवतसे	६०
तेजानें सगळे । नेत्र दीपावले ॥	
मूर्च्छितही झाले । कितीएक	६१
इंद्रजीतें अपुली । छाती ताठ केली ॥	
दृष्टी रोखीयेली । वाणावर	६२
बाण धडधडत । घुसतां छातींत ॥	
इंद्रजीत पडत । भूमीवरी !	६३
शिर उसळुनी । पडतां धरणीं ॥	
झेलिलें कर्पीनीं । आनंदानें	६४
आनंदगजर । करिताती सुर ॥	
नादित अंबर । सर्व होय	६५
गंधर्व गाताती । अप्सरा नाचती ॥	
दुंदुभी वाजती । स्वर्गावर	२६६

पुष्पांचा वर्षाव । शिरावरी सर्व	
करिती अपूर्व । लक्ष्मणाच्या	२६७
लक्ष्मणा देऊन । घट्ट आलिंगन ॥	
वीर हनुमान । नाचतसे	६८
कपीहि गर्जती । उंच उड्या घेती ॥	
सवैचि लोटिती । एकमेकां	६९
कोणी वीर धोट । शिर धरुनी नीट ॥	
एकमेकां भेट । देती त्याची	७०
इंद्रजीतशिर । देखतां समोर ॥	
अजुनी वानर । धाक घेती !	७१
यावरी लक्ष्मण । रक्तानें माखून ॥	
श्रीरामदर्शन । घेऊं जाय	७२
घट्ट आलिंगीला । बंधुराज भोळा ॥	
प्रेमें कुरवाळीला । श्रीरामानें	७३
इंद्रजीतशिर । देखतां समोर ॥	
राजा रघुवीर । संतोषला	७४
वीरां धन्यवाद । देऊनी सानंद ॥	
श्रीराम अगद । आणूं सांगे	७५
सुषेणें आपण । औषध लावून ॥	
वीर क्षतहीन । सर्व केले	७६
आनंदुनी थोर । करिती वानर ॥	
जयजयकार । लक्ष्मणाचा	७७
महासती सुलोचना	
पतीविजयदाना । सती सुलोचना ॥	
आज शिवार्चना । करितां दिसे	७८
शुभ्र वस्त्र ल्याली । भूषणें त्यजिली ॥	
व्रतस्थ वैसली । सती आज	२७९
समोर शंभूची । पिंडी स्फटिकाची ॥	

नजर सतीची । वेधीतसे	२८०
फुलें सुवासिक । हारीनें एकेक ॥	
लाविलीं सुरेख । पिंडीवरी	८१
बिल्वदळें थोर । पवित्र सुंदर ॥	
शिवापिंडीवर । शोभताती	८२
धूप जळताती । दीप तेवताती ॥	
पिंडीचे भोंवतीं । मनोहर	८३
सती सुलोचना । शिवरूपध्याना ॥	
आज यत्न नाना । करीतसे	८४
पूजाद्रव्यें थोर । हार मनोहर ॥	
लावी वारंवार । परतोनी	८५
पुनःपुनः वात । सारूनी दिव्यांत ॥	
सती यत्न करित । ध्यानासाठीं	८६
परी इंद्रजीतां । मानस गुततां ॥	
शंभुदेव चित्ता । कैसा यावा ?	८७
इंद्रजितीं मन । लागतां सपूर्ण ॥	
शिवरूपध्यान । कैसें व्हावें ?	८८
मग शंभु त्यजुनी । इंद्रजितध्यानीं	
सुलोचना रमणी । गुंग झाली	८९
इंद्रजितरूप । घोर त्याचें तप ॥	
सती ती निष्पाप । स्मरतसे	९०
पराक्रम थोर । आवेश दुर्धर ॥	
सती वारंवार । स्मरे त्याचा	९१
दिव्यास्त्रांचें ज्ञान । मायासंपादन ॥	
सती साभिमान । त्याचें स्मरे	९२
परी या सर्वांत । धर्म न दिसत ॥	
हेंहि सतीचित्त । विसरेना !	२९३
आपल्या पतीस । सीताछळदोष ॥	

यावा हैं सतीस । आवडेना	२९३
तिनें यापूर्वींही । सीतेच्याविषयीं ॥	
योग्य सल्ला कांहीं । दिला होता	२५
परी मतिभ्रष्ट । इंद्रजित दुष्ट ॥	
बोध तिचा स्पष्ट । ऐकेचना	२६
परी या सर्वांचा । शेवट दुःखाचा ॥	
होय हा सतीचा । भाव नाहीं	२७
तिला वाटे " नाथ । पूर्ण पराभूत ॥	
होतील रणांत । फार तरी	२८
श्रीराम येईल । जानकी जिंकील ॥	
युद्ध हे सपेल ' । वाटे तिला	२९
विचार हा करुनी । बैसतां ती ध्यानी ॥	
शिवरूप मनीं । येईचना !	३००
अत्यंत उदास । बनलें मानस ॥	
कारण तियेस । कळेचना	१
लक्ष ते कोठेही । लागेना मुळींही ॥	
धडकी हृदयी । भरतसे	२
कंठीं गहींवर । लोटे अनावर ॥	
चित्र झाला पदर । भिजूनियां	३
अशा या स्थितींत । असतां ती तेथ ॥	
डोळ्या तो लागत । अर्धवट	४
तपस्वीकुमार । एक धनुर्धर ॥	
आपुल्यासमोर । सती देखे	५
क्रोधे खवळला । कुमार तापला ॥	
पाश धरियेला । हातांमध्ये	६
धालुनी कंठांत । पाश इंद्रजित ॥	
फरफरां ओढीत । भूमीवरी !	३०७
दीन वागुडवाणा । इंद्रजित आपणा ॥	

वल्लुनि पुनःपुनः । पहातसे !	३०८
कृती ही देखिली । सती दचकली ।	
किंकाळी फोडिली । दुःखभरें	९
घाम दरदरुनी । येइ अंगांतूनी ॥	
बोवडी वदनीं । वळतसे !	१०
तशीच अबला । धावुनी ते वेळां ॥	
भयानें शंभूला । कवटाळी	११
दुःख अनावर । होउनी दुर्धर ॥	
लोटे अश्रुपूर । शंभुशिरीं	१२
तोंच इतुक्यांत । सतीच्या कानांत ॥	
ध्वनी ऐकूं येत । भयंकर !	१३
धाडकन ध्वनी । आदळतां कार्णीं ।	
सती दचकोनी । उभी राहे !	१४
कांपरें सुटलें । सर्वांगा भरलें ॥	
पाय ते थिजले । जागेवरी	१५
डोळ्यांपुढें पूर्ण । अंधारी येऊन ॥	
मार्ग पुढ्यांतून । दिसेचना	१६
परी कशीवशी । घोर दुःखावेशीं ॥	
सती अंगणासी । प्राप्त झाली	१७
इंद्रजीतहस्त । देखतां पुढ्यांत ॥	
सती किंकाळत । कोसळली	१८
सख्यांनीं धांवून । पडतां ती दीन ॥	
कष्टानें धरून । सांवरिली	१९
वारा घालिताती । पाणी थापटीती ॥	
कोणी द्रव्यें देती । हुंगावया	२०
हळुहळु चेतना । येऊनी गात्रांना ॥	
सती सुलोचना । शुद्धी पावे	२२१
हस्त कवटाळुनी । हृदयां धरुनी ॥	

धाय मोकळूनी । सती रडे	३२२
स्वपतीचे गुण । मर्ना आठवुन ॥	
आक्रोशें रुदन । करीतसे	२३
क्षणांत कर्माळा । क्षणांत देवाळा ॥	
क्षणांत देवाळा । दोष लावी	२०
हांसे एक्या क्षणीं । रडे दुज्या क्षणीं ॥	
विह्वल होउनी । सुलोचना	२५
सतीशोक घोर । बघुनी अनावर ॥	
फत्तरां पाझर । फुटतसे !	२६
अंगणीं सगळे । वृक्ष कष्टी झाले ॥	
गाळाया लागले । पर्णफळें !	२७
पशुपक्षी सारे । पाळीव वांसरें ॥	
तींही एकसरें । आक्रदती !	२८
सख्याहि सकळ । पूर्ण दुःखाकुळ ॥	
रडुनी गोंधळ । घालिताती	२९
असा हा आकान्त । चालतां गृहांत ॥	
एक अत्यद्भुत । गोष्ट घडे	३०
हस्त अचेतन । होता तो आपण ॥	
हल्लुहळू स्फुरण । पावूं लागे !	३१
रडणें थांबलें । सर्वांचें सगळें ॥	
हातानें वेधिलें । लक्ष सर्व	३२
हस्त तो ठेवूनी । खालीं सर्वजणीं ॥	
पाहती दुरुनी । त्याजकडे	३३
हस्तानें अंगुली । मिटुनी ते कार्ळीं ॥	
तर्जनी लाविली । आंगठ्यास	३४
डावे बाजूकडुन । आरभ करून ॥	
रंध ओढी पूर्ण । उजवीकडे	३३५
सख्या त्या चतुर । उमजूनी सत्वर ॥	

भूर्जपत्र थोर । आणिताती	३३६
लेखणी दऊत । मिळतां हातांत ॥	
हात पत्र लिहित । भूर्जावरी !	३७
“ सुलोचने ! दयिते ! । चातुर्यसरिते ! ॥	
समरवार्तेतें । ऐक आतां	३८
आज मी कसून । करितां घोर रण ॥	
पावलों मरण । लक्ष्मणहस्तें	३९
देह रणांगणा । शिर रामचरणा ॥	
हस्त हा धाडुनी । दिल्या तुज	४०
प्रवास संपला । जगांत आपुला ॥	
प्रिये ! तू शोकाला । करूं नको	४१
अशीच त्वरीत । घेउनी हा हात ॥	
जाय तूं रणांत । रामाकडे	४२
त्यासी विनवूनी । पत्र हें दावूनी ॥	
मस्तक मागूनी । घेईं माझे	४३
तुजवीण थोर । झालों मी अधीर ॥	
लाडके ! उशीर । लावूं नको	४४
आतां रडूं नको । मर्नां भिऊ नको ॥	
जाण्या शकू नको । रामाकडे	४५
सृष्ट्युवरोवर । वैराची अखेर ॥	
राजा रघुवीर । मानील गे ! ”	४६
पत्र हें वाचिलें । हृदया धरिलें ॥	
सतीने वंदिलें । आदरानें	४७
स्वपतिसदेश । ऐकतां मानस ॥	
अत्यंत उल्हास-। युक्त झालें	४८
निरवानिरथ । उल्हासें अपूर्व ॥	
कसनी सर्वस्व । दान करी	४९
जाण्या रघुनाथा । शवणाज्ञा मिळतां ॥	

हर्ष तिच्या चित्ता । फार वाटे	३५०
तशीच हातांत । घेऊनी तो हात ॥	
सुलोचना निघत । रणाकडे	५१
गज लज्ज । काचत । सूय ना दखत ॥	
ती आतां रणांत । चालतसे !	५२
झेलावया धुंकी । हजारों वटकी ॥	
ती आतां एकाकीं । रणीं धांव्हे !	५३
पतिप्रेमासाठीं । सती उठाउठी ॥	
सर्व सुखगोष्टी । विसरली	५४
रक्तमांसचिखल । तुडवुनी सकळ ॥	
पतिशिरकमळ । आणु जाय	५५
हजारों दुर्धर । दैत्य कपीवीर ॥	
नमविती शिर । सतीपुढें !	५६
सैनिक सगळा । मध्ये दुभंगला ॥	
धावया सतीला । वाट रणीं !	५७
सर्वत्रांचे डोळे । सतीसां लागले ॥	
चळीं न शकले । क्षणघात्र	५८
कोण ही कोठली । कशाला चालली ॥	
पृच्छा न सुचली । कोणासही	५९
तशीच ती थेट । सती महाधीट ॥	
राघवांनिकट । पोहोचली	६०
आडरें वंदून । श्रीरामचरण ॥	
पतिशिरदान । सती मागे	६१
नामकार्य अपुलें । सतीनें कथिलें ॥	
पत्रही ठेविलें । रामापुढे	६२
पत्रवृत्तकथन । ऐकतां सपूर्ण ॥	
कपी खां खां करून । हांसताती	६३
म्हणती " ही भावडी । अशिक्षित वेडी ॥	

फसविली वापुडी । कोणी तरी !	३६४
कोणी हें चेटूक । लावुनी निःशंक ॥	
ही फसवणूक । केली इची !	६५
हात हा तों पूर्ण । मृत अचेतन ॥	
पत्राचें लेखन । कैसें घडे !	६६
कोणी म्हणती “ ज्यांत । आम्हां न कळत ॥	
उठावेव त्यांत । कशाला ही ?	६७
क्षुद्र घुंगुरडीं । माकडे वापुडीं ॥	
कां घ्यावी ही उडी । खोलामध्यें ?	६८
मानितां प्रमाण । सतीचें वचन ॥	
आम्हां नुकसान । काय आहे !	६९
वापुडी पतीचें । शिर नेतां त्रेंचें ॥	
आम्हां वानरांचें । त्यांत काय ?	७०
विचार करून । भावीक हा पूर्ण ॥	
शीघ्र वादांतून । परतले	७१
परी जे आग्रही । होते दुराग्रही ॥	
ते हा वाद कांहीं । सोडीतना !	७२
सुलोचनाग्रश्च । वाजूला ठेवून ॥	
वाद घेती, कोण । चमत्कार !	७३
साधक बाधक । प्रमाणें अनेक ॥	
मांडिती एकेक । सर्वांपुढें	७४
अहिल्योद्धारण । कोणी दाखवून ॥	
स्वपक्षमंडण । करिताती	७५
विरुद्ध वाजूचे । त्या मायामृगाचें ॥	
कृत्य स्वपक्षाचें । सांगताती	७६
शेवटीं जोगांत । वाद होत होत ॥	
ठरला सिद्धान्त । एकमतें	३७७
चमत्कार कांहीं । नित्य होत नाहीं ॥	

मात्र संतांठार्यां । शक्य आहे	३७८
आतां संत कोण ! । सती आहे कीं न ॥	
हाच एक प्रश्न । उरे येथें	७९
सतीचें संतत्व । कळण्या अपूर्व ॥	
कथिताती सर्व । निजमार्ग	८०
एक म्हणती " हात । राहूं दे हा येथ ॥	
पत्र केसा लिहित । पुन्हा पाहूं ! "	८१
दुजे शकेखोर । होते जे वानर ॥	
त्यांना हा विचार । पटेचना ।	८२
म्हणति " या हातांत । आम्हां न कळत ■	
जाडूटोणा गुप्त । असेल कीं !	८३
छे ! हा मार्ग कांहीं । योग्य मुळीं नाहीं ॥	
सिद्ध होत नाहीं । कांहीं यानें !!	८४
शिर आम्हांकडचें । हंसवी पतीचें ॥	
सतत्व सतीचें । तरी मानू !	८५
विचार हा ठरला । सर्वा मानवला ॥	
प्रार्थिती प्रभूला । तैशापरी	८६
सतीवाक्याठार्यां । शंकाप्रवृत्ती ही ॥	
मानवली नाहीं । राघवाला	८७
परी रघुनाथ । फक्त आग्रहार्थ ॥	
सती विनवीत । आदरानें	८८
म्हणे " माये ! वचन । तव वृत्तरुथन ॥	
मी स्वतां संपूर्ण । सत्य मानीं "	८९
तुझें हें सात्त्विक । निष्कपट मुख ॥	
यद्यतां निःशक । जहालों मीं	९०
परी वानरांना । या वावदूकांना ॥	
चमत्कारदाना । यावेंस तूं	३९१
प्रेमाचा प्रभाव । जगां जो अपूर्व ॥	

आतां थांना सर्व । कळूंच दे !	३९२
अपमान कांहीं । यांत माये ! नाहीं ॥	
आहोंत सर्वही । बंधु तुझे "	९३
बालुना ह वचन । श्रारघुनदन ॥	
देई आश्वासन । सतीलार्गी	९४
सती सावचित । नमुनी रघुनाथ ॥	
जातसे त्वरीत । शिगपार्शी	९५
शिर अस्ताव्यस्त । देखतां पुढ्यांत ॥	
भडभडोनी येत । सतीलार्गी	९६
पूर्वआठवणी । हजारों ते क्षणीं ॥	
सतीअंत करण । उसळल्या	९७
परि तो प्रसंग । जाणुनी स्ववेग ॥	
सती करी मग । घट्ट मन	९८
संशयनिवृत्ती । व्हावया पुरती ॥	
अघटित कृती । सती दावी	९९
वानरांना पूर्ण । व्हाया समाधान ॥	
अपूर्व विद्वान । सती योजी	५००
कपी सर्वजण । श्रधतां निक्षून ॥	
प्रतिज्ञावचन । सती वीले	१
"कायीक वाचीक । जरी मानसीक ॥	
पतिपर्दी एक-। निष्ठा माझी	२
पतिगुण मनीं । पतिरूप स्वप्नीं ॥	
अहोरात्र ध्यानीं । जरी माझ्या	३
देह मात्र दोन । परी जरी प्राण ॥	
पतीशा संलग्न । पूर्ण माझे	४
पतिसान्निध्याला । तुळितां भाग्याला ॥	
स्वर्ग म्यां मानीला । तुच्छ जरी	४०५
संतती संपत्ति । जरि राज्यप्राप्ती ॥	

तरा सबपुढती । त्याज्य मज	४०६
जप तप दान । मुक्तीचे साधन ॥	
जरी पतीचीण । नाहीं मज	७
पतीचे चरण । सर्वस्व मानून ॥	
जरी त्यासी प्राण । अपिला मी	८
तरी त्या दुष्कर । व्रताची त्रिवार ॥	
निर्जीव हें शिर । साक्ष देवो !	९
तरी ही दुर्धर । आण माझी थोर ॥	
त्रिवार त्रिवार । सत्य होवो !!	१०
सति स्तब्ध झाली ! । चानरमंडळी ॥	
पहाया लागली । उत्कठेनें	११
कोणी आदरानें । कोणी संशयानें ॥	
कोणो कुचेष्टेनें । पहाताती !	१२
तोंच इतुऱ्यांत । अत्यंत अद्भुत ॥	
चमत्कार तेथ । घडतसे !	१३
सतीनें स्वतेज । दावुनी सहज ॥	
सृष्टिक्रम आज । फिरवीला !	१४
सृष्टिसूत्र गुप्त । अज्ञेय अनंत ॥	
सतीहांक तेथ । पोहोंचली !	१५
सृष्टीचे जें मूळ । दावी विश्वखेळ ॥	
संवेदनाकुळ । तोंहि झालें !	१६
तेशूनी चालना । मिळतां सर्वांना ॥	
अतर्क्य घटना । घडतसे !	१७
इंद्रजितप्राण । गेले जे निघून ॥	
आले परतून । साक्ष द्याया !	१८
पंचभूत झालीं । जीं निरनिराळीं ॥	
तीं पुन्हा जुळलीं । सतीसाह्या !	४१९
वधतां वधनां । सर्वाच्या देखतां ॥	

शिर सजीवता । दावू लागे !	४२०
चलन बलन । रक्ताभिसरण ॥	
शिशांशिशांतून । चालू झाले	२१
हळहळ डोळे । शिर उघडीले ॥	
सक्रोध लाविले । कपाकड	२२
घोर युद्धवेश । पूर्वाच्यासरस ॥	
प्रत्यक्ष शिरास । दिसे आज !	२३
क्रुद्ध भयंकर । इंद्रजितशिर ॥	
बघतां वानर । गडबडले !	२४
भीषण आकृती । पहातां पुढती ॥	
कपी थरारती । मनामध्ये !	२५
खळबळ उडाली । सेनेत सगळी ।	
जो तो हात घाली । शस्त्राकडे !	२६
बलाढ्य दुर्धर । सेनापती थोर ॥	
तेहि चिंतातुर । मनीं झाले	२७
म्हणती "कोठून । प्राप्त झाले विघ्न	
काय होष्यमाण । घडे आतां !"	२८
कपी चिंताग्रस्त । मात्र रघुनाथ ॥	
पूर्ण शांतचित्त । दिसतसे	२९
स्वस्थ व्हावयाला । धैर्य धरायाला	
संकेत सर्वाला । करीतसे	३०
तां शिर आपुले । नेत्र बळवीले ॥	
सप्रेम लाविले । सतीकडे !	३१
सशत्रूपुढती । जाऊनी मागुती ॥	
शुद्धभावे सती । शिर देखे	३२
तत्काल प्रसन्न । शिर ते होऊन ॥	
सुहास्यवदन । शोभू लागे !!	४३३
क्रोध हरपला ! । वैरभाव गेला ॥	

प्रेमभाव आला । शिराठायीं	४३४
कंठ सद्गदित । होऊनी अत्यंत ॥	
शिर सावचित । हालू लागे !	३५
सतिवाक्या साक्ष । घावया प्रत्यक्ष ॥	
शिर तें समक्ष । डोळू लागे !!	३६
एकदोनवार । इंद्रजितशिर ॥	
निःशक त्रिवार । थरारलें !	३७
आणखी मागुती । अचेतना स्थिती ॥	
पावूनीयां क्षितीं । ढांसळलें !	३८
चमत्कार झाला । सर्वांनीं पाहिला ! ॥	
सशय नुरला । कोणासहि	३९
पूर्वीं ना देखीलें । कोणी न ऐकीलें ॥	
तें आजि दिसलें । सर्वत्रांना	४०
तत्काळ गंभीर । जय शब्द थोर ॥	
उठला सत्वर । सैन्यांतुनी !	४१
“ धन्य ! धन्य ! सती । धन्य ! तिची ख्याती ” ॥	
वानर गर्जती । एकसरें	४२।
“ आश्चर्य ! आश्चर्य ! । अत्यद्भुत कार्य ! ”	
कपी सविस्मय । उद्गारती	४३
आनंदें नाचती । धन्यवाद देती ॥	
लोटांगणें घेती । । सतीपायीं	४४
रामहि चित्तांत । अति सद्गदीन ॥	
सतीलागीं देत । धन्यवाद !	४५
सतीसन्मानार्थ । आज रघुनाथ ॥	
युद्ध थांबवीत । सर्वांठायीं	४६
“ आजक्या या दिनीं । निर्वैर होऊनी ।	
रहावें सर्वांनीं ” । राम बोले	४४७
तत्काळ सगळे । वानर ते वेळे ॥	

नि.शस्त्र जाहले । रामाज्ञने	४४८
क्रोध आवरूनी । कपी वीरमणी ॥	
सतीगणगानां । दंग झाले	४९
घाता ही ऐकिली । रावणे जे वेळीं ॥	
त्यानेही वारिली । दैत्यसेना	५०
मग दैत्यवीर । आनंदानें थोर ॥	
कर्पांत सत्वर । मिसळले	५१
अहिनकुलांपरी । वैर ज्या अंतरी ॥	
त्या दैत्यवानरी । सख्य झालें !!	५२
काय हो ! अद्भुत । हें सतीचरित ॥	
शत्रु झाले आत । क्षणामध्ये !	५३
सतीप्रेमयष्टी । फिरतां निकटीं ॥	
सर्व वैरगोष्टी । माचळल्या	५४
रथखडखडाट । शस्त्रखणखणाट ॥	
बंद झाला स्पष्ट । क्षणामध्ये	५५
उलहाटयत्रांचा । वृक्षपापाणांचा ॥	
वर्षाव बाणांचा । ऐकूं येना	५६
‘घे घे मार ! थोर । आरोळ्या भेसूर ।	
दीन आर्तस्वर ! बंद झाले	५७
रक्ताचे ते पाट । धुळीचा तो लोट ॥	
क्षणार्थात स्पष्ट । शांत झाला !	५८
प्रशांत होऊन । सर्व वातावरण ॥	
दिव्य प्रेमपूर्ण । दिसतसे	५९
प्रेमाच्याच भेटी । सुखाच्याच गोष्टी ।	
सर्वत्र निकटी । ऐकूं येती	६०
गुन्नासी सगळे । वीर जे जमले ॥	
ते सांगू लागले । गूजगोष्टी !	६१
उद्यांच जी मान । टाकावी तोडून ॥	

ती आतां प्रसन्न । डोलतसे !	४६२
उद्यांच जें शिर । उडवावें वर ॥	
तेंचि प्रेमें वीर । हुंगिताती !	६३
उद्यां ज्या छातांत । करावा आघाट ॥	
वीर आलिंगीत । आतां तीच !	६४
ऐसें हें अपूर्व । दिव्य प्रेमपर्व ॥	
टिके अभिनव । अर्धादिन	६५
सायंकाल होतां । सुलोचना आतां ।	
सहगमनार्थां । सिद्ध झाली	६६
सर्व लंकाजन । दुःखशोकपूर्ण ॥	
सतीचें दर्शन । घेण्या आले	६७
गर्दी एक झाली । रणांत सगळी ॥	
सतीसी ते काळीं । पहावया	६८
आकाशांत तरु । सुरांचे संभार ॥	
लोटले त्या पार । नाहीं मुळीं !	६९
स्वर्गाय ललना । जोडुनी वाद्यांना ॥	
सतीयशगाना । सिद्ध झाल्या	७०
गधर्व चारण । किन्नरांचे गण ॥	
सतीचें दर्शन । घेण्या आले	७१
सिद्ध योगेश्वर । ऋषी थोर थोर	
पातले सत्वर । सतिस्थलीं	७२
युद्धवेप सगळा । त्यागूनी आपुळा ॥	
रावणहि आला । सतिस्थानीं	७३
अत्यंत विपणण । मनानें आपण ॥	
स्फुंदतां रावण । दिसे आज !	७४
रावणाचे पाठीं । सतीभेदीसाठी ॥	
आले उठाउठी । मंत्री सर्व	४७५
क्षणांत सगळा । वीर दुभंगला ॥	

सिद्ध मध्यें केला । चितानल	४७६
काष्ठें सौगंधिक । रचुनी अनेक ॥	
चिता समंत्रक । सिद्ध केली	७७
मृत इंद्रजित । वाद्यगजरांत ॥	
ठेवीला त्वरीत । चितेवरी	७८
मंत्राग्नी पेटला । प्रज्वलीत झाला ॥	
ज्वाला गगनाला । भेदूं जाती	७९
सुहास्यवदना । सती सुलोचना ॥	
ये सहगमना । करावया	८०
अत्यंत भीषण । पेटला कृशान ॥	
सती सुप्रसन्न । तेथे आली	८१
शुभ्र वस्त्रें ल्याली । भूषणें त्यजिलीं ॥	
सती गुंग झाली । पतिध्यानां	८२
शुद्ध सत्त्वमूर्ती । प्रत्यक्ष विरक्ती ॥	
आत्मयज्ञज्योती । सती दिसे	८३
ही प्रेमदेवता । सतीरूपें आतां ॥	
प्रत्यक्ष जगता । आली वाटे	८४
अत्युच्च उदात्त । वृत्ति ज्या जगांत ॥	
सतींत साक्षात । दिसती त्या	८५
कथाकथांतरीं । पतिव्रता नारी ॥	
त्यांहुनीहि थोरी । सत्य इची !	८६
अपूर्व तत्त्वांस । योजुनी द्रव्यांस ॥	
ओती इची मूस । विधी वाटे !	८७
भाग्य त्या लंकेचें । लंकासुंदराचें ॥	
सान्निध्य सतीचें । तेंच घडे	८८
असंख्य सुदरी । लंकापुरनारी ॥	
ओवाळीनी हागी । सतीलार्गी	४८०,
अखंड वायने । सौभाग्यभूषणें ॥	

सतीक्षी हारीने । अपिताती	५९०
कोणी भाव चित्तीं । धरूनी एकान्तीं	
नवस बोलती । आपापले	९१
पुत्र वांझोठ्यांना । आयुष्य बाळांना ।	
आरोग्य रोग्यांना । मागताती	९२
विजय पतींना । सौभाग्य आपणा ॥	
मागताती नाना-। प्रकारांनीं !	९३
सती सुलोचना । निरोपूनी त्यांना ॥	
चिताप्रदक्षिणा । करूं लागे	९४
ऋद्धि सिद्धी मुक्ती । योगबलप्राप्ती ॥	
बोळंगणें घेती । सतीपार्यां !	९५
प्रत्येक पदाला । प्रति पदार्धाला ॥	
सुयज्ञफलाला । सती लाघे !!	९६
प्रदक्षिणा होतां । सतीची ती आतां ।	
लोटला समस्तां । गंहींवर !	९७
दुरात्मा दुर्मती । दुष्ट पाममूर्ती ॥	
रावणही चित्तीं । गंहींवरला !	९८
सती मंदोदरी । वृद्धलंकानारी ।	
त्याही एकसरी । आक्रंदती	९९
कहोळ उडाला । सेनेत सगळा ।	
अश्रु ढळढळां । गाळीतार्ती	६००
म्हणती " हें निधान । पृथ्वीचें भूषण ।	
आम्हांला सोडून । जातें कीं हो !	१
आत्मसंतर्पण । असें हें कठीण ॥	
पुन्हां कधींही न । देखों आम्हीं !	२
ऐसे हे उद्धार । काढूनीयां वीर ॥	
हळहळती फार । सतीसार्थीं	६०३
सती सुलोचना । संशोधूनी जना ॥	

आतां सहगमना । करूं पाहे	६०४
श्रीराम-रावण । ससैन्य वंदून ॥	
निर्वाणवचन । सती बोले	५
म्हणे, “ मी सासुरां । जातें माझ्या घरा ॥	
लोभ आतां पुरा । असों घात्रा !	६
कठीण वचन । कधीं दुर्भाषण ॥	
केले मीं चुकून । क्षमा करा !	७
उदार सदय । तुम्ही बाप माय ॥	
कन्येचा अन्याय । पोटीं घाला !	८
जीवित मानून । स्वधर्माचरण ॥	
राहिल्यें जपून । आजवरी	९
सर्व धर्म कर्म । पतीच परम ॥	
मानूनीयां जन्म । घालवीला	१०
इच्छा हीच आतां । शिवसायुज्यता ॥	
मिळूनी मागुता । जन्म नको !	११
हे पहा तांतडी । प्रति घडोघडी ॥	
लाविती निकडी । शिवदूत	१२
ही पहा ! भेटाया । इंद्रजीतकाया ॥	
उत्सुक नेत्रीं या । दिसे मज	१३
आतां लवलाहीं । जाणें मज बाई ! ॥	
उशीर क्षणही । आतां नको	१४
वीरांनो ! शूरांनो ! । रामरावणांनो ! ॥	
शस्त्रास्त्रवेत्यांनो । । एका आतां !	१५
झगडा ! झगडा ! । नेटानें झगडा ! ॥	
यशाचा निवाडा । लावावया	१६
रक्ताचे ते पूर । वाहू घात्र स्वैर ॥	
मदाढ्यता थोर । जव आहे !	१७
जळणारे चित्त । वळणार हात ॥	

थैमान घालोत । स्वैरगती !	६१८
पारि हें भाषण । निश्चयवचन ॥	
हृदयीं जपून । देवा माझे !	१९
विजयाचें मूळ । धर्मचि केवळ ॥	
आणीक ते फोल । सर्व गुण !	२०
धर्म तेथें जय । धर्म तेथें जय ॥	
येविषयीं संशय । नाहीं नाहीं ! ”	२१
क्षणही जो न गेला । नेत्रही न लवला ॥	
सतीदेह झाला । अतर्धान !	२२
फक्त एक क्षण । जडत्वलक्षण ॥	
भस्मसात पूर्ण । देह झाला	२३
फक्त एक क्षण । अज्ञान लोपून ॥	
ज्ञानसूर्य पूर्ण । प्रगटला	२४
फक्त एक क्षण । ससृतिबंधन ॥	
तुटुनी शिवमग्न । सती झाली	२५
फक्त एक क्षण । अशाश्वतांतून ॥	
शाश्वतीं गमन । सती करी !	२६
क्रोध अनिवार । दुर्मद मत्सर ॥	
क्षणांत साचार । निवटीला	२७
झेंडा विजयाचा । अत्युग्र तपाचा ॥	
लागला सतीचा । क्षणार्थांत !	२८
तोंच चितेंतून । प्रत्यक्ष कृशान ॥	
सतीला घेऊन । प्रगटला !	२९
बनुनी दिव्यदेह । निजपतीसह ॥	
सती निःसंदेह । प्रगटली !	३०
धांदल उडाली ! । शिवगणीं सगळी ॥	
विमान जवळी । आणावया	६३१
वीर इंद्रजीत । सुलोचनेसहित ॥	

दिव्य विमानांत । आरूढला	६३२
जय शब्द थोर । अत्यंत गभीर ॥	
उठला सत्वर । नभांतुनी !	३३
हजारों हजार । स्वर्गवीणे थोर ॥	
लागले सुस्वर । वाजावया	३४
पुष्पांचा वर्षाव । दिव्य अभीनव ॥	
होतसे अपूर्व । दोघांचरी !	३५
गंधर्व चारण । करिती गायन ॥	
अप्सरा नर्तन । करिताती !	३६
दिव्य देवांगना । दिव्य पात्रें नाना ॥	
घेऊनी दोघांना । ओंवाळीती !	३७
अशा या मानांत । वीर इंद्रजित ॥	
जाय पत्नीसहित । शिवपदीं	३८
सुरासुर सगळे । प्रेक्षक जमले ॥	
तेही परतले । स्वस्थानासी	३९
लंकायुद्धस्थानीं । आज वीरमणी ॥	
उदास स्वमनीं । दिसताती	४०
आज रात्रभरी । सतीनामगजरीं ॥	
कोणा तिलभरी । झोंप नाहीं	४१
सतीचे सद्गुण । पुनश्च स्मरून ॥	
सद्दीतमन । सर्व होती	४२
सती काय बोले । सती केशी चाले ॥	
हैं सर्वां लागले । ध्यान आज !	४३
सतीचे उद्धार । स्मरुनी वारंवार ॥	
चिंतनांत चूर । सर्व होती	४४
उदात्त अत्यंत । हैं सतीचरोत ॥	
ऐकार्थे अभ्रांत । मनानेंच !	६४५
दिव्य सतीरूप । पवित्र निष्पाप ॥	

पहाव्र अकल्प । मनानेच	६४६
सतीवृत्तमेवा । मनाने हा ध्यावा ॥	
चाखावा सेवावा । मनानेच	४७
येथे संशयाचे । वादविवादाचे ॥	
तर्ककुतर्काचे । काम नाही !	४८
भावीक प्रेमळ । मनाचा हा खेळ ॥	
वादाचा विटाळ । याला नको !	४९
विवाद वितंड । कुतर्क पाखांड ॥	
यां सर्वांचे तोंड । काळ होवो !!	५०
धन्य ! हे भारती । धन्य ! आर्यजाती ॥	
ही आर्यसंस्कृती । धन्य ! धन्य !	५१
धन्य ! आर्यवाला । शुद्ध सत्त्वशीला ॥	
कोमला प्रेमळा । धन्य ! धन्य !	५२
पवित्र परम । सुलोचनेसम ॥	
आमुचे प्रणाम । असो त्यांना	५

रावणपर्व

भानु उगवला ! । दिन बदलला ॥	
रंग पालटला । युद्धस्थळीं	५३
सतीप्रेमपटल । जातांच सकळ ॥	
वृत्तीही समूळ । पालटल्या !	५५
प्रेमाच्या त्या भेटी । सुखाच्या त्या गोष्टी ।	
सर्व उठाउठीं । बद्द झाल्या !	५६
दिव्य भ्रातृभाव । प्रेमळ म्बभाव ॥	
मावळले सर्व । क्षणाघात	५७
संपूर्ण लोपून । शुद्ध सत्त्वगुण ॥	
तामसधैमान । चालू झाले !	५८
पुन्हां तो द्वेषाग्नी । प्रगट होऊनी ॥	
भडकला मनीं । सर्वत्रांच्या	६५९

सूडाची लालसा । विजयाची आशा ।	
सर्वांच्या मानसा । पुन्हां लागे	६६०
पुन्हां घनघोर । कराया समर ॥	
राक्षस वानर । सिद्ध झाले	६१
पुन्हां देवघेव । प्राणांची अपूर्व ॥	
करूं जाती सर्व । आवेशानें	६२
स्थान आपापलें । रोखूनो बैसले ॥	
वानर सगळे । रामाज्ञेनें	६३
राक्षसही सगळे । परतोनी गेले ॥	
जुळोनी ठाकले । युद्धासाठीं !	६४
आज घनघोर । अति भयंकर ॥	
संग्राम दुर्धर । होय वाटे	६५
पुत्रशोकतप्त । क्रुद्ध लंकानाथ ॥	
करील कल्पान्त । वाटे आज	६६
वाटे प्रळयाशी । पेटतां हा रणीं ॥	
जाळील मेदिनी । क्षणार्धांत	६७
अख्खज्ञान पूर्ण । दावूनी रावण ॥	
करील निर्वाण । रणीं आज	६८
हा पहा लंकेंत । रावणाचा रथ ॥	
लागला मार्गांत । दिसायाला	६९
भाट वंदीजन । मिळूनी संपूर्ण ॥	
रावणस्तवन । करिताती	७०
हे पहा ब्राह्मण । उच्चस्वरपूर्ण ॥	
देती आशीर्वचन । रावणाला	७१
मत्राक्षता धोर । पुष्पांचे संभार ॥	
झांकिताती शिर । रावणाचें	७२
या पहा बाजूनीं । लंकासुवासिनी ॥	
रावणा हारीनीं । ओंवाळीती	६७३

गीतें सुमंगळ । स्फूर्तिद सकळ ॥	
हीं पहा ! प्रेमळ । चालू झालीं	६७४
हा ऐका गभीर । जयशब्द थोर ॥	
उठला सत्वर । सैनतूनी	७५
'विजयी हो रावणा !' । 'विजयी हो रावणा !' ॥	
या पहा गर्जना । ऐकूं येती	७६
वाल वृद्ध तरुण । एकाग्र होऊन ॥	
हे पहा रावण । न्याहाळीती !	७७
स्वजनांची प्रीति । पाहुनीयां अती ॥	
राजा लकापती । गंहींवरला	७८
थांबवूनी रथ । मग लकानाथ ॥	
स्वजना किंचित । बोलूं इच्छी	७९
महात्मा रावण । चित्त कवळून ॥	
लोकां उद्देशून । बोलू लागे	८०
क्षणांत तत्काळ । सर्व कोलाहल ॥	
लोकांचा प्रेमळ । बंद झाला !	८१
सर्वत्रांचे डोळे । रावणीं लागले ॥	
चळों न शकले । लेशमात्र	८२
उत्कठीत मन । करूनीयां जन ॥	
रावणवचन । आयकती	८३
रावण सम्राट । वाणीनें उद्घट ॥	
घडघडां स्पष्ट । बोलूं लागे	८४
रावणाचें सैनिकांना प्रोत्साहन	
"मित्रहो ! शत्रूनीं । जें जें केलें रणीं ॥	
तें तुम्हीं सर्वांनीं । पाहिलेंच	८५
कसा सत्यानास । झाला या लकेस ॥	
सांगणें तुम्हांस । नको तेंहि	६८६
मित्र बंधु आस । तुमचे रणांत ॥	

तुम्हांच देखत । नष्ट झाले	६८७
आतां कोठें कांहीं । साख्याचा लेशही	
उरला तो नाही । आम्हांपुढें	८८
तेव्हां सोक्षमोक्ष । काय तो समक्ष ॥	
लावाया प्रत्यक्ष । चाललों मी	८९
आतां तुम्हो आम्हो । भेटूं किंवा नाही	
कोणाला हें कांहीं । सांगवेना	९०
रणकुंडावरती । कोणाची आहुती ॥	
केव्हां पडेल ती । कळेचना	९१
तरी या समयीं । तुम्हां शब्द कांहीं ॥	
बोलावें हें घेई । मन माझे	९२
अत्यंत उद्विग्न । व्यग्र माझे मन ॥	
विशेष बोलें । ऐसें नाही	९३
परी जिह्वाळ्याचे । हे चार प्रेमाचे ॥	
शब्द शेवटचे । एका माझे	९४
पुढें होवो कांहीं । जा रहा कोठेही ॥	
परी हें क्षणही । विसरूं नका	९५
सुमालीचे वेळीं । लंका ही सगळी ॥	
राक्षसां दिधली । विधात्यानै	९६
अमित वत्सर । राक्षसांनीं थोर ॥	
पुरी ही सुंदर । रक्षीयेली	९७
सर्व त्रैलोक्यांत । धरी त्यांचा हात ॥	
नव्हता दिसत । कोणी ऐसा	९८
यक्ष वा गंधर्व । सुरासुर सर्व ॥	
झाले हतगर्व । त्यांचेपुढें	९९
त्यांची पायधूळी । दिसतां तत्काळीं ।	
होय पळापळी । त्रैलोक्याला !	७००
पुढें काळ फिरला ! । त्रिष्णुत्रिक्रमाला	

भउना रसातळा । दैत्य गेले	७०१
सुरम्य सुंदर । हें लंकानगर ॥	
व्यापीलें समग्र । यक्षांनीं त्या	२
राक्षसांचीं स्थानें । रम्य उपवनें ॥	
यक्ष ते गर्वातें । भोगूं जाती	३
राक्षसांना मान । सर्व लकेंतून ॥	
कोठें तिळहो न । राहीयेला	४
शत्रूंना त्रिकाळीं । सेवावें हें भाळीं ॥	
लिहिलें ते काळी । त्यांच्या वाटे	५
मान तो शत्रूंना । यशही त्यांना ॥	
कष्ट मात्र नाना । राक्षसांसी	६
सत्ता वा संपत्ती । सर्व शत्रूहार्तीं ॥	
राक्षसांना चिर्त्तीं । जळफळाट ।	७
आजोबा सुमाली । वीर आतुर्वळी ॥	
स्थिति त्यांना झाली । दुःसह ही	८
मी मोठा अमळ । होतांच तत्काळ ॥	
कथिलें सकळ । त्यांनीं मज	९
राक्षसां सुस्थिती । आणावी हें अंतीं ■	
ठसवीलें चिर्त्तीं । त्यांनी भाड्या	१०
सोडूनी तत्काळ । बाल्यांतील खेळ ॥	
वनासी विकळ । पातळीं मी !	११
झिजवूनी शरीर । अत्यंत दुर्धर ॥	
तपश्चर्या घोर । केली तेथें	१२
हजारों वर्षांनीं । बहुत कष्टांनीं ॥	
देव शूलपाणी । वश झाला	१३
सुरम्य सुंदर । शिवमूर्ति थोर ॥	
मज माग वर । ऐसें बोले	७१४
राक्षस हो ! मुक्ती । मागतों तरी ती ॥	

क्षणांत मिळती । तेव्हां मज !	७१५
ब्रह्म्याच्या पदास । मागतो स्वतांस ॥	
तरी तेंही खास । मिळते मज !	१६
परि नाही ! नाही ! । दैत्यांची दैना ही !	
मजला नेत्रांहीं । पहावेना !	१७
दैत्यांच्या हितार्थ । कळवळूनी चित्त ॥	
स्वहितासी लाथ । मारिली मीं !	१८
कष्टे बहुवस । जोडिल्या तपास ॥	
दैत्यांच्या कार्यास । वेंचियेलें !	१९
‘ दैत्यशत्रूंचरती । जय दे निश्चितीं ॥	
हेंचि शंभूपती । प्रार्थिलें मीं	२०
‘ दैत्यशत्रूपाशीं । अभय दे मशीं ॥	
हेंचि मीं शंभूसी । विनवीलें !	२१
पुढें वरदान । हातीं येतां पूर्ण ॥	
हें लंकाभुवन । जिंकिलें मीं	२२
लंकानगरीस । लंकेच्या राज्यास ॥	
पुन्हां दैत्यवश । चालू झाला	२३
लंकापुरवतीं । सुरम्यस्थानें तीं ॥	
राक्षसांच्या हातीं । पुन्हां आलीं	२४
स्वराजा लाधला । सुराज्याचा भला ।■	
लाभ पुन्हां झाला । राक्षसांना	२५
आनंदी आनंद । सर्वत्र आनंद ॥	
होय या सुखद । प्रसंगानें	२६
मी मात्र हें पूर्ण । सार्थक मानून ॥	
स्वस्थ क्षणही न । चित्तीं झालो !	२७
साम्राज्य दैत्यांचें । जगीं स्थापायाचें ।■	
हीच इच्छा नाचे । माझ्या मनीं !	७२८
दैत्यांच्या तंत्रानें । जगानें वागणें ॥	

हीच इच्छा मनै । केली माझ्या !	७२९
दैत्याज्ञेवांचून । जमीं एक पान ॥	
कधीं हलावे न । मला वाटे !	३०
धुढें या कार्यांत । सिद्धी व्हाया प्राप्त ■	
प्राण संकटांत । लोटिले मीं	३१
स्वमृत्युपाताळ । शृंगूनी सकळ ॥	
जिंकीले समूळ । तिन्ही लोक	३२
महेंद्र वरुण । कुबेर भास्वान ॥	
सर्व ते शरण । मला आले	३३
इतर काय कथा । खुद्द वैवस्वता ॥	
रणांत मी स्वतां । लोळवीले !!	३४
लोळलोळवीले । घोळघोळवीले ॥	
रडरडवीले । त्रैलोक्य मीं !	३५
परी हे विजय । अत्यद्भुत कार्य ॥	
केले मी निर्भय । दैत्यांसाठीं !	३६
जगताशीं वैर । अति हानिकर ॥	
बांधिलें मी स्वैर । दैत्यासाठीं !	३७
पुण्यपाप कांहीं । केलें मीं कोठेंही ॥	
तें सर्व सर्वही । दैत्यांसाठीं !!	३८
वृद्धांनो ! बालांनो ! । तरुण वीरांनो ॥	
दैत्य सैनिकांनो ! । तुम्हांसाठीं !!	३९
लंकादेवतांनो ! । लंकेच्या दुर्गांनो !	
बृक्षपापाणांनो ! । तुम्हांसाठीं !!!	४०
चला तर मग । वीर हो ! सवेग ॥	
स्वशत्रूचा मार्ग । रोधावया !	४१
मरूं तर लागूं । शिवपर्दां लागूं ॥	
जिंकूं तर भोगूं । राज्यभोग	७४२
प्रत्यक्ष संप्रती । विष्णु पक्षपाती ॥	

आलासे युद्धार्थी । जाणीतो मी	७४३
येऊं द्या येऊं द्या । विष्णु हा येऊं द्या ॥	
जिष्णुही येऊं द्या । वाटे तरी !	४४
प्रत्यक्ष कृतान्त । असतां मीं येथ ॥	
कोणाला किंचित । भीत नाही !	४५
इंद्रजित गेला । प्रहस्य निमाला ॥	
आतां तो उरला । पाश काय ?	४६
गेले सर्व बंधु । तोडूनी संबंधु ॥	
आतां आशाविंदु । कोठें आहे ?	४७
जगणें वा मरणें । जिंकणें वा हरणें ॥	
हेंचि तों करणें । आजि मज	४८
अति भयकर । आजि मी दुर्धर ॥	
करीन समर । शंका नको	४९
शस्त्रास्त्रांचें ज्ञान । दावूनी संपूर्ण ॥	
शत्रु मी जाळीन । तृणवत	५०
पूर्वीं झाली नाही । पुन्हां होणें नाही ॥	
ऐशी रणधाई । उडवीन मी	५१
मात्र राक्षसांनीं । प्रेक्षक बनूनी ॥	
यावें रणांगणीं । मजसर्वे !!	५२
जरी थोडा फार । पूर्वी उपकार ॥	
झाला तुम्हांवर । माझ्या हस्तें	५३
कर्तव्य म्हणून । तुमचें रक्षण ॥	
केलें जरी पूर्ण । आजवरी	५४
जरी तुम्हांसाठीं । तुमच्या मुलांसाठीं ॥	
प्राणही संकटीं । लोटिले मीं	५५
तरी सर्वत्रांनीं । एकत्र मिळूनी ॥	
यावें रणांगणीं । मजसर्वे	७५६
तरी लेंकतून । प्रत्येक जवान ॥	

यऊ दे धावून । रणांगणीं ! ! ”	७५७
दुःखानें भरला । रावणाचा गळा ॥	
निवांत राहीला । क्षणभरी	५८
राक्षसहि सगळे । दुःखानें दाटले ॥	
गाळाय़ा लागले । उष्ण अश्रु !	५९
रावण प्रेमळ । बापशि केवळ ॥	
वाटला सकळ । राक्षसांना	६०
म्हणति, “ लंकानाथा ! । प्रसंगीं या आतां ॥	
अशी दीन वार्ता । बोलूं नको !	६१
तुझे आम्ही दास । तुझ्याच कार्यास ॥	
वेंचूं स्वप्राणास । तुझे पायीं	६२
आज्ञेचा उशीर । तत्काळ हें शीर ॥	
घेऊं हातावर । तुझ्यासाठीं	६३
बिंदुमात्र रक्त । असे तोंपर्यंत ॥	
झगडूं खचित । तवाज्ञेनें	६४
पाप पुण्य कांहीं । न्याय अन्यायही ॥	
आम्हां ठावा नाही । तुझेघीण	६५
सुख स्वर्गाधिक । वा घोर नरक ॥	
आम्हां दोन्ही एक । तुजसर्वें !	६६
राघवाची कथा । कायसी रे ! आतां ॥	
क्षणांत सर्वथा । जिंकू आम्ही	६७
तू प्रतिकृतान्त । कोपतां रणांत ॥	
जग हें क्षणांत । जालिशील	६८
श्रीराम बापुडें । भरुनी ह्रडह्रडें ॥	
पडेल घटपडें । नट्या तारीं	६९
तुझे वज्रघाण । भेदितां दाहण ॥	
जाईल मरुन । लक्ष्मण तो !	७७०
इतरांची होळी । आम्ही एकमेळीं ॥	

क्षणांत सगळी । करूं राया ! ॥	७७१
रावण हांसला ! । पौरुष कथेला ॥	
ऐकुनी तोषला । मनामध्ये	७२
सर्वच मागुती । स्वरथ पुढतीं ॥	
हांकाया सारथी । आज्ञापीत !	७३
जयजयकारांत । कैत्यांच्या गर्दीत ॥	
रावणाचा रथ । चालूं झाला	७४
सैनिक रांगेनें । सर्वही शिस्तीनें ॥	
चालती वाजूनें । रावणाच्या	७५
रणवाद्ये थोर । अत्यंत गभीर ॥	
लागलीं सुस्वर । धाजावया	७६
ऐकतां सुखद । रणवाद्यनाद ॥	
रणश्रीचा मद । सर्वां चढे	७७
वाहू फुरफुरले । वीर फुशारले ॥	
अस्मान जहाले । ठेंगणे त्यां !	७८
अनेके दर्पोक्ती । स्वबलाची ख्याति ॥	
वीर वर्णिताती । आपसांत	७९
दंड थोपटीती । खड्ग पाझरीती ॥	
भूमी दणाणीती । पदाघाते	८०
रावणास युद्धप्रयाणकालीं अपशकुन	
तोच अकस्मात । धरित्री समस्त ॥	
धरथरां लागत । डोलावया !	८१
अति तेजःपुज । सूर्य तोहि आज ॥	
लागला निस्तेज । दिसावया ।	८२
दिशा धुंद झाल्या ! । अंधारें भरल्या ॥	
वावटली सुटल्या । रणांगणा	८३
रक्ताचा पाऊस । लागे पडायस ॥	
उल्का धरणीस । कोसळती	७८४

भालू अमगळ । रडूनी कल्लोळ ॥	
मांडिती सकळ । रथापुढे !	७८५
एक घुबड थोर । अत्यंत भेसूर ॥	
बसे ध्वजावर । रावणाच्या	८६
कोणाला भिईना । हांकिल्या जाईना ॥	
शब्द काढी नाना । अमगळ !	८७
अश्वही खुंटती । ठार्यांच बैसती ॥	
अश्रु ढालिताती । भूमीवर	८८
रावणाचा डोळा । तो डावीकडला ॥	
लागे लवाथाला । वारवार	८९
तांचि कोणी वदला । शनी दडपीला ॥	
तो करूं लागला । चुळबुळ !!	९०
उत्पात सगळ । पाहुनी ते वेळे ॥	
इत्य चरकल । मनामध्यं	९१
लढण्यालागुनी । जावथाला रणीं ॥	
पाय पुढे कोणी । टाकीचना	९२
दर्पोक्ती सगळ्या । ठार्यांच जिरल्या ॥	
बढाया पावल्या । अंतर्धान !	९३
मोठे मोठे शूर । रणबहादर ॥	
तेही झाले चूर । चित्तेमध्ये	९४
काळाकाळाभोर । प्राणी भयंकर ॥	
त्यांना वारंवार । भेडसावी !!	९५
तेव्हां त्यांत प्रमुख । होते जे सैनिक ॥	
गेले ते साशंक । रावणासीं	९६
रावणचरण । त्रिवार वंदून ॥	
वोलती वचन । त्याजप्रती	९७
म्हणाति " महाराज ! । विफल स्वकांज ॥	
होईल तें आज । आम्हां वाटे	७९८

क्षणांत सगळी । करूं राया ! ”	७७१
रावण हांसला ! । पौरुष कथेला ॥	
ऐकुनी तोषला । मनामध्ये	७२
सर्वच मागुती । स्वरथ पुढतीं ॥	
हांकाया सारथी । आज्ञापीत !	७३
जयजयकारांत । कैत्यांच्या गर्दीत ॥	
रावणाचा रथ । चालूं झाला	७४
सैनिक रांगेनें । सर्वही शिस्तीनें ॥	
चालती वाजूनें । रावणाच्या	७५
रणवाद्ये थोर । अत्यंत गंभीर ॥	
लागलीं सुस्वर । वाजावया	७६
ऐकतां सुखद । रणवाद्यनाद ॥	
रणश्रीचा मद । सर्वा चढे	७७
वाहू फुरफुरले । वीर फुशारले ॥	
अस्मान जहालें । ठेंगणें त्यां !	७८
अनेके दर्पोक्ती । स्वबलाची ख्याति ॥	
वीर वर्णिताती । आपसांत	७९
दंड थोपटीती । खड्ग पाझरीती ॥	
भूमी दणाणीती । पदाघाते	८०
रावणास युद्धप्रयाणकाळीं अपशकुन	
तांच अकस्मात । धरित्री समस्त ॥	
थरथरां लागत । डोलावया !	८१
आति तेज पुंज । सूर्य तोहि आज ॥	
लागला निस्तेज । दिसावया !	८२
दिशा धुंद झाल्या ! । अंधारें भरल्या ॥	
वावटळी सुटल्या । रणांगणा	८३
रक्ताचा पाऊस । लागे पडायास ॥	
उल्का धरणीस । कोसळती	७८४

भालू अमगळ । रडूनी कळोळ ॥	
मांडिती सकळ । रथापुढे !	७८५
एक घुबड थोर । अत्यंत भेसूर ॥	
वसे ध्वजावर । रावणाच्या	८६
कोणाला भिईना । हांकिल्या जाईना ।	
शब्द काढी नाना । अमगळ !	८७
अश्वही खुटती । ठायींच बैसती ॥	
अश्रु दाळिताती । भूमीवर	८८
रावणाचा डोळा । तो डावीकडला ।	
लागे लवायाला । वारंवार	८९
तांचि कोणी वदला । शनी दडपीटा ॥	
तो करूं लागला । चुळबुळ ! !	९०
उत्पात सगळे । पाहुनी ते वेळे ॥	
दैत्य चरकले । मनामध्ये	९१
लढण्यालागुनी । जावयाला रणीं ॥	
पाय पुढे कोणी । टाकीचना	९२
दर्पोक्ती सगळ्या । ठायींच जिरल्या ।	
बढाया पावल्या । अंतर्धान !	९३
मोठे मोठे शूर । रणबहादर ॥	
तेही झाले चूर । चितेमध्ये	९४
काळाकाळाभोर । प्राणी भयंकर ॥	
त्याना वारंवार । भेडसावी ! !	९५
तेव्हां त्यांत प्रमुख । होते जे सैनिक ॥	
गेले ते साशंक । रावणासीं	९६
रावणचरण । त्रिवार वंदून ॥	
बोलती वचन । त्याजप्रती	९७
म्हणाति " महाराज ! । विफल स्वकाज ॥	
होईल तें आज । आम्हां वाटे	७९८

हे पहा शकुन । किती भीतिपूणे ॥	७९९
आपण सपूर्ण । देखिलेच !	
शकुन अनर्थीना । सुचवीती नाना ॥	८००
धिःकारूनी त्यांना । जाऊं नये	
आज एकवार । घेऊनी माघार ॥	
उद्यांच सत्वर । घेऊं पुन्हां !!	१
शब्द हे ऐकिले । रावणें जे वेळे ॥	
तत्काळ कोपलें । चित्त त्याचें	२
नेत्र लाल झाले । ओंठ थरारले ॥	
सर्वांग लागलें । पिचावया !	३
इंगळासमान । डोळे वटारून ॥	
रावण वचन । बोलूं लागे	४
म्हणे, “ रे भ्याडांनो । क्षुद्र दांभिकांनो ॥	
जा ! जा ! रे मूर्खीनो ! । चालते व्हा !	५
कोठें कांहीं करा । जगा किंवा मरा ॥	
परी काळें करा । येथूनीयां !	६
कसलें रे ! विघ्न । कसले शकुन ॥	
बसलां घेऊन । सर्व तुम्ही ?	७
स्वार्थसाधु जन । त्यांनींच हे शकुन ॥	
उराशीं जपून । बाळगावे !	८
भ्याड नामर्दांनीं । कर्तृत्वशून्यांनीं ॥	
विश्वास शकुनीं । बाळगावा !	९
मी तों शूरवीर । स्वकार्यतत्पर ॥	
शकुन क्षणभर । मानींचना !	१०
क्षुद्र शकुनवंती । कालाचीच गती ॥	
असेल दाविती । फार तर !	११
परी कालकर्ता । मी कालनियंता ॥	
कालान्तरकर्ता । सर्व मीच !	८१२

कालार्चा कलांटी । जरी होय उलटी ॥	
करीन मी सुलटी । पराक्रमें !	८१३
अपशकुनकारी । क्षुद्र कोल्हीं कुत्रीं ॥	
मारा एकसरीं । आतांच हीं !	१४
रडू कां लागला । सूर्य ? हा मी त्याला ॥	
लावितों शिक्षेला । याच क्षणीं !	१५
कापुं कां लागली । धरित्री वावळी ? ॥	
इज रसातळीं । चेपीन मी !!	१६
ग्रह सर्व पुंड । माजवूनी बंड ॥	
छलिले उदंड । लोक त्यांनीं	१७
फिरू दे, फिरू दे । शनी उलटू दे ! ॥	
मंगळ कोपू दे । वाटे तरी !	१८
मूर्खीनो ! रडतां । निर्लज्जसे येतां ॥	
लाज नाही चित्ता । तुम्हां का रे ! ?	१९
या दुष्ट शनीला । ठेंवाया चांगला ॥	
नाहीं का कोणाला । पराक्रम ?	२०
राहु केतु नीच । तुडवी पायींच ॥	
नाहीं का कोणीच । ऐसा येथें ?	२१
वाळा इंद्रजिता ! ” । इतुकें बोलतां ॥	
आला लंकानाथा । गंहींवर !	२२
तत्काळ पुसून । स्वकरें नयन ॥	
पुनरपी रावण । गर्जू लागे !	२३
जा जा रे ! दुष्टांनो ! । स्वस्वामिद्रोह्यांनो ! ।	
स्वार्थसाधकांनो ! । पळा ! पळा !	२४
घरांत जाऊनी । कुलुपें ठोकूनी ।	
खिळाने धरूनी । बसा सर्व !!	२५
ग्रहमख दानें । स्वबुद्धीविंचनें ॥	
आतां स्वस्थ मनें । करीत जा !	८२६

एकटा मी एक । न भितां नवेक ।	८२७
तुदतों निःशक । शत्रूंवरी !	
एकल्यानें वाणी । अमित वीरमणी ।	२८
आज रणांगणीं । लोलचित्तों !	
वाजवा ! वाजवा ! । दुडुभी वाजवा ॥	२९
जगांत गाजवा ! । डंका माझा ! !	
एकला जगाला । कसा भारी झाला	३०
पाहूं दे सर्वांला । पराक्रम ! !	
महात्मा रावण । शब्द हे वोल्न ॥	३१
उडी रथांतून । खालीं टाकी !	
अति अनिवार । आवेशें दुर्धर ॥	३२
धांवला सत्वर । शत्रूंवरी !	
सेनानी सगळे । भिउनी ते वेळे ॥	३३
यत्नांनीं त्या वळें । सांवरती !	
अनुताप चित्तीं । धरूनी मागुती ॥	३४
लोटांगणें घेती । रावणपदीं !	
जोडनीयां हस्त । राक्षस समस्त ॥	३५
रावणा प्रार्थति । क्षमेसाठीं !	
कष्टें वळवीला । यत्नें शांतवीला ॥	३६
रावण चढला । रथावरी	
जयशब्द थोर । अत्यंत गंभीर ॥	३७
उठला सत्वर । दैत्यांतूनी	
आनंदी आनंद । सर्वत्र आनंद ॥	३८
लोटे स्फूर्तिप्रद । राक्षसांना	
भ्रमाचा निरास । होऊनी राक्षस ॥	३९
पुन्हां लढायस । सिद्ध झाले	
रावणवचन । ऐकतां स्फुरण ॥	४०
पुन्हां तें दारुण । सर्वां आलें	

रावणाच युद्धाला प्रयाण

पुन्हां धडाडत । रावणाचा रथ ॥	
समरभूमिंत । चालू झाला ।	८४१
रथी महारथी । असंख्य पादाती ।	
रावणासंगतीं । चालू झाले	४२
पुनरपी गंभीर । वाद्यांचा गजर ॥	
कर्कश भेसूर । सुरू झाला	४३
ताशे कडाडती । नगारे झडती ॥	
शंख भुंभुं करिती । चहूंकडे	४४
मृदंग पणव । तुंदुभांचा रव ॥	
क्षुब्ध करी सर्व । आकाशाला	४५
रथखडखडाट । शस्त्रखणखणाट ।	
पद्दणदणाट । चालू झाला	४६
गर्जना उच्चट । राक्षस करीत ॥	
क्रुद्ध मदोन्मत्त । आवेशानें	४७
वानर-राक्षसांची सलामी	
इकडे वानर । रामाज्ञेने घोर ॥	
कराया समर । सिद्ध झाले	४८
धिप्पाड विशाल । कपी कर्दनकाट ॥	
लोटले प्रबळ । दैत्यांवरी	४९
शिला वृक्ष थोर । उगारुनी वर ।	
करित ' घे घे मार ! ' । कोसळले	५०
गर्दी एक झाली । रणांत सगळी ।	
सैन्ये मिसळलीं । एके ठायीं	५१
अपूर्व आवेश । चढला सर्वास ॥	
शेवट युद्धास । लावावया	५२
मारू किंवा मरूं । जिंकू किंवा हरूं	
हा एक विचारु । सर्वां दिसे	८५३

बाणांचा वर्षाव । दैत्यवीर सर्व ॥	
करिती अपूर्व । कर्पींवरी	८५४
बाण सूं सूं करित । घुसतां देहांत ॥	
कपी विह्वळत । कोसळती	५५
खड्ग लखलखीत । बसतां मानेंत ॥	
तटतटां तुटत । कपीशिरें	५६
प्रास शक्ती शूळ । परिघ विशाल ॥	
भेदितां व्याकुळ । कपी होती	५७
धडधडां पडती । गडबडां लोलती ॥	
भडभडां ओकीती । रक्त मुखीं	५८
मागुती उलट । कपिहि बलिष्ठ ॥	
करिती अचाट । पराक्रम	५९
प्रचंड पर्वत । झेलूनी हातांत ॥	
घालिती डोक्यांत । राक्षसांच्या !	६०
वृक्षहि विशाल । घेऊनी समूळ ॥	
झोडिती सकळ । राक्षसांना	६१
कोणी बलोन्मत । निःशस्त्र सेनेंत ॥	
शिरुनी अनर्थ । मांडिताती	६२
गजशुंडा हातीं । धरुनी मुष्टीघातीं ॥	
गजांचीं फोडिती । गंडस्थळें	६३
हत्ती चीं चीं करित । सैराट पळत ॥	
पार्यां तुडवीत । क्लियेकांना	६४
कोणी कपीपती । चढूनीयां रथीं ॥	
फरफरां ओढिती । राक्षसांना	६५
रथ एकीकडे । अश्व दुजीकडे ॥	
रथी भलतीकडे । भिरकाविती	६६
मागुती उड्डाण । करुनी कांहजिण ॥	
करिती ताडण । राक्षसांना	८६७

लाथाबुक्या देती । ओरबाडे घेती ॥	
छिन्नभिन्न करिती । अवयव	८६८
हातपाय भग्न । शिर शतचूर्ण ॥	
राक्षस होऊन । कोसळती !	६९
जिह्वा लळलळीत । मुखांतुनी येत ॥	
भेसूर दिसत । दैत्यमुखें	७०
रक्तानें नहाले । कपि दैत्य सगळे ॥	
देहभान नुरलें । कोणालाहि	७१
“हाणा ! मारा ! ठोका !” । “चूर्ण करुनी टाका” ॥	
याच येती हांका । चोहोंकडे	७२
“ ये असा पुढती ! । बघूं तुझी शक्ती ! ” ॥	
वीर गर्जताती । एकमेकां	७३
शत्रुकंठनाळ । छेदाया समूळ ॥	
वीर उतावीळ । झगडती	७४
रक्तनद्या थोर । वाहवती स्वैर ॥	
अति भयंकर । रणामध्ये	७५
रणभूमीवर रावणाचें आगमन	
मांस मज्जा हाडें । दिसती चहूंकडे ॥	
मांसेच्छु गिधाडें । घोंघावती	७६
तांच इतुक्यांत । रावणाचा रथ ॥	
आला धडाडत । अग्रभागीं	७७
सुतेजसंपन्न । ध्वज शुभ्रवर्ण ॥	
लागला सपूर्ण । दिसावया	७८
पडतां दृष्टीला । ध्वज तो सकळां ॥	
वानरां सुटला । थरकांप ! !	७९
दैत्य आनंदीत । गर्जना करीत ॥	
धांवाया लागत । रथासवें	८०
रथ तेजःपुंज । शस्त्रास्त्रांनीं सज्ज ॥	

दिसतसे आज । रावणाचा	८८१
गर्दभ हजार । महाभयकर ॥	
ओढिती सत्वर । महारथ	८८२
भूतप्रेतगण । पिशाच दारुण ॥	
करिती रक्षण । रथाचें त्या !	८८३
घंटा अगणीत । सुरत्नमंडीत ॥	
घणघणां वाजत । रथावरी	८८४
रथचक्रें थोर । करीतां घर्घर ॥	
प्रभुब्ध अंबर । सर्व होय	८८५
महात्मा रावण । धनुष्य सज्जून ॥	
कृतान्तासमान । खवळला !	८८६
ताडताड ध्वनी । प्रत्यंचेपासूनी ॥	
क्षणक्षणां कार्नी । मिडूं लागे	८८७
हजारों हजार । बाण भयकर ॥	
पडती शिरांवर । वानरांच्या	८८८
लाह्या तडतडती । अग्नीचे वरती ॥	
तेंवि उडताती । कपीशिरें	८८९
कंदुकासमान । नर्भीं उसळून ॥	
भूमीसी फिरून । आदळती	८९०
दृष्टीच्या टप्यांत । बाणांच्या घेरांत ॥	
वानर जीवत । उरेचना !	८९१
घडधडां पडती । तडफडां लोलती ॥	
पटपटां सोडिती । निजप्राण	८९२
युगान्ताचे वेळीं । व्हावी जगा होळी ॥	
तेंवी हा निर्दाळी । कपीसैन्य	८९३
बलाढ्य अत्यंत । कपी बलोन्मत्त ॥	
तेहि भ्रांतचित्त । वावरती	८९४
काय या समर्थीं । करावें कसेंहि ॥	

कोणालाच काहीं । शुद्ध नसे	८९५
हात हलवायाची । पाय उचलायाची ॥	
शब्द काढायाची । सोय नाही !	९६
शिळा उचलावी । हातांनी तोलावी ॥	
तोंच ती पडावी । हस्तांसह !	९७
मूठ ती वळावी । लाथ झुगारावी ॥	
तो काया पडावी । रणांगणी !	९८
कोणी धीर करून । उंचलावी मान ॥	
तोंच ती तुटून । यावी खाली !	९९
होतां हा अनर्थ । वानरसेनेत ॥	
सैन्य अस्ताव्यस्त । पळू लागे !	१००
आशा विजयाची । सुट्टूनी सर्वांची ॥	
स्पर्धा पळायची । सुरू झाली !	१
पडत झडत । रडत कुंथत ॥	
वानर पळत । दाहीं दिशा !	२
पराभव अपुला । पाहुनी ते वेळां ॥	
वीर खवलला । अंगद तो	३
हांक भयानक । फोडुनी निःशंक ॥	
पातला सन्मुख । रावणाच्या	४
वळवळवूनी । चुचचुचकारोनी ॥	
थोपथोपुवूनी । सैन्य धरी	५
अंगदाचें पळपुट्या वानरसेनेला प्रोत्साहन	
म्हणे “ रे मित्रांनो ! श्रेष्ठकुलजांनो ! ॥	
वानरवीरांनो । फिरा ! फिरा !	६
कुठें रे ! पळतां । निर्लज्जसे आतां ॥	
पदरीं क्लेश्यता । धरूनीयां ?	७
बढाया मोठाल्या । मारिल्यात भल्या ॥	
सर्वही त्या झाल्या । व्यर्थ कां रे ! ?	१०८

आतां लोकांतून । दुष्कीर्तीवांचून ॥	
काय तुम्हां आन । उरलें आहे ?	१०९
छी थू जगतांत । पावतां किंचित् ॥	
कसें रे ! जीवंत । राहवतें ?	१०
काळीमा तोंडाला । लागतां तुम्हांला ॥	
कसें रे ! जीवाला । राखवतें ?	११
उद्यां घरीं जाल । बायका बघाल ॥	
काय रे ! सांगाल । तेव्हां त्यांना ?	१२
‘ घोर रणांतून । आलों मीं पळून ’ ॥	
हेंचि तोंडांतून । काढाल ना ?	१३
धिःकार ! धिःकार ! । कपीकुलांवर ॥	
लाविला दुर्वार । डाग तुम्हीं !	१४
अरे ! कर्दनकाळ । वानरांचें कुळ ॥	
ख्याती ही विफल । केली तुम्हीं !	१५
आणि ती कशाला । स्वार्थ साधायाला ॥	
प्राण रक्षायाला । होयचना !	१६
रे ! जरी धुंडाल । स्वमृत्युपाताळ ॥	
मृत्यु तो चुकेल । तरी काय ?	१७
गुहा घोर दरी । शिराल भीतरीं ॥	
मृत्युभाव तरी । चुके काय ?	१८
कोठेंही लपूनी । बसाल तेथूनी ॥	
काढील खेंचूनी । मृत्यु तुम्हां !!	१९
हें क्षणभंगुर । शरीर नश्वर ॥	
नप्रचि होणार । केव्हां तरी !	२०
लाडका हा प्राण । ठेवीला कोडून ॥	
तरी तो निघून । जाईलच !	२१
मग मित्रकार्यी । श्रीरामाचे पार्यी ॥	
कहा या समर्थी । वेंचूं नये ?	२२

कां रे ! हैं अपूर्व । मग मुक्तीपर्व ॥	
याच क्षणीं सर्व । साधूं नये ?	१२३
एकीकडे मुक्ती । वा सुखसपत्ती ॥	
ही पहा दुष्कीर्ती । दुर्जाकडे !!	२४
यांतून कोणतें । तुम्हांला रुचतें ॥	
सांगा रे ! मज तें । निर्भयत्वे !	२५
हा दुष्ट रावण । जिंकी एक क्षण ॥	
म्हणूनी भिऊन । पळू नका !	२६
दीप जातां जातां । दावी तेजस्वीता ॥	
याची बलाढ्यता । तैशीच ही !	२७
सिंह न देखील । तोंच गर्जायला ॥	
क्षुद्र जंबुकाला । बळ चढे !	२८
श्रीराम राहीला । दुरी तोंच याला ॥	
खेळ खेळायला । संधी मिले !	२९
परी श्रीरामासीं । गांठी होतां यासीं ॥	
हा जिता लंकेसी । जात नाही !	३०
आज रामवाणीं । विद्दीर्ण होऊनी ॥	
मरेल हा रणीं । नि.संशय	३१
परी हें कशाला ? । मांच आतां याला ॥	
लावितों शिक्षेला । याच क्षणा !	३२
माझाच विक्रम । अत्राट परम ॥	
बधूं दे अधम । रणांत हा ! ”	३३
बोलूनी हे शब्द । महात्मा अंगद ॥	
भिडला सावध । रावणाशीं	३४
वानर सगळे । लाजूनी ते वेळे ॥	
पुन्हां परतले । युद्धासाठीं !	३५
पुन्हां तो भीषण । संश्राम दारुण ॥	
घोर पूर्वाह्न । चालूं झाला	३६

अंगद-रावण-युद्ध

शिळा एक थोर । अंगद वानर ॥	१३७
फैकी रथावर । रावणाच्या	
नगप्राय शिळा । येतांच ते वेळां	३८
वाटे घात झाला । रावणाचा ।	
परी लकानाथ । हांसत हांसत ॥	३९
शिळा ती मार्गांत । चूर्ण करी !	
पुन्हां भयानक । सालवृक्ष एक ॥	४०
अंगदे अचूक । झुगारीला	
परी तोही बाणां । रावणानें रणां	४१
खंडविखडेनी । पाडीयेला !	
मागुती दुर्धर । हजारों हजार ॥	४२
बाण लंकावीर । सोडीतसे	
दशदिशांतरी । स्वर्गभूमीवरी ॥	४३
बाणांच्याच हारी । दिसताती	
मर्मस्थानीं बाण । घुसतां जाऊन ॥	४४
अंगद फुलून । गेला सर्व	
रक्त भळभळां । श्वेद घळघळां ।	४५
सर्वांगीं ते वेळां । वाहूं लागे	
तरीही गंभीर । हांक भयकर ॥	४६
देऊनी वानर । उसळला ।	
तीव्रभागघाय । गणुनी तृणप्राय ॥	४७
पांचळा निर्भय । रावणासी	
रागें रागें मूठ । वळुनीयां घट्ट ॥	४८
मर्मी हाणी नीट । रावणाच्या !	
वज्रमुष्टीघात । बसतां छार्तांत ॥	४९
रावण रथांत । कोसळला !	
सोळ थडपड । करा चरफड ॥	

रक्त भडाभड । ओकू लागे !	११०
तथापि ऊठला ! । रावण ते वेळां ।	
शूल उगारीला । हातामध्ये	१११
आणि फुसफुसत । केश सांवगीत -	
अगदा छातीत । घाव हाणो !	११२
शूल तो वरद । येतां भयप्रद ॥	
धरकला अगद । मनामध्ये	११३
चुकवाया घात । शूलाचा देहांत ॥	
अंगद नभांत । उडू पाहे	११४
तांच तो वेगाने । छातींत जोराने ।	
बसला नेमाने । अगदाच्या	११५
शूल धगधगीत । बसतां छातींत ।	
अंगद मूळीत । हांसळला !	११६
गात्रे तीं विकळ । होऊनी विहळ ।	
पडला निश्चळ । भूमीवरी !	११७
सर्वांगा जोराचा । उष्ण रुधिराचा ।	
प्रवाह वेगाचा । चालू झाला	११८
शत्रु भयानक । आपणा सन्मुख ॥	
अणैक विमुख । रणीं झाला	११९
यामध्येचि आतां । मानूनी तृप्तता ।	
पळवी स्वरथा । लकानाथ !!	१२०
मनीं म्हणे, 'देव । उघडे अपूर्व ॥	
म्हणूनोच जीव । बचावला !	१२१
मात्र बाहेरुनी । सिंहनाद करुनी ॥	
आकाश मेदिनी । भगीतसे !	१२२
गक्षस सगळे । नाचाया लागले !	
हर्षति ते वेळे । होऊनीयां	१२३
जयजयकारध्वनी । उठला गरानीं ॥	

दैत्यसैनतूना । रावणाचा	९६४
परी हें सपूर्ण । हर्षप्रदर्शन ॥	
सुग्रीवा सहन । झालें नाहीं !!	६५
रागानें पिचत । टांत ओठ खात ॥	
आला तो त्वरीत । रावणासो	६६
कृतान्तासमान । सन्मुख ठाकून ॥	
धि कारवचन । त्यासीं बोले	६७
म्हणे “ रे गर्विष्ठा ! । रावणा ! पापिष्ठा ! ॥	
थांब ! थांब ! दुष्टा ! । क्षणभरी	६८
सांपडतां येथ । माझ्या तडाख्यांत ॥	
तुजला जीवंत । सोडीना मी !	६९
डवचूनी सिंहासी । मग कासावीसी ॥	
कोठें रे ! पळसी । जबुका ! तू ?	७०
नरडीला नख । लावूनी निःशंक ॥	
तुज परलोक । दाखवितों !	७१
कांहीं आंगवण । अखेल अजून ॥	
सोम हा दारुण । घाव तरी ! ”	७२
म्हणुनी सुग्रीवानें । एकाच लाथेन ॥	
रथ तो जोरानें । उडवीला	७३
सारथी मारीले । अश्व संहारीले ॥	
तुकडे उडवीले । धनुष्याचे !	७४
सुग्रीव-रावणांचें द्वंद्वयुद्ध	
रावण विरथ । सुग्रीव सतत ॥	
द्वंद्व त्या दोघांत । चालू झालें	७५
कपी-राक्षसांचें । मुख्य धुरीणांचें ॥	
द्वंद्व आवेशाचें । सुरू झालें	७६
सोडूनी समर । राक्षस वानर ॥	
द्वंद्व घनघोर । पहाताती	९७७

सामर्थ्य आवेश । युद्धाचा उल्हास ॥	
तुल्यचि दोघांस । दिसतसे	१७८
दोघांचें शिक्षण । अनुभवज्ञान ॥	
सर्वही समान । भासतसे	७९
सुपौरुष वृत्ति । धैर्य तेज कांती ॥	
नाचतच हाता । दोघांमध्ये	८०
दंड पीळदार । छाती कणखर ॥	
मांड्या भरदार । दोघांच्याही	८१
डोळे फिरलेले । आंख चढलेले ॥	
ओंठ चाबलेले । दोघांचेही !	८२
दोघेही उन्मत । वीर्यबलोद्धत ॥	
दड पवित्र्यांत । टोकिताती	८३
घाव एकमेकां । हाणाय्या सारखा ॥	
वघती आवांका । परस्परें	८४
मागेंपुढें होती । वांकती टेंकती ।	
पुनश्च ऊठती । आवेशानें	८५
मंडलें विचित्र । घेती चक्राकार ॥	
कराया प्रहार । एकमेकां	८६
परस्परां हात । खेचूनी त्वरीत ॥	
पाडीती धुळांत । भूमीवरी	८७
मागूती उद्धट । उडूनी उत्कट ॥	
एकमेकां धडू । आंबलीती	८८
रग मर्मस्थानीं । लावूनी गगनीं ।	
देती झुगारूनी । परस्परां	८९
पुन्हां आवेशानें । उडूनी वेगानें ॥	
तडाखे जोरानें । देती घेती	९०
ढोंपरा ढोंपर । कोंपरा कोंपर ॥	
ऊरालागीं ऊर । मिडवीती	९१

लाथी झटाझट । बुक्या सटासट ।	
हाणीतो उद्धट । परस्परें	९१२
सुग्रीव रावण । सामर्थ्यें समान ॥	
हटती कोणी न । तिलभरी	९३
धामें डवडवले । रक्तानें माखले ॥	
परी न कचले । कोणी सुद्धां	९४
गुन्हां जोजोरानें । दोघेही त्वेषाने ॥	
अति निकरानें । झगडती	९५
युद्धविशारद । दोघेही प्रसिद्ध ॥	
मल्ल वेद्या शुद्ध । दावितातो	९६
कागडागगती । मृगक्रौंचवृत्ति	
दोघेही दाविती । रणांगणीं	९७
सरक् सरकणें । गरगरां फिरणें ।	
थवक् थवकणें । दावितातो	९८
दांग टोल देणें । हस्त उखाडणें ॥	
दोघेही युक्तीनें । करिताती	९९
तांच इतुक्यांत । राजा लंकानाथ ॥	
उडूनो अडुन । कृत्य करी ।	१०००
गग रागे मृद । वळनीयां घट्ट ॥	
सुग्रीवा निकट । वमीं हाणी	१
वज्रमुष्टीघात । बसतां छातींत ॥	
सुग्रीवा किंचित । ग्लानी आळी	२
हिरवे पिवळें । दृष्टीपुढें झालें ॥	
काजवे लागले । चमकाया	३
खेदपर लोट्टे । अंग लटलट्टे ॥	
नोल जातो वाटे । सुग्रीवाचा	४
परी तो धरणी । गुडघे टंकनी ॥	
स्वनेत्र झांकनी । स्थिर झाला	१००५

सुग्रीवाची दशा । वधतां राक्षसां ॥	
आनद मानसां । सामवेना ।	१००६
गर्जना गभोर । करुनो ते थोर ॥	
मादना अवर । दणाणीती !	७
शत्रासहनाद । ऐकतां दुःखद ॥	
सुग्रीव सावध । मनीं झाला	८
डोळे उघडोले । तों दैत्य हर्षले ! ॥	
दु खोत देखोले । कपीगण	९
तसाच उरून । दांत करकरून ॥	
घांवला रावण । वधावया	१०
घोर सुष्टीघात । हाणूनी छार्तात ॥	
रावणा धूर्ळात । पाडोतसे	११
रावण चांचडे । भूमोवरी पडे ॥	
मग कोलमडे । वारवार !	१२
भडभडां रक्त । सुखांतनी येत ॥	
गात्र विंगलीत । सर्व झालीं ।	१३
हात उचलीना । पाय हालवीना ॥	
डोळे उघडीना । लकानाथ	१४
शत्रु मूर्च्छापन्न । देखतां तेथून ॥	
सुग्रीव निहून । जाऊ लागे !	१५
“ भला सांपडला । उंचा आतां याला ” ॥	
हे तों सुग्रीवाला । डावे नाहीं ।	१६
थोर तो कुलीन । युद्धनीतिनिपुण ॥	
धर्म गेल्या प्राण । सोडीचना !	१७
तसाच सोडूनी । रावणाला रणा ॥	
जाय तो उडोनी । श्रीगमासी	१८
गाहिवरे दानून । श्रीरामचरण ॥	
प्रेमादरपूर्ण । वदीतसे	१०१९

रामेही देऊन । घट्ट आलागन ॥	
केले समाधान । सुग्रीवाचे	१०२०
रक्ताने भरला । सुग्रीव तो त्याला ॥	
प्रेमाने पुशीला । श्रीरामाने !	२१
लक्ष्मण मारुती । नल सेनापती ॥	
सुग्रीवा भेटती । प्रेमभरे	२२
वृद्ध जांबवान । अगद सुषेण ॥	
भेटती संपूर्ण । सुग्रीवाला	२३
आनंदगजर । करुनी वानर ॥	
नाचती सत्वर । प्रेमभरे	२४
तोच इकडे वीर । महाधनुर्धर ॥	
आला शुद्धीवर । लकानाथ !	२५
तत्क्षणीं त्वेषाने । अति आवेशाने ॥	
उठला त्वरेने । युद्धासाठी	२६
‘ ये माझाही घाव ! ’ । म्हणुनी पाहे जंब ॥	
तव तो सुग्रीव । कोठे नाही ! !	२७
सुग्रीव पळाला । देखतां दृष्टीला ! ॥	
दैत्य वरमला । मनामध्ये !	२८
क्रोधे जळफळत । आणवूनी रथ ॥	
स्वारी अधिष्ठीत । त्यांत झाली !	२९
पवनवेगाने । गरुडगताने ॥	
रथ तो जोराने । चालू झाला	३०
रथ सुग्रीवासी । पांचतां मानसीं ॥	
क्रोध रावणासी । साम्राजेना !	३१
फोडूनीयां हांक । सुग्रीवासन्मुख ॥	
रावण नि शक । त्यासा बोले	१०३२
रावणाने केलेली सुग्रीवाची निर्भर्त्सना	
म्हणे “ रे ! रे ! दुष्टा ! । सुग्रीवा ! पापिष्ठा ॥	

थांब ! थांब ! नष्टा ! । क्षणभरी	१०३३
तूं शुद्ध कपटी । पळूनी सकटीं ॥	
राघवाचे पाठीं । दडालास !	३४
चिमख होऊनी । या वारापडना ॥	
तू तोंड घेऊनी । येशी येथे	३५
परो हें शूरान्ने । समरधीराचे ॥	
युद्धनिपुणाचे । काम नोहे !	३६
अथवा लाचार । तू भिजे वानर ॥	
आंगवण थोर । तुज कैची ?	३७
शूर असतास । तरी कां वालीस ।	
तूं मारवितास । रामहस्ते !	३८
कपट करूनी । बंधुवध रणां ॥	
होतां तूं कां मनीं । लाजसीना ?	३९
परी ही कुकर्म-निष्णात परम ॥	
जातीच अधम । मर्कटांची !	४०
लांगूलचालन । कपटी वर्तन ॥	
तुम्हां यावांचून । ठावे नाही	४१
आतां रामावर । विश्वासूनी थोर ॥	
आलां येथवर । युद्धासाठीं	४२
परी त्यासकट । आत्सेष्टानिकट ॥	
तुम्हां स्वर्गवाट । दावांन मां ”	४३
रामरावणांची पहिली सलामी	
शब्द हे घोलून । दुरात्मा रावण	
अपूर्व विद्वान । दावीतसे !	४४
हजारों हजार । बाण भयंकर ॥	
सोडो रामावर । एकसरें	४५
अद्भुत बाणांनीं । आकाश मेदिनी ॥	
टाकिली भरूनी । सर्व त्यांन	१०४६

मंडप वाणांचा । भल्लनाराचाचा ।	
करुनी प्रभुचा । देह झांकी	१०४७
प्रभुर्नाहि अपुलें । धनुष्य सज्जीलें ॥	
युद्धासी टाकले । गणांगणी	४८
घन श्याम मूर्ती । धनुर्बाण हाता ॥	
गाहिली पृढती । रावणाच्या	४९
कोटी सूर्याहूनी । कोटी मदर्नाहूनी ॥	
प्रभुनेज नयना । दिसतसे	५०
प्रलयकालाशी । रुद्र शूलपाणी ॥	
प्रभु त्यांचेहूनी । घोर दिसती	५१
नेत्र ते आरक्त । बघतां संतप्त ॥	
जग भस्मसात । झाले वाटे ।	५२
भिंघया चढतां । अग थगरतां ।	
अत या जगता झाला वाटे ! !	५३
धनुष्य खेंचन । ओढीता आकण ॥	
वाटे हे गगने । कोसळने ।	५४
प्रत्यचेचा ध्वनी । कडकडतां गगतीं ॥	
थरथरां मेदिनी । कांपे लागे	५५
दिशा अंतगळ । स्वर्गन्युपाताळ ॥	
त्रैलोक्य सकळ । दणाणले !	५६
अंतकासमान । नेत्र वटारून ॥	
प्रभु तो रावण । जाले जाती	५७
धन्य ! धन्य ! धन्य ! । रावण तो धन्य ॥	
मत्य असामान्य । भाग्य यार्चे !	५८
काय अधिकार ! । केवढा हा थोर ॥	
सामर्थ्यविस्तार । रावणाचा !	५९
काय हा पत्तारा ! । केवढा दगारा ॥	
कर्तृचनगारा । याचा तरी !	१०६०

कोण दणदणाट ! । काय आटापेट ! ॥	
किती हा अफाट । व्याप याचा !	१०६१
कोण ही भीषणा । साम्राज्याची तृष्णा ॥	
धाक तरी जनां । किती याचा !	६२
अव्यक्त ब्रह्मानें । व्यक्त स्वरूपानें ॥	
याचेसाठीं रणें । झुंजवावीं ! !	६३
मृळीं जें निर्गुण । त्यानेंही सगुण ॥	
ध्यावे चापवाण । याचेसाठी !	६४
वेदशास्त्रे नाना । लक्षितां लक्षेना ॥	
त्यानें यावे रणा । याचेपुढें !	६५
सर्व ब्रह्मांडज । ज्याचें पदरज ॥	
त्यानें ध्यावी झुज । याजसर्वें ! !	६६
दोघेहि झुंजार । महाधनुर्धर ॥	
युद्ध घनघोर । खेळताती	६७
दोघेही सतत । बाण अगणीत ॥	
हाणोती मर्मांत । परस्परें	६८
सैनिकहि सगळे । दो बाजूंकडले ॥	
युद्धा मिसळले । एके ठायीं	६९
रथखडखडाट । शस्त्रखणखणाट ॥	
पददणदणाट । चालू झाला !	७०
सूसुं सणणण । घुंघु घणणण ॥	
शब्द हे भीषण । ऐकू येती	७१
गर्जना गभीर । आरोळ्या भेस्वर ॥	
वीन आतस्वर । सुरू झाले	७२
घोडयांच्या टापांनीं । रथांच्या वांवांनीं ॥	
कानठळ्या कानीं । बसविल्या	७३
श्रीरामें कोपून । रावणाचे बाण ॥	
खंडविखंडून । पाडिथेले	१०७४

एकेका वाणानें । शतसहस्रानें ॥	
वाण तो वेगानें । खंडीतसे	१०७५
धनुष्य अत्युग्र । श्रीरामाचें थोर ॥	
रणीं गरगर । फिरूं लागे	७६
हजारों हजार । वाण भयंकर ॥	
निघती सत्वर । चापांहनी	७७
बाणांचा वर्षाव । हस्तांचें लाघव ॥	
श्रीरामीं अपूर्व । दिसतसे	७८
वाण केव्हां जोडी । केव्हां ओढी सांडी ॥	
कोणा ही तांतडी । कळेचिना	७९
दैत्य पटापट । मरती निकट ॥	
तेंचि मात्र स्पष्ट । दिसतसे	८०
शिरे उसळती । दैत्यांचा वरती ॥	
तां मात्र दिसतीं । रणांगणां	८१
धुव्या पायडळा । नाश घोडदळा ॥	
उडे तो सकळां । मात्र दिसे	८२
मोठे मोठे रथ । कडकडां मोडत ॥	
ते मात्र दिसत । सर्वत्रांना	८३
अनर्थ सगळे । पाहूनी ते वेळे ॥	
राक्षस लागले । पळायाला !	८४
सुसाट धांवती । कोणा नावरती ॥	
शरें फेंकितती । रणांगणीं	८५
पराजय अपुला । पाहूनी ते वेळां ॥	
रागें लाल झाला । लकानाथ !	८६
मग उठाउठी । धरुनी चिकाटी ॥	
श्रीरामा ललार्ती । वेध करी	८७
लहार्तीं ते वाण । रततां जाऊन ॥	
श्रीराम फुलून । गेला सर्व	१०८८

रक्त भलभला । लागे गळायाला ।	
रक्तानें माखला । प्रभुदेह	१०६९
परी तें साहूनी । रामें तीन वाणीं	
रावणाला रणीं । वेध केला	९०
बाण झटाझट । रावणललाट ॥	
फोडूनी निकट । गुप्त झाले !	९१
क्षणैक रावण । धुरेला टेंकून ॥	
पडे भोवडून । रथामध्ये	९२
मागूती उडूनी । रौद्रास्त्र मंत्रनी ॥	
श्रीरामाला रणीं । वेध करी !	९३
हजारों दुर्धर । शूल शक्ती शर ॥	
कर्पासैन्यावर । कोसळती	९४
परीघ तोमर । गदा खड्ग थोर ॥	
येती भराभर । कपीशिरीं	९५
तों रामें तत्काळ । गांधर्व प्रवळ ॥	
रौद्रास्त्र विफल । केलें रणीं !	९६
मग रामें रामें । रावण निजांगें ॥	
बाण अती वेगें । सोडूं लागे	९७
बाणवर्षावांना । कपी वीरमणी ॥	
टाकीले खिळूनी । सर्व त्यानें	९८
विभीषणा सात । लक्ष्मणाला शत	
रामा असख्यात । बाण हाणीं	९९
बाणांनीं भरला । श्रीराम सगळा ६	
वेदना मर्माला । झोबू जाती	११००
मग हें पाहून । महात्मा लक्ष्मण ॥	
बाण उगारून । पुढें झाला !	१
अती भयानक । योजूनी सायक ॥	
आश्चर्यकारक । कर्म करी	११०२

रावणाचा रथ । एक्याच वाणांत ॥	
उडवी नभांत । आवेशाने	११०३
पुन्हां दुजा शर । सोडुनी सत्वर ॥	
सारथ्याचे शीर । उडवीले	४
ध्वज कोसळीले । भूमीसी पाडीले ॥	
तुकडे उडवीले । धनुष्याचे !	५
तांच विभीषण । अश्वही गदेने ॥	
मध्येच क्रोधाने । सहारीले !	६
रावण विरथ । तत्क्षणां नभांत ॥	
उडाला अत्यंत । चापल्याने !	७
क्रोध सामावेना । रावणाच्या मनां ॥	
मर्मांत वेदना । जाणवती !	८
लक्ष्मणाने नाश । केला स्वरथास ॥	
याचे दु ख त्यास । फार नसे	९
परी विभीषण । अश्व संहारून ॥	
टाकी हे सहन । होईना त्या	१०
भेदी हा घरचा । बघतां मनाचा ॥	
क्रोध रावणाचा । आवरेना !!	११
बहु दिसांतला । राग जो सांचला ॥	
तो आतां पेटला । अनिवार !	१२
करूं तरी काई । याचे या समयीं ॥	
रावणाला होई । ऐसें मनीं !	१३
मग जळफळत । दांत ओंठ खात ॥	
शक्ती एक घेत । हातांमध्ये	१४
मयाने निर्मीली । आंदण मिळाली ॥	
शक्ती ती काढीली । रावणाने !	११५

मयासुरदत्त शक्तीचा प्रयोग
जीवासी आधार । रावणासी थोर ॥

शक्ती तां दुधरे । वाटतस	१११६
पूर्वीही मोठालीं । युद्धे जिंकीयेलीं ॥	
शक्ती न योजिली । तेव्हां कधी	१७
मोठाले प्रसंग । लोटले सवेग ॥	
नाहीं उपयोग । हिचा केला	१८
यमदंड खास । भिडे काळजास ॥	
तेव्हांही शक्तीस । रक्षीयेलें !	१९
इंद्र रणांगणीं । क्रोधे वज्र हाणी ॥	
तेव्हांही जपूनी । ठेविली ही !	२०
वरुणाचा शूळ । पातला जवळ ॥	
तरीही विफळ । केली नाहीं !	२१
अशी ही विख्यात । शक्ती अत्यद्भुत ॥	
क्रुद्ध लकानाथ । आतां काढी !	२२
धटा आठ थोर । होत्या शक्तीवर ॥	
पातींही प्रखर । तळपती	२३
कालाग्नासमान । शक्ती धुमसून ॥	
ठिणग्याही तीक्ष्ण । ओकीतसे	२४
तशी ती क्रोधानें । शक्ती रावणानें ।	
अत्यंत वेगानें । झुगारिली	२५
विभोषण-रौख । धरुनी अचूक ॥	
शक्ती भयानक । धांवूं लागे !!	२६
धडधडां गर्जत । शक्ती ती रणांत ॥	
धांवतां आकांत । ओढवला	२७
वानर सगळे । भेदरुनी गेले ॥	
मदकन वसले । जागेवरी !	२८
श्रेष्ठ कपीपती । तेही भ्रांत चित्तीं ॥	
टकमकां बघती । एकमेकां !	११२९
हाहाकार झाला । स्वर्गीही सगळा ॥	

अनथ आगळा । पाहूनाया	११३०
म्हणती "विभीषण । पावतां निर्वाण ।	
त्रैलोक्या मरण । ओढवले ।	३१
न्याय क्षमा शांती । सद्धर्मप्रवृत्ति ॥	
आतांच गच्छती । पावेल कीं ।	३२
बोलती हे बोल । सर्व भयाकुळ ॥	
तों शक्ती जवळ । पोहांचली !	३३
शक्तीनिवारणा । स्वप्राणरक्षणा ॥	
बळ विभीषणा । नव्हतेच	३४
जरी ती सत्वर । भेदिती शरीर ॥	
नरी चक्राचूर । होता त्याचा ।	३५
लक्ष्मणाची मूर्च्छा	
परी हा जाणून । प्रसंग निर्वाण ॥	
महात्मा लक्ष्मण । कळवळला	३६
विभीषणा घाडीं । घालूनी निकर्षीं ॥	
आपण संकर्षीं । पुढें झाला !	३७
श्रीरामवचन । कराया रक्षण ॥	
लक्ष्मण आपण । सरसावला !	३८
जानकीची मुक्ती । साध्याया पुढतीं ॥	
दिली स्वार्थाहुती । लक्ष्मणानें !	३९
शब्द सुग्रीवाचा । करावया साचा ॥	
लक्ष्मणें सुखाचा । होम केला !	४०
अयोध्या-आकांत । टाळण्या मुळांत ■	
लक्ष्मणें स्वहित । तुच्छ केले !	४१
त्रैलोक्याची आस । सफळ व्हायास ■	
लक्ष्मणें मोहास । झुगारीले !	४२
सद्धर्मविजया । शेवटी साध्याया ॥	
लक्ष्मणें स्वकाया । दान केली !	११४३

तरी धैर्य धरुनी । असंख्य बाणांनीं ।	
शकीला तो रणीं । वेध करी !	११०४
प्रति कालदड । शकी ती प्रचंड ॥	
जाहली दुखंड । मार्गामध्ये	४५
लक्ष्मणाचे वाण । भिडतां जाऊन ॥	
शकी छिन्नभिन्न । भागी झाली	४६
परी ती वरद । शकी भयप्रद ॥	
मार्गें एक पद । हट्टेचना !	४७
तशी झणाणत । कडकडां मोडत ॥	
बसली छातींत । लक्ष्मणाच्या	४८
छाती आरपार । फोडूनी समग्र ॥	
शकी ती दुर्धर । आंत घुसे	४९
वरगड्या सगल्या । फोडूनी निघाल्य ॥	
अतर्माळा गेल्या । तुटोनीयां !	५०
सर्वांगीं जोराचा । उष्ण रुधिराचा ॥	
प्रवाह वेगाचा । चालूं झाला !	५१
प्राणान्ताचा काळ । जाणूनी जवळ ॥	
लक्ष्मणें अढळ । मन केलें	५२
सप्रेम आपुले । नेत्र वळविले ॥	
श्रीरामीं लाविले । एकवार !	५३
आणि हास्यवदन । कपी निरखून ॥	
आंग धाडकन । टाकीतसे !!	५४
लक्ष्मण पडतां । राक्षसांच्या चित्तां ।	
आनंद सर्वथा । सामावेना	५५
वानर सगळे । हतबुद्ध झाले ॥	
निष्क्रिय बैसले । जागेवरी	५६
काय या समर्थीं । करावें कसे ही ॥	
कोणालाच कांहीं । बुद्धी येना	६१५७

आकाश फाटलें । शिरीं कोसळलें ।	
ऐसंचि जहालें । वानरांना	६१५८
श्रीरामहो मनीं । सद्गद् होऊनी ॥	
घळघळां नयनीं । अश्रु गाळी	५९
वाप रघुनाथ । वधुस्नेहयुक्त	
हृदयी अत्यंत । कळवळला	६०
अत्यंत विषण्ण । मानस होऊन ॥	
चाप हातांतून । गळूं पाहे	६१
तोंच तो रावण । दुज्या रथांतून ।	
असख्यात बाण । वर्षू लागे	६२
भल्लनाराचांनीं । ककपत्रबाणी ॥	
श्रीरामाला रणीं । वेध करो	६३
मर्मस्थानीं बाण । घुसतां जाऊन ।	
रामही फुलून । गेला सर्व	६४
मग श्रीरामानें । अत्यंत कष्टानें ॥	
शोक विवेकानें । आवरीला	६५
प्रसंग दुर्धर । जाणूनी सत्वर ॥	
श्रीरामें अतर । घट्ट केलें	६६
कपी संरक्षणीं । लक्ष्मणा ठेवूनी ॥	
धांवतसे रणीं । आवेशानें ।	६७
अश्रु एकीकडे । पुसूनी रोकडे ॥	
बाण दुजीकडे । टाकीतसे	६८
वज्रप्राय घोर । वर्षूनीयां शर ॥	
रावण जर्जर । केला रणीं	६९
धनुष्य तुटलें । कवच फुटलें ॥	
सर्वांगीं रतले । घोर बाण	७०
भडभडां रक्त । मुखानें ओकीत ॥	
रावण मृच्छीत । पडे रथी	११७१

तथच गच्छात् । त्याची व्हावी होती ॥	
परी केली युक्ती । सारध्यानें	११७२
स्वनाथ संकटी । पाहूनीयां पाठीं ॥	
रथ उठाउठीं । नेला त्यानें	७३
विमुख रावण । होतां पुढ्यांतून ॥	
प्रभु मग बाण । टाकित्ती ना	७४
अति कळवळोनी लागवेगें रणीं ॥	
आले ते धांवूनी । लक्ष्मणासी	७५
दुःख अनावर । होऊनी अपार ॥	
हंबरडा थोर । फोडिताती	७६
लक्ष्मणशिरासी । घेउनी मांडीसी ॥	
प्रभु दुःखावेशीं । आक्रदती	७७
लक्ष्मणाची मूच्छी व प्रभूचा विलाप	
म्हणती " हाय ! हाय ! । केवढा अदय ॥	
दुर्देवाचा वाय । मजबरी	७८
बंधु मी जवळ । असतां प्रवळ ॥	
लक्ष्मण विकळ । पडावाना !	७९
धिक् हा पुरुषार्थ ! । धिक् हें स्वर्जावित !	
धिक् हा भारभूत । देह माझा !	८०
धिक् हें माझे शौर्य ! । धिक् हें माझे वीर्य ॥	
मृत्यु येतां आर्य । लक्ष्मणाला	८१
रावणवाणांना । सर्वांग फुडूनी ॥	
कसा हो ! या रणीं । पडला हा !	८२
राजशय्योचित । महात्मा संप्रत ॥	
कसा हो ! धूर्ळीत । लोळतो हा !	८३
लक्ष्मणा ! लक्ष्मणा ! । सोडूनी आपांना ॥	
याचसाठीं रणा । येशी का रे !	११८४
सर्वस्वाची होळी । बावा ! त्वां सगळी ॥	

यासाठी का कला । बधुरायां ।	२१८५
मित्र हो ! संचित । काय पूर्वाजित ॥	
होतें तेंचि येथ । फळा आलें	८६
कर्धी हो ! कोणाची । बंधुबंधु यांची ॥	
केली म्यां प्रेमाची । ताटातूट	८७
मायलेंकरांना । वा पितापुत्रांना ॥	
कर्धी हो ! मां कोणा । दुरावलें !	८८
म्हण्नी मत्प्राण । बंधु लक्ष्मण ॥	
मजला सोडून । जातो आज !	८९
पूर्वी जन्मकाली । देववाणी झाली ॥	
ती सर्वही गेली । व्यर्थच ना !	९०
भविष्यकथन । बोलले ब्राह्मण ॥	
झालें तें संपूर्ण । खोटेंच ना !	९१
सेवा घडिलांची । केली सद्गुरूची ॥	
हीच ना त्याची । फलश्रुती !	९२
वानर सगळे । अत्यंत कष्टले ॥	
तें सर्वही गेलें । व्यर्थच ना !	९३
समुद्र तरला । मारुती आगळा ॥	
प्रताप तो झाला । निष्फळ ना !	९४
लक्ष्मणा ! लक्ष्मणा ! । जीवींच्या जीवना ॥	९५
बोल रे ! वचना । क्षण तरी	
कां रे ! हें निष्ठुर । करिसी अंतर ॥	९६
कोप मजवर । धरूनीयां ?	
वर्नीं उपवासी । बाबा ! कष्टलासी ॥	९७
म्हण्नी रुससी । आतां का रे ! ?	
जानकी वचन । बोलली टाकून ॥	
यासाठी का मन । घट्ट केलें ?	११९८
किवा भागलास । करितां युद्धास ॥	

म्हणूनी भूमीस । निजलासी ?	११९९
सागर अनंत । तरुनी इद्रजीत ॥	
कसा रे ! कृपांत । बुडालास ?	१२००
तुज मृगेंद्राला । जिंकाया कोल्ह्याला ॥	
कसे रावणाला । बळ आले ?	१
आतां अयोध्येसी । जाऊनी लोकांसी ॥	
भेटेल जो त्यासी । काय सांगू ?	२
कौसल्यारुदन । सुमित्रावाग्वाण ॥	
मजला सहन । होणे नाही !	३
अहो ! माझा भ्राता । येथे हा मरता ॥	
कर्तव्य जीविता । काय आहे ?	४
युद्ध ते कशाला । विजय कशाला ॥	
सीता ही कशाला । आतां मज !	५
माझा हा लक्ष्मण । गेला त्यामागून ॥	
मी आतां जाईन । निःसंशय !	६
सुग्रीवा भूपती ! । अंगदा ! मारुती ! ।	
बहु कष्टलेती । मजसाठीं	७
बाबांनो ! मित्रार्थ । साधाय्या उचीत ॥	
शक्य ते केलेंत । सर्व तुम्हीं	८
नल जांबवान । शरभ सुषेण ॥	
यांनींही कसून । युद्ध केलें	९
बाकींही कपींनीं । मजसाठीं रणीं ॥	
स्वप्राण-अर्पणीं । शर्थ केली	१०
करंटा मी दीन । झालों यशोहीन ॥	
तयाचें दूषण । तुम्हां नाही	११
जा ! बाबांनो ! आतां । स्वगृहीं परता ॥	
वचनमुक्तता । तुम्हां झाली	१२१२
नका ! रडू नका । अश्रू गाळू नका ॥	

शोक करू नका । मजसाठी	१२१३
मित्रा ! विभीषणा ! । स्वकार्यसाधना ॥	
केली मी वंचना । तुजसर्वे	१४
राज्याशा मानसीं । लावनी तुजसी ॥	
व्यर्थ तोंडघर्शां । पाडिलें मीं	१५
हा ! प्रिये जानकी ! । मजवीण लोकीं ॥	
अनाथ एकाकी । झालीस तू !	१६
गे ! पत्नीरक्षण । कर्तव्य असून ॥	
तें मज हातून । झालें नाहीं	१७
असो ! होवो कांहीं । निदोत कोणीही ॥	
परी मज नाहीं । धीर आतां	१८
भोगीन भोगीन । दुर्गती भोगीन ॥	
परी आतां क्षण । रहावेना !	१९
मानस भ्रमते । अग थरारते ॥	
अंधारी भासते । डोळ्यांपुढें	२०
चाप हातांतून । जातसे गळून ॥	
बाण भात्यांतून । रूतताती	२१
लक्ष्मणा ! लक्ष्मणा ! । लक्ष्मणा ! लक्ष्मणा ! ॥	
उघडीं रे ! नयनां । क्षण तरी	२२
केव्हांचा मी येथ । वसलों रडत ॥	
कां रे ! बा ! किंचित । द्रवसीना ?	२३
अरे ! म्यां रडावें । वनांत हिडावें ॥	
तें तुवां बोधावें । नानापरी	२४
मज दुःखितास । बा ! रात्रंदिवस ॥	
त्वां धीर थावास । परोपरी	२५
कधीं एक क्षण । जातां मी पुढून ॥	
कासावीस मन । तुजें व्हावें	१२२६
मग बधुराया ! । स्वर्गांत जावया ॥	

आताच कासया । घाई केली ?	१२२७
प्रेमाचा पाझर । सकटीं दुधेर ॥	
आतां कां सत्वर । ओसरला ?	२८
थांब ! थांब ! आतां । त्यागूनी जीविता ॥	
येतो मी मागुता । तुजसर्वे ॥	२९
तुजवीण प्राण । करण्या रक्षण ॥	
शक्त मी न क्षण । याजपुढे !	३०
शब्द रघुनाथ । बोलूनी त्वरीत ॥	
पडला मूच्छीत । धरेवरी ! !	३१
वानर सगळे । स्तंभितचि झाले ॥	
हताश वैसले । ठायीं ठायीं	३२
विषण्ण वृत्तीचे । साम्राज्य दुःखाचे ॥	
माजले कपीचे । कटकांत	३३
कंठ दुःखरुद्ध । होऊनी सद्गद ॥	
काणा एक शब्द । बोलवेना	३४
तोडे लपवूनी । आपली हातांनी ॥	
सर्वही स्फुंदूनी । रडतानी	३५
शाक ता सगळा । पाहूनी ते वेळां ॥	
सुषेण सर्वाला । धीर देई	३६
लक्ष्मणाची मूच्छी व सुषेणाचा धीर	
म्हणे " रघुनाथ ! । हा येथे मूच्छीत ॥	
वानर समस्त । रडतसां	३७
प्रसंग कोणता । आपणा पडता ॥	
कोणीही हे चित्ता । आणाचना	३८
परी हे धुरेचे । मुत्सद्दीपणाचे ॥	
कार्यकर्तृत्वाचे । चिन्ह नव्हे !	३९
त्यांतूनी लक्ष्मण । नाही गतप्राण ॥	
निश्चयें संपूर्ण । जाणतो मी	४०२४

प्रसन्न वदन । हृदयस्फुरण ॥ मृत्यूचें लक्षण । मुळा नव्हे	१२४१
जरी कोणी वीर । द्रोणागिरीवर ॥ जाईल सत्वर । येथूनीयां	४२
उदया गभस्ती । न येतां मागूती ॥ महौषधी येती । येथें जरी	४३
तरी मी लक्ष्मण । लागतां न क्षण ॥ निश्चयेंकरून । उठवीत !!	४४
आनंद लोटला । सर्व वानरांला ॥ सुषेणवचाला । ऐकूनीयां	४५
सर्वत्रांचीं मन । तशांच वदनें ॥ जाहलीं हर्षानें । प्रफुल्लित	४६
साम्राज्य शोकाचें । जाऊनी तेथींचें ॥ राज्य उल्हासाचें । चालू झालें	४७
मग सर्वत्रांनीं । स्वकार्यसाधनीं ॥ हनुमान रणीं । प्रार्थीयेला	४८

द्रोणागिरीचें उच्चाटन !

वानरकार्याला । पुन्हां एक वेळां ॥ मारुती वाढला । रुद्ररूप !	४९
रुद्ररूपी झाला । मारुती निघाला ॥ त्वरेनें पांचला । द्रोणागिरीं	५०
तेथें तो गंधर्व । होते चार खर्व ॥ औषधींना सर्व । राखावया	५१
मूर्खशिरोमणी । प्रसंग नेणूनी ॥ औषधींलागूनी । देतीचना	५२
तेव्हां तेथें घोर । अति भयंकर ॥ सग्राम दुर्धर । ओढवला	१२५३
एक हनुमत । गंधर्व अमित ॥	

विषम युद्धांत । मिसळले	१२५४
परी हनुमंतै । गंधर्व सर्व ते ॥	
क्षणांत धुळीतै । सिळवीले	५५
जिकूनी सर्वांना । मग कपी नाना-	
यत्न औषधींना । शोधू लागे	५६
तां त्याही कार्यांत । एक अत्यद्भुत	
विघ्न अकस्मात । ओढवलें	५७
याचक देखोनी । मग औषधींनीं ॥	
लपंडाव मनीं । आरभीला	५८
क्षणक्षणा स्थान । भासवूनी भिन्न ।	
सभ्रम उत्पन्न । करिताती	५९
स्पष्ट एके क्षणीं । गुप्त दुजे क्षणीं ॥	
औषधी होऊनी । फसवीती	६०
पुढ्यांत दिसावें । कपी धरूं धांवे ।	
तांच यांनीं ऋावें । अंतर्धान !	६१
जणूं स्वप्नगत । द्रव्या द्यावा हात ॥	
बघतां हातांत । कांहीं नाहीं !!	६२
हनुमंत भोळा । बहुत श्रमला ॥	
सतप्तही झाला । मनामध्ये	६३
मग रागें रागें । पर्वतचि अंगें ॥	
उपटूनी वेगें । चालूं लागे !!	६४
पाताळा भिडला । पर्वत तो त्याला	
कपीनें तोलिला । हातावरी !	६५
कंदुकासमान । पर्वत झेलून ॥	
मारुती उडुाण । करूं लागे !!	६६
दखोवा अद्भुत । पाहूना अत्यंत ॥	
त्रैलोक्य चाकित । सर्व झालें	१२६७
डुंदुभी वाजती । स्वर्लोकावरती ॥	

पुष्पै वर्षताती । कपीशिरा	१२६८
“शाबास ! शाबास ! । धन्य ! रामदास !” ॥	
हा दशदिशांस । नाद झाला !	६९
“आश्चर्य ! आश्चर्य ! । अत्यद्भुत कार्य” ॥	
सर्व सविस्मय । उद्धारती	७०
मारुती तुष्टला । स्तुतीनें लाजला ! ॥	
परत चालला । सुवेळासी	७१
कपी सपर्वत । चालतां मार्गांत ॥	
भेटला भरत । नादिग्रामीं	७२
दोघांचें भाषण । होय प्रेमपूर्ण ॥	
अमृताचें पान । तुच्छ तेथें !	७३
परी ती नाथांनीं । कथा विस्तारुनी ॥	
नाथरामायणीं । वर्णीलीसे	७४
श्रोते कथालुब्ध । त्या कथेचा स्वाद ॥	
वेवोत विशुद्ध । तये ठार्या	७५
आम्हां एकतर । प्रसंग तो थोर ॥	
गाण्या भरपूर । बळ नाहीं	७६
दुजे श्रंथ फार । वाढतो अपार ॥	
हीच आम्हां थोर । चिंता वाटे	७७
म्हणूनी कष्टानें । आपण त्वरेनें ॥	
जाऊं या वेगानें । कपीमार्गे	७८
आपुला रावण । आहे मूर्च्छापन्न ॥	
हैहि तों स्मरण । आम्हां हवें ! !	७९
रावण नुठतां । सूर्य नुगवतां ॥	
लक्ष्मणजीवितां । वांचवावें	८०
या आशेनें मन । प्रफुल्ल होऊन ॥	
मारुती गसन । कपीतसे	१२८१
पर्वत अरण्यें । नगरें उद्यानें ॥	

कपीनें वेगानें । आक्रमिलीं	१२८२
सरिता सागर । लंघुनियां थोर ॥	
मारुती सत्वर । जाऊं लागे	८३
इकडे रणांत । प्रभु रघुनाथ ॥	
झाले सावचित्त । यथाकालीं	८४
कर्पींनीं सगळें । वृत्त सांगितलें ॥	
तेणें सतोयलें । राममन	८५
मग सर्वजण । अधीर होऊन ॥	
मारुतीदर्शन । वांछिताती	८६
बघतां बघतां । मध्यरात्र होतां ॥	
मारुतीचा पत्ता । लागेचना	८७
पक्षी किलविल । करुनी सकळ ॥	
पहांटेची वेळ । जाणवती	८८
तरीहि कपीचें । परत येण्याचें ॥	
कांहींच खात्रीचें । चिन्ह नाही !	८९
तेव्हां मात्र मनीं । अती गांगरुनी ॥	
वानर भिऊनी । गेले सर्व	९०
हजारों हजार । दुःखद चिन्वार ॥	
करीती काहूर । त्यांचे मर्त	९१
मारुतीचें द्रोणागिरीसह आगमन	
तांच अकस्मात । गगनमार्गांत ॥	
लागे हनुमंत । दिसावया !	९२
बालार्कासमान । दिव्यतेजपूर्ण ॥	
कपी सुप्रसन्न । दिसतसे	९३
हर्षाची आरोळी । वानरीं दिधली ॥	
तेणें दणणली । लंका सर्व	९४
सर्वत्राचीं मनें । तशींच वदनें ॥	
जाहलीं हर्षानें । प्रफुल्लित	१२९५

हनुमंत आला । खालीं उतरला ॥	
पर्वत ठेविला । पृथ्वीवरी	१२९६
मग भक्त लीन । त्वरीत धांवून ॥	
श्रीरामचरण । वंदीतसे	९७
रामेही आपुला । भक्त उचलीला ॥	
सप्रेम धरिला । हृदयार्शां	९८
गोष्टी चारदोन । सांगूनी आपण ॥	
केले समाधान । मारुतीचें	९९

लक्ष्मणास शुद्धी

मग त्या सुषेणें । वैद्यकज्ञानानें ॥	
औषधी यत्नानें । धुंडाळीलया	१३००
औषधांचा रस । लागतां नाकास ।	
लक्ष्मणदेहास । स्फूर्ती आली	१
निद्रिस्त पुरुष । उठे सावकाश ॥	
तेवी लक्ष्मणास । वाटतसे	२
क्षतें सर्व गेलीं । निःशेष बुझालीं ॥	
दिव्य काया झाली । लक्ष्मणाची	३
लक्ष्मण उठतां । प्रभूच्याही चित्तां ।	
आनंद सर्वथा । सायावेना	४
मग ते धांवून । प्रेमें कडकडून ॥	
देती आलिंगन । बंधुराया	५
जीवशिवा भेट । जणु होय थेट ॥	
तें प्रेम अवीट । कोण वर्णी ?	६
कर्पीनीही थोर । आनंदगजर ॥	
करुनी अवर । दृष्टाणीलें	७
हर्षातिशयानें । उत्साहभरानें ॥	
सर्वाचींच मनें । वेडावलीं	१३०८
कोणी नाचताती । उंच उड्या घेती ॥	

कोणी आलिंगीती । एकमेकां

१३०९

रावण-मूर्च्छा-निवारण

परि हा सैन्यांत । आनंद लोटत ॥

तंव अवचीत । विघ्न आलें

१०

कपीशब्द थोर । ऐकूनी सत्वर ॥

आला शुद्धीवर । लकानाथ

११

प्रभातींचा काळ । वायु सुशीतळ ॥

लागतां सकळ । मूर्च्छा गेली

१२

मग सावचित्त । पाहे लकानाथ ॥

तां दैन्य साक्षात । दृष्टी पडे

१३

ध्वज कोसळला । रथ विध्वंसला ॥

सैन्यभार गेला । चहुंकडे

१४

सारथी आपणा । लावी पलायना ॥

हेही आलें ध्याना । रावणाच्या

१५

मानधन अती । राजा लंकापती ॥

अत्यंत स्वचिर्त्ती । सतापला !

१६

मेल्याहूनी मेलें । झालेसें वाटलें ॥

अपमानामुळें । रावणाला

१७

मग जळफलत । तशाच रगांत ॥

धांवला वधार्थ । सारथ्याच्या

१८

रावणानें केलेली सारथ्याची निर्भर्त्सना व

त्याच उत्तर.

म्हणे " रे उन्मत्ता ! । दैत्याधमा ! सूता ! ॥

तुज कोणी शास्ता । नाहीं कां रे ?

१९

कोणा विचारूनी । कोणत्या कारणीं ॥

तुवां रथ रणी । फिरविला ?

१३२०

रे ! जरी पडता । देह हा लढतां ॥

तरी धन्य होता । जगत्रयीं !	१३२१
परो पलायने । तुझ्या भ्याडयणे ॥	
जगां निघ जिणे । झाले माझे !	२२
मूर्खा ! लकानाथ । जयाविरहित ।	
नसतो फिरत । रणंगणीं	२३
विजयाधांचूनी । अन्यशब्द कार्नीं ॥	
याच्या तो अजुनी । आला नाही !	२४
आकाश फाटले । शिरी कोसळले ।	
तरी हा स्वबले । सांबरोल !	२५
धरित्री फाटली । रसातळा गेलो ।	
तरी हा सगळी । उद्धरील !	२६
अधमा ! तू एक । पुराणा सेवक ॥	
तुला हे ठाऊक । नाही कां रे ! ?	२७
परी स्वशत्रूने । वाटते लांचीने ॥	
तुजला धुक्तोने । वश केले ।	२८
म्हणुनीच अशी । प्रतारणा खाशी ॥	
केलीस मजशीं । विपत्काळीं-	२९
नीचा ! प्रायश्चित्त । तुजला देहांत ॥	
या अपराधार्थ । हवे होते !	३०
परी पुरातन । सारथी तू हीन ॥	
म्हणुनीच प्राण । वांचवितो	३१
जा ! आण ते दोर । इकडे सत्वर ॥	
आणि काळे कर । येशूनीयां !	३२
तुज अधमाचे । स्वस्वामिद्रोह्याचे ॥	
दर्शन मुखाचे मला नको !”	३३
रावण थांबला । क्रोधे लाल झाला ॥	
स्वतांच रथाला । जोडू लागे !	१३३४
मुखावलोकना । त्या वेळी रावणा ।	

त्रैलोक्यांत कोणा । धैर्य नसे !	१३३५
परी तो चतुर । सारथी सुनम्र ॥	
हळूच उत्तर । बोलू लागे	३६
म्हणे " समर्थीनीं । क्रोध आवरुनी ॥	
दोन शब्द कार्नीं । दबावे माझे	३७
मी भ्यालोंही नाहीं । गांगरलों नाहीं ■	
का न फितुरही । शत्रूकडे	३८
फितूर व्हायास । कपटाचारास ॥	
शक्यता कोणास । लकेमध्ये ?	३९
आज बहु दिन । अत्यंत भीषण ॥	
हैं रणकंदन । चालू आहे	४०
हजारों लक्षांच्या । स्वामिसेवकांच्या	
आहुत्या प्राणांच्या । यांत झाल्या	४१
सर्व लकेभर । प्रति घरोघर ॥	
तीव्र हाहाकार । चालू आहे !	४२
तरिही अज्ञुनी । कोणाच्याहि कार्नीं ॥	
' फितुरी ' हा ध्वनि । आला नाहीं '	४३
सर्वत्रांचीं मनं । अत्यंत प्रेमानं ॥	
तशीच निष्टेनं । स्फुरताती	४४
मारू किंवा भरू । स्वामिकार्य करू ॥	
हा एक निर्धारू । सर्वां दिसे	४५
ज्याला दृष्टीभेट । आपूली ना नीट ॥	
त्याला ही अलोट । स्फूर्तीं दाटे	४६
शब्द तो आपुला । ज्यानें नायकीला	
त्यालाही लोटला । निष्ठापूर ।	४७
मग रात्रंदीस । ज्यासी सहवास ॥	
देह तो शत्रूस । मिले काय ?	१३४८
महाराज ! श्रान्त । झालेत रणांत ॥	

सैन्य अस्ताव्यस्त । उधळलें	१३४९
उद्वेग समस्तां । आपुली अवस्था ॥	
पहातांच चित्ता । वाटू लागे	५०
तशांत आधार । पाठीराखा वीर ॥	
दृष्टीपथावर । कोणी येना	५१
तेव्हां मन शांत । ठेवूनी अत्यंत ॥	
सारथ्या उचीत । तेंचि केलें !	५२
प्रभो ! समरांत । पडावें मूच्छीत ॥	
हे योग येतात । सर्वत्रांना	५३
आणि मग सूते । विमुख युद्धातें ॥	
होतां तो त्यातें । दोष नाही !	५४
रणनीति शुद्ध । आहे ही प्रसिद्ध ॥	
यांत कोणा शब्द । लागेचना	५५
तस्मात् प्रभूनी । क्रोध आवरूनी ॥	
या माझ्या हातांना । सेवा घ्यावी	५६
आतां हा स्वरथ । कोणापुढें स्थित ।	
करूं तें निश्चित । सांगा मज	५७
ब्रह्म जगाधर । जरी ये समोर ॥	
तरी आजि हार । घेणें नाही !	५८
त्रैलोक्य सगळें । युद्धासाठीं आलें ।■	
तरी हा न बले । रथ मार्गें !	५९
ही काया भंगली । शतचूर्ण झाली ।■	
तरी रज्जू खाली । ठेवीना मी ! ”	६०
रावण तुष्टला । सारथीवचाला ॥	
पेकूनी हर्षला । मनामध्ये	६१
मग दिव्य रत्ने । दिव्य आभरणें ॥	
उदार मनानें । वर्णू लागे	१३६२
हाताला जे आलें । देणे शक्य झालें	

त सब दिंधल । सारथ्याला !	
रावणाचा निर्वाणयुद्धासाठी रणप्रवेश	२३६३
वानरांची वाताहात	
मग दोघे वीर । आवेशें दुर्धर ॥	
धांवले सत्वर । रणांगणीं	६४
हां हां हां म्हणतां । ही युद्धाची वार्ता	
राक्षसां समस्तां । कळों आली	६५
हजारों हजार । दैत्य भयकर ॥	
फिरले सत्वर । रणांगणीं	६६
गदीं एक झाली । दैत्यांची सगळी ॥	
रथाभोंवतालीं । रावणाच्या	६७
धडधडां वाजत । द्रुतफां सेनेत ॥	
रावणाचा रथ । चालूं झाला	६८
इकडे वानर । शिळावृक्ष धोर ॥	
घेऊनी समर । करूं आले	६९
सैन्ये एक झालीं । दो वाजूंकडलीं ॥	
युद्धीं मिसळलीं । आवेशानें	७०
निर्दय कत्तल । वीरांची सकळ ॥	
पुन्हां एक वेळ । चालूं झाली	७१
पुन्हां पूर्वीहून । अत्यंत भीषण ॥	
मृत्यूचें धैमान । चालूं झालें	७२
रावणाचें घोर । वर्षनीयां शर ॥	
कदन भंसूर । आरंभीलें	७३
अद्भुत वाणांनीं । आकाशमेदिनी ॥	
टाकिली भरुनी । सर्व त्यांन	७४
मर्मस्थानीं वाण । घुसतां जाऊन ॥	
वानर खिळून । गेले सर्व	१३७५
शर असख्यात । वर्षतां देहांत ॥	

झाली वाताहात । वानरांची	१३७६
शिरें उसळलीं । कोणाचीं निराळीं ॥	
कोणी भूमीतळीं । आदळले	७७
कोणी नेत्रहीन । हातपायभग्न ॥	
नासिकाविहीन । कोणी झाले	७८
वरगड्या फुटल्या । कोणाच्या सगळ्या ।	
अतर्माळा गेल्या । तुटोनीयां	७९
भग्नहृदय कोणी । वानर होऊनो ॥	
गडबडां धरणीं । लोळताली	८०
रक्त भळभळीं । स्वेद घळघळीं ॥	
लागे वहायाला । सर्वांआंगीं	८१
तेव्हां हा अनर्थ । देखतां पुढ्यांत ॥	
धडकी भरत । वानरांना	८२
गांगरूनी गेले । कपी भ्रांत झाले ॥	
पळायलागले । सैरावैरा	८३
रावणालागुनी । पहाया वळूनी ॥	
एकालाही मर्ना । धैर्य येना	८४
लंकानाथ तर । आवेशें दुर्धर ॥	
चालला संहार । करीतची	८५
गजयूथांतरीं । शिरावा केसरी ॥	
तेशीच ही परी । येथें झाली	८६
तेव्हां रागें रागें । श्रेष्ठ कपी वेगें ॥	
धांवले निजांगें । रावणासी	८७
नल जांबवान । सुग्रीव सुषेण ॥	
टाकले रावण । अडवावया	८८
वृक्ष भले भले । घेऊनी सगळे ॥	
वीर पुढे झाले । युद्धासाठी	१३८९
पर्वताग्रें शिळा । यांनीं तो सगळा ।	

रथ आच्छादिला । रावणाचा	१३९०
परी रावणानें । तितुकीं जोरानें ॥	
स्वपराक्रमानें । उडविलीं	९१
शिळा भग्न झाल्या । वृक्षशाखां तुटल्या ॥	
रांगोळ्या उडाल्या । पर्वतांच्या	९२
मागूती आणीक । रावणें अचूक ॥	
कपी ते एकेक । विद्ध केले	९३
सुग्रीवाला दोन । मारुतीला तीन ॥	
रागें रागें तीक्ष्ण । बाण हाणी	९४
वर्षाव बाणांचा । करुनी जोराचा ॥	
नल-अंगदाचा । देह झांकी	९५
बाण रोरोमांत । घुसतां अमीत ॥	
सर्व विह्वळत । कोसळले	९६
मग आनदूनी । सिंहनाद करुनी ॥	
दैत्य झटकूनी । पुढें गेला !	९७
डोळ्याचें जो पातें । लवतें न लवतें ॥	
तोंच हा रथातें । झटकावी !	९८
हर्षाची आरोळी । राक्षसीं दिधली ॥	
तेणें दणाणली । पृथ्वी सर्व	९९
वानर स्तभीत । होऊनी चकीत ॥	
अंगुली मुखांत । बालिताती !	१४००
रावण चालला । फेंकीत रथाला ॥	
धडाडत गेला । श्रीरामासीं	१
जातांना वाटेंत । कपी भयभीत ॥	
त्यानें असंख्यात । लोळवीले	२
कर्पाचा सागर । लंघितां सत्वर ॥	
राजा 'रघुवीर । दृष्टी पडे	१४०३
वनःशाम मूर्ती । धनुर्बाण हातीं ॥	

देखिली पुढती । रावणानें	१४०४
अती आनदीत । होउनीयां चित्त ॥	
अग रोमांचीत । सर्व झालें	५
अतर्क्य विचार । हजारों हजार ॥	
उठले सत्वर । त्याचे मनीं	६
क्षणांत आनद । क्षणांत विषाद ॥	
लोडूनीयां क्रोध । अतीं आला	७
नेत्र लाल झाले ! । ओष्ट थरारले ॥	
फुरफुरू लागले । बाहुद्वय	८
श्रीरामें रावण । देखितां पुढून ॥	
त्यालाही स्फुरण । थोर आलें	९
लोककार्याकरितां । कां होईना आतां ॥	
क्रोध आला चित्ता । श्रीरामाच्या	१०
धारण पोषण । जगाचें संपूर्ण ॥	
व्हाया भगवान । खचळले !	११
जटाभार थोर । बांधूनी सत्वर ॥	
टाण दिलें घोर । माहेश्वरीं	१२
धनुष्य आपुलें । खेंचूनी ते वेळे ॥	
प्रभु सरसावले । युद्धासाठीं	१३
संग्राम अद्भुत । रामरावणांत ॥	
अतर्क्य अभूत । सुरू झाला !	१४
रामरावणांचें निर्वाण युद्ध	
ज्या युद्धें वेधिलें । त्रैलोक्य सगळें ॥	
युद्ध ते पेटलें । दोघांमध्ये	१५
दोघेही झुंजार । महाधनुर्धर ॥	
गाजलेले वीर । जगत्रयीं	१६
दोघांचा दरारा । कर्तृत्वनगारा ॥	
जगत्रयीं पुरा । श्रुत लोकां	१४१७
दोघेही कुलीन । युद्धर्नातिनिपुण ॥	

औदार्यसंपन्न । उभयही	१४१८
सग्रामकेसरी । दोधेही सत्वरों ॥	
भीषण समरों । मिसळले	१९
रावणें कोपूनी । सहस्र बाणांनीं ■	
श्रीरामाला रणां । वेध केला	२०
भल्ल कंकपन्न । अर्धचंद्रक्षुर ॥	
बाण अंगावर । वर्षताती	२१
परी ते रामांनीं । नाराच बाणांनीं ■	
सर्वही खंडोनी । पाडीयेले	२२
पुन्हां रावणानें । बाण वर्षावानें ॥	
झांकीला वेगानें । प्रभुदेह	२३
दिशादिशांतरों । स्वर्गभूमीवरी ॥	
बाणांच्याच हारी । दिसताती	२४
तरोही अढळ । राहूनी सकळ ॥	
रामें तें निष्फळ । बाण केले	२५
मग रागें रागें । रामही निजागें ॥	
बाण अती वेगें । सोडूं लागे	२६
हजारों हजार । बाण भयंकर ॥	
रणभूमीवर । कोसळती	२७
मार्गें पुढें बाण । वर खालीं बाण	
बाजूसही बाण । दिसताती	२८
गहजब झाला । बाणांचा सगळा	
त्रैलोक्या सुटला । चळकांप !	२९
तथापि झुंजार । महा धनुर्धर ॥	
घेती न माथार । कोणीसुद्धां	३०
सिंह मदींमत्त । झुंजती वनांत ।	
तैसे हे रणांत । झगडती	१४३१
त्वेषानें धांधणें । डावी उजवी घेणें	

दोधेही युक्तोने । दाविताती	१४३२
मंडलें विचित्र । घेऊनी सुंदर ॥	
समोरासमोर । गुन्हां घेती	३३
यम वैवस्वत । वा रुद्र साक्षात ॥	
दोधेही लढत । तैशापरी	३४
तों संधी साधूनी । रामें भल्लुबाणी ॥	
रावणाला रणीं । वेध केला	३५
बाण झणाणत । घुसूनी छार्तति ॥	
तत्क्षणीं भूमींत । प्रवेशले	३६
रक्तानें भरला । रावण सगळा ॥	
परी न कंचला । तिळभरी !	३७
धुरेवरी मान । दाकूनीयां क्षण ॥	
गुन्हां घोर रण । करू लागे !	३८
तव श्रीरामानें । अत्यंत वेगानें ॥	
अश्व क्षुर बाणें । संहारीले	३९
ध्वज कोसळीला । भूमीसी पाडीला ॥	
चेंदामेंदा केला । रथाचाही	४०
मग लंकानाथ । दुसऱ्या रथांत ॥	
बसूनी नभांत । उसळला	४१
राहूनीयां वर । असुराख्र घोर ॥	
अति भयंकर । प्रेरीतसे	४२
सिंह व्यात्र वृक । तरस जयूक ॥	
रणीं भयानक । उठावले !	४३
गर्दभ डुकर । श्वान सर्प घोर ॥	
मांडिती सहार । वानरांच्चा	४४
गृध्र काक श्येन । हेही प्रवेशून ॥	
अनर्थ दारुण । मांडीताती	१४४५
लचके तोडीती । वानरां फाडीती ॥	

सिंह व्याघ्र अती । आवेशानें	१४४६
सविष उरग । डसूनी सवेग ॥	
फोडीती सर्वांग । वानरांचें	४७
गृध्रही भीषण । चोंची मामारून ॥	
व्रणविदारण । करिताती	४८
मग श्रीरामानें । घोर अग्न्यस्त्रानें ॥	
अस्त्र तें वेगानें । संहारीलें	४९
हिंस्र मांसभक्त । प्राणी ते समस्त ॥	
झाले भस्मसात । अग्नीसंगें	५०
तळमळ करिती । गडबडां लोळिती	
धडधडां पडती । अग्नीमुखीं	५१
त्या सर्वां भक्षनी । मग तो भडाग्नी ■	
उलटला रणीं । दैत्यांवरी	५२
हजारों हजार । दैत्य भयंकर ॥	
होती स्वाहाकार । अग्नीमध्ये	५३
तेव्हां लंकापती । सौरास्त्राच्या युक्ती	
अग्न्यस्त्रनिवृत्ती । करीतसे	५४
तेज एकवटलीं । एकमेकां भिडलीं ॥	
विलीन जहालीं । परस्पर	५५
मग लंकानाथ । अस्त्राभिमंत्रित ॥	
बाण असंख्यात । सोडीतसे	५६
मंडप बाणांचा । दिव्य शस्त्रांचा ॥	
झाला निकाराचा । रामावरी	५७
श्रीरामेंहि स्थीर । राहूनी सत्वर ॥	
केला प्रतिकार । सर्वत्रांचा ॥	५८
एक शस्त्रें एक । दशास्त्रीं दशक ॥	
शत बाणीं शतक । विद्ध करी	१४५९
तरी असमान । युद्ध हें पाहून ॥	

प्रेक्षकांचें मन । कळवळलें !	१४६०
ऋषी देव सगळे । प्रेक्षक जमले ॥	
ते करूं लागले ! कुजवुज	६१
राम भूमीवरी । रावण अवरी ॥	
जोडी ही अपुरी । सर्वा वाटे ॥	६२
मग इंद्र खालीं । सरथ यातली ॥	
पाठवी भूतळीं । रामसाहा	६३
तेजस्वी अत्यंत । महेंद्राचा रथ ॥	
पातला त्वरीत । रामापाशीं	६४
कवच अभेद । भातेही अक्षय्य ॥	
टेविले सहाय । करावया	६५
राजा श्रीरामानें । अती आदरानें ॥	
रथ तो प्रेमानें । स्वीकारीला	६६
मग रघुनाथ । ' ब्रह्मास्त्रमत्रीत ' ॥	
शीघ्र त्या रथांत । आरूढला	६७
मातली सारथी । राजाराम रथी ॥	
धांवले पुढतीं । युद्धासाठीं	६८
युद्ध अनन्वीत । राम-रावणांत ॥	
आकाशमार्गांत । चालू झालें	६९
शस्त्रें सर्व गेलीं । निष्फल ठरलीं ॥	
अस्त्रेंच सरलीं । पुढें आतां	७०
जगारंभाहून । अस्त्रें जीं निर्माण ॥	
झालीं तीं संपूर्ण । येथें आलीं	७१
श्रेष्ठ सुरासुरीं । निर्मिलीं तीं सारीं ॥	
दिव्यास्त्रे हजीरी । देतीं येथें	७२
त्या अस्त्रदेवता । थैमान घालतां ॥	
कल्पांत जगता । झाला वाटे	१४७३
लोकपाल सगळे । भेदरूनी गेले ॥	

तळमळू लागलें । जगत्रय	१४७४
कपीदैत्यां तर । हातचि समग्र ॥	
धरिले सत्वर । कोणी वाटे !	७५
कसें झगडावें । कोणार्शी लढावें ॥	
एकाही नाठवें । मुळींसुद्धां	७६
स्मृती हरपली । सज्ञा कमी झाली	
कृतीहि बनली । लुप्तप्राय	७७
नयन वांसूनी । भयाकुल मर्ना ॥	
पहाती गगनीं । आश्चर्यानें !	७८
तंव लंकानाथ । अती क्रोधतप्त ॥	
मेघास्र सोडोत । रणरगां	७९
आकाश भरलें । ढगांनीं सगळें ॥	
अंधारीं बुडालें । जगत्रय	८०
मुसळधारांनीं । मग नभांतूनी ॥	
पर्जन्य धरणां । पडूं लागे	८१
तत्काळ तें केले । पर्जन्यें ते वेळे ॥	
भूतल सगळें । जलमय	८२
तेव्हां रघुवीर । वायवास्रें घोर ॥	
मेघास्रसहार । करूं लागे	८३
लाखां वाजटळी । सुटल्या निराळीं	
अभ्रें तीं पळालीं । दाही दिशा	८४
पर्जन्य थांबला ! । परी तो भूतळा ।	
वाराच सुटला । अनौचार	८५
कडे कोसळती । गोधुरें पडती ॥	
वृक्ष उन्मळती । मूळासह	८६
सागर क्षोभला । फेनयुक्त झाला ॥	
तडफडूं लागला । मत्स्यगण !	१४८७
रावणें ये वेळे । अस्त्रज्ञानवळें ॥	

नगास्र प्रेरीलें । भयंकर	१४८८
हजारों पर्वत । वरूनी सुटत ॥	
धडधडां पडत । भूमीवरी	८९
किती प्राणी मेले । किती चंगरले ॥	
निःशेष जहाले । पक्षा नाहीं !	९०
मग रघुवीरें । भीषण वज्रास्रें ॥	
पर्वत ते सारे । चूर्ण केले	९१
हजारों पात्यांनीं । पर्वत फोडूनी ॥	
वज्रें तीं गगनीं । लीन झालीं	९२
तेव्हां रागें रागें । रावण निजागें ॥	
ब्रह्मास्र तें वेगें । प्रेरू लागे	९३
श्रीराम अनर्थ । देखूनी पुढ्यांत ॥	
ब्रह्मास्र प्रेरीत । आपणही !	९४
अस्रें ती दुर्धर । निर्वाणांचीं घोर ॥	
एकमेकांवर । आदळलीं	९५
घर्षणाचा ध्वनी । कडाडतां गगनीं ॥	
थरथरां मेदिनी । कांपूं लागे	९६
ठिणग्यांचा लोळ । भेदितां खगोल ॥	
ब्रह्मांड सकळ । उलों पाहे	९७
प्राणी चराचर । अनर्थ हा घोर ॥	
पहातां अतर- । शून्य झाले	९८
परी इतुक्यांत । अस्रें आपसांत ॥	
झगडूनी शांत । दोन्ही झालीं !	९९
पुन्हां ते इषेनें । अती संतापानें ॥	
दोघेही त्वेषानें । झगडती	१५००
वाणावरी वाण । शकूनी निर्वाण ॥	
करिताती ताण । परस्पर	१५०१
वाणांनीं भरलें । त्रैलोक्य सगळें ॥	

रितें न उरलें । स्थान एक	१५०२
बाणमय सृष्टी । बाणमय दृष्टी ॥	
बाणावीण गोष्टी । अन्य नाहीं ।	३
तरी सुद्धां त्यांत । रावण संतप्त ।	
मातली वेध्रीत । शतबाणीं	४
बाण झणाणत । धडाडा गर्जत ॥	
घुसले देहांत । मातलीच्या	५
कवच फुडूनी । मातली तो रणी ।	
रक्तानें भरूनी । गेला सर्व	६
पुन्हां चापल्यानें । लगेच त्वेषानें ।	
इद्राश्व रावणें । विद्ध केले	७
अश्व विद्ध केले । रक्तानें न्हाणीले ।	
ध्वज ही पाडीले । भूमीवर	८
आणि हें अचाट । कृत्य होतां इष्ट	
सिंहनाद दुष्ट । करूं लागे !	९
दैत्य आनंदले ! । ऋषी घाबरले ॥	
देव खिन्न झाले । मनामध्ये	१०
तेव्हां अपमान । आपुला पाहून ॥	
राघव-नदन । खवळला !	११
सागर शोषिती । आकाश भेदिती ।	
ऐसें बाण हातीं । राम घेई	१२
गौद्रास्त्रमंत्रित । बाण ते प्रदीप्त ॥	
चालले गर्जत । रावणासी	१३
धाडधाड ध्वनी । उठतां गगनीं ॥	
गेलें भेदरूनी । जगत्त्रय !	१४
आकाश फाटतें । पृथ्वी दुर्भंगते ॥	
ऐसेंच चित्तातें । सर्वां वाटे	१५१५
परी रावणानें । अलोट धैर्यानें ॥	

बाण ते शौर्याने । विद्ध केले	१५१६
हजारों बाणांनी । असंख्य शस्त्रांनी ॥	
बाण तो तोंडूनी । पाडू पाहे	१७
परी रुद्रदत्त । बाण झणाणत ॥	
घुसले देहांत । अस्त्रेस !	१८
कवच फुटले । धनुष्य सुटले ॥	
मर्मांत रुतले । घोर बाण	१९
भळभळां रक्त । सर्वांगी ओकीत ॥	
रावण किंचित । चांचरला !	२०
तरी वीरमणी । दुसऱ्याच क्षणी ॥	
पुन्हां धांवे रणीं । आवेशाने !!	२१
आतां त्याच्याकडे । पहायाही थोडे ॥	
त्रैलोक्या सांकडे । पडू लागे !	२२
लालबुंद झाला ! । रावण तापला ॥	
ओठही लागला । चावावया	२३
अती क्रोधे मनीं । संतप्त होऊनी ॥	
शब्दही तोंडूनी । त्याच्या येना !	२४
मग जळफळत । रागाने पिचत ॥	
धावला वधार्थ । श्रीरामाच्या !	२५
रामेही व्हायास । दक्ष मातलीस ॥	
सांगूनी रथास । पुढे केलें	२६
पुन्हां दोघे वीर । समोरासमोर ॥	
येऊनीयां घोर । युद्ध झालें	२७
असंख्य बाणांचा । दिव्य शस्त्रांचा	
मारा निकराचा । चालू झाला	२८
जीव मेले किती । उरले ते किती ॥	
याला कांहीं मिती । नव्हतीच !	१५२०
भेतांनी खचली । धरित्री सगळी ॥	

रक्तानें नहाली । आंगभर	२५३०
अस्थि मांस चिखल । यांचाच सुकाळ १	
कोणा भूमीतळ । दिसेचना	३१
औषधाला तरी । प्राणी पृथ्वीवरी ॥	
उरेल कां परी । शंका वाटे !!	३२
ऐसें भयंकर । सप्त दिनभर ॥	
अहोरात्र घोर । युद्ध झालें !	३३
एकाही पळाचा । वा अर्ध पळाचा ॥	
विसांचा कोणाचा । नव्हता यांत !	३४
तरीहि पकाचें । जयापजयाचें ॥	
कांहींच खात्रीचें । चिन्ह नाही !	३५
क्षणीं लंकापती । क्षणीं रघुपती ॥	
वाटतें वरिती । जयश्रीला	३६
परी ती घातकी । जयश्री नर्तकी ॥	
कोणा एकाएकीं । वळेचना !	३७
तेज्हां ऋषीश्वर । देव थोर थोर ॥	
झाले चिंतातुर । मनामध्ये	३८
कैसेनी मरण । पावेल रावण ॥	
चिंता ही दारुण । सर्वां लागे	३९
म्हणती " नीलवर्णे । नभही तुळणे ॥	
शक्य कांहीं गुणे । सागरासी	४०
परी युद्ध यांचें । रामरावणांचें ॥	
तुल्य ठरायाचें । त्यांच्याशींच !! "	४१
बोलती हे बोल । सर्व भयाकुळ ॥	
तों चित्त सकळ । युद्धीं वेधे	४२
राजा रघुवीर । लंकानाथावर ॥	
करूं लागे थोर । गहजब !	१५४३
हजारों दुर्धर । वर्षनीयां शर ॥	

रावण जंजर । कला रणः	१५४४
घोर दिव्यबाणी । शिर उडवूनी ॥	
सारथी धरणी । पाडीयेला	४५
आणि पुन्हां एक । योजूनी सायक ॥	
रावण मस्तक । उडवीले ! !	४६
आनंद लोटला । त्रैलोक्या सकळा ॥	
नाचाया लागला । देवगण !	४७
ऋषि आनंदले । कपीश्रेष्ठ धाले ॥	
दैत्य ते लागले । पळावया	४८
परो तितुक्यांत । धडावरी येत ॥	
शिर अकस्मात । दुसरेंच !	४९
तेंही रघुवीर । वज्रबाणी घोर ॥	
तत्क्षणीं सत्वर । छेदीतसे	५०
तरीहि तिसरें । चौथें या प्रकारें ॥	
पुनःपुन. शिरें । उडवती ! !	५१
श्रीराम तोडीत । शिरें अगणीत ॥	
तरी तीं आहेत । जशीं तशीं !	५२
हातांनीं बाणांचा । अमोघ शस्त्रांचा ।	
वर्षाव जोराचा । खलेचना	५३
तेव्हां मात्र पूर्ण । श्रीराम कोपून ॥	
निर्वाणींचा बाण । सज्ज करी	५४
अगस्तींनीं दिला । पूर्वीं श्रीरामाला ॥	
बाण तो घेतला । हातामध्ये	५५
श्रीपैतामहास्त्र । मंत्रूनी त्यावर ॥	
बाण रघुवीर । सोडूं लागे	५६
बाण तो सुटतां । चापाहनी आतां ॥	
आकान्त जगता । ओढवला	१५५७
मेदिनी संपूर्ण । गेली हादरून ॥	

आकाश विदीर्ण । होऊ पाहे	१५५८
कैलास ढळला ! । शिव दचकला ।	
ब्रह्मया सुटला । चळकांप !	५९
नग ढांसळले । सागर क्षोभले ॥	
वायु बंद झाले । वहायाचें	६०
नक्षत्रे पडती । तडतडां क्षितीं ॥	
सूर्यचंद्रगती । रुद्ध होय	६१
दिग्गजांना टाळी । बैसली निराळी	
दांतखिळी झाली । कृतान्ताला	६२
कूर्माची ती मान । गेली दडपून ॥	
जातसे वांकून । शेषफडा	६३
जलस्थलचर । स्वर्गस्थ अमर ॥	
होय हाहाःकार । सर्वामध्ये	६४
तंव तितुक्यांत । ब्रह्मांड फोडीत ॥	
बाण गगनांत । चालू झाला	६५
आकाश पाताळ । एकवटुनी सकळ	
बाण तो प्रवळ । धांवतसे	६६
किती भेदरले । भोवंडूनी पडले ॥	
मूर्च्छितहि झाले । कितीएक	६७

रावणवध

इकडे रावण । होय तेजोहीन ॥	
अखेही संपूर्ण । विसरलीं	६८
दृष्टिरोध झाला । नेम भर्कटला ॥	
पराक्रम झाला । व्यर्थ सर्व	६९
अश्वगती मंद । बाहुस्फुर्ती बंद ॥	
जग सर्व धुंद । भासतसे	७०
स्वमृत्युचा काळ । पातला जवळ ॥	
रावणें सकळ । ओळखीलें	१५७१

मग सिंहवृत्ती । उभारूनी छाती ॥	१५७२
दृष्टी बाणावरती । स्थिर करी	
तोंच त्या बाणानें । अत्यंत वेगानें ॥	७३
कवच जोरानें । उडविलें	
छाती आरपार । फोडूनी समग्र ॥	७४
भूर्मांत सत्वर । प्रवेशला	
सर्वांग फुटून । महात्मा रावण ॥	७५
शीघ्र रथांतून । कोसळला !	
धैर्याचा पुतळा । तेजाचा हा गोळा ॥	७६
धडाडां पडला । भूमीवरी	
अती मानधन । दिव्याल्लसंपन्न ॥	७७
वीर हा वरून । ढांसळला !	
हा त्रैलोक्यजेता । विश्वाचा गांजीता ॥	७८
भूमीतळीं आतां । आदळला !	
जग स्वस्थ झालें ! नभ उजळलें ॥	७९
वहाया लागले । सौम्य वायु	
धरित्री सगळी । पुन्हां स्थिरावली ॥	८०
शांतता लाधली । सागराला	
सूर्य चंद्रागती । लाधली मागुती ॥	८१
अग्निचीहि ज्योती । स्पष्ट झाली	
दुंदुभी आगळ्या । स्वर्लोकावरल्या ॥	८२
झडायला लागल्या । सुखावह	
दुर्लभ अत्यंत । नंदनवनस्थ ॥	८३
सुपुष्पें वर्षत । रामावरी	
पुष्पांनीं भरला । श्रीराम सगळा ॥	८४
आनंद लोटला । त्रैलोक्यासी	
गंधर्व गाताती । अप्सरा नाचती ॥	८५
मुग्धी रामकीर्ति । गात गात	१५८५

सुग्रीव हर्षला । कृतकार्य झाला ॥	
श्रीरामयशाला । पाहूनीयां	१५८६
लक्ष्मण मारुती । घट्ट आलिंगीती ॥	
राजा रघुपती । प्रेमभरें	८७
मग ते मूच्छीत । कपी शचीनाथ ॥	
उठवी त्वरीत । रामाज्ञेने	८८
तत्काल सगळे । वानर उठले ॥	
अति आनंदले । मनामध्ये	८९
भुभुःकारध्वनी । करूनीयां त्यांनीं ॥	
शाकिल्या भरुनी । दाही दिशा	९०
उल्लासै नाचती । आनंदे हांसती ॥	
परस्परें देती । आलिंगन	९१
सर्वांचें अंतर । सौख्यरंगीं चूर ॥	
सुखा पारावार । उरेचना	९२
आतां मातलीला । निरोप मिळाला ॥	
देवगण गेला । स्वस्थानासी	९३
मुखीं रामयश । गात सावकाश ॥	
चालले स्वर्गांस । सर्वजण	९४
श्रीरामाची कीर्ति । सुग्रीवाची प्रीति ॥	
मारुतीची भक्ति । वर्णीताती	९५
लक्ष्मणाचें धैर्य । रावणाचें शौर्य ॥	
सर्व सविस्मय । मुखीं घेती	९६

रावणस्त्रियांचा शोक

इकडे त्या घोर । वार्तेनें सत्वर ॥	
केला हाहाकार । लकेमध्ये	९७
लंका ती सगळी । शोकांत बुडाली ॥	
रडाड्ड झाली । वरोधर	१५९८

विलाप स्त्रियांचे । दीन अर्भकांचे ॥	
भेदक स्वरांचे । ऐकू येती	१५९९
द्वैत्यांत पुरस्थ । नारी अगणीत ॥	
येती आक्रंदत । रणांगणीं	१६००
रावणा देखूनी । मग स्वनयनी ॥	
गोंधळ रडूनी । घालीताती	१
कोणी केश हातीं । मोकळे सोडीती ॥	
कोणी लोलताती । गडबडां	२
‘ हे आर्य ! हे नाथ ! ’ । यापरी रडत ॥	
कोणी कोसळत । धरेवरी	३
कोणी आलिंगीती । मुख चुंबिताती ॥	
अश्रूंनीं न्हाणीती । रावणाला	४
कोणी आठवून । त्याचे सद्गुण ॥	
मागूती बेभान । आक्रंदती	५
आक्रोशें भरला । भूगोल सगळा ॥	
विलाप कानांला । ऐकवेना	६
शत्रुमित्र सगळे । दयेनें दाटले ॥	
कंठ रुद्ध झाले । सर्वत्रांचे	७
विभीषणा तर । शोक तो अपार ॥	
चित्तीं क्षणभर । आवरेना	८
हृदय पोळलें । चित्त वावरलें ॥	
अश्रूंनीं भरले । नेत्र त्याचे	९
दुःखाचा उमाला । येऊनी ते वेळां ॥	
लागे रडायाला । विभीषण	१०
एवढा विचारी । महात्मा हा तरी ॥	
झालाच अखेरीं । मोहवद्ध !	११
कंठ सद्गदीत । करूनीयां मुक्त ॥	
रडायालागत । दळदळां	१६१२

रावणवधानंतर विभीषणाचें सांतवन

मग श्रीरामानें । अमृतवाणीनें ॥	
शांतवन यत्नें । केलें त्याचें	१६१३
म्हणे, "रे ! दुर्धर । महात्मा हा वीर ॥	
पडला भूवर । यदृच्छेनें	१४
अत्यंत उत्साही । हा लोकविजयो ॥	
झाला या समयीं । कालहत	१५
हा स्वकर्तव्याला । विमुख न झाला ।	
किंवा न निमाला । दुर्बलत्वे	१६
लढतां लढतां । शौर्य गाजवीतां ॥	
जहाला हा आतां । गतप्राण !	१७
बावारे ! सगळीं । युद्धें सर्व काळी ।	
आहेत ही मुळीं । अनिश्चित	१८
यशापयशाचा । वा निजप्राणांचा ॥	
यांत तो काडीचा । नेम नाहो ।	१९
क्षत्रधर्मस्थित । यांत जे मरत ॥	
त्यां मिळे निश्चित । शुभ लोक	२०
तेव्हां याकरीतां । विभीषणा । आतां ।	
विलाप तूं वृथा । करू नको	२१
अरे ! ज्यानें बलें । त्रैलोक्य गांजालें	
देव लोलवीले । इंद्रासह	२२
प्रत्यक्ष यमास । रणां भिडायस ॥	
ज्यासी न चित्तास । शका कधीं	२३
तोचि हा रावण । उचीत मरण ॥	
पावतां रूदन । व्यर्थ आहे !	२४
तरो शोक याचा ! टाकूनी फुकाचा	
यत्न तू पुढचा । करी आतां ।	१६२५

श्रीरामवचनाला । ऐकूनी तुष्टला ॥	
मनीं शांत झाला । विभीषण	१६२६
मग 'सहेतुक' । तो चित्तभेदक ॥	
भाषण सम्यक् । करूं लागे	२७
रावणाच्या उत्तरकार्यासंबंधी श्रीराम- विभीषणांचा संवाद	
म्हणे, "हा दुर्धर । धर्मवेत्ता वीर ॥	
आज भूमीवर । पडला आहे	२८
पद शत्रुशिरीं । स्नेह मित्रांवरी ॥	
यानें आजवरी । वाळगीला	२९
दासांचें पोषण । प्रजेचें पालन ॥	
केलें यानें पूर्ण । यथान्याय	३०
सत्ता जगभर । गाजवीली थोर ॥	
भोगही अपार । भोगीयेले	३१
असंख्य यजनें । अमर्याद दानें ॥	
आजवरी यानें । अपीयेलीं	३२
हा विद्यासंपन्न । षट्शास्त्रनिपुण ॥	
वेदान्ताध्ययन । थोर याचें	३३
अग्निहोत्री श्रेष्ठ । महातपोनिष्ठ ॥	
अशी याची स्पष्ट । कीर्ती आहे	३४
तेव्हां रामराया ! । प्रसादें तुझीया ॥	
इच्छितां कराया । कार्य याचें	३५
जगत्सम्राटाचें । या महावीराचें ॥	
होऊं द्या थाटाचें । क्रियाकर्म	३६
अथवा कशाला । दुष्टें या सगळा ॥	
धर्म बुडवीला । जगत्त्रयीं	१६३७
ज्येष्ठ बंधु खरा । आणि त्या आधाराला ॥	

आहे वंद्य पुरा । मजलागीं	१६३८
परी दुराचारी । पापो हा अंतरीं ॥	
क्रियाकर्म तरी । कसें करूं	३९
खरेंच नष्टाचें । परस्त्रीचोराचें ॥	
नाही करायाचें । कार्य मज !	४०
लोक निंदितील । दुष्ट म्हणतील ॥	
परी वानितील । मागाहूनी	४१
कांहीं झालें तरी । या दुरात्म्यावरी ॥	
न देणें अखेरीं । तिळांजली "	४२
बोलतां थांबूनी । विभीषण झणीं ॥	
पाहे निरखूनी । राममुख	४३
श्रीराम हांसला ! । चातुर्यें तुष्टला ॥	
भाव उमजला । सर्व त्याचा	४४
मग तो गंभीर । तत्त्वार्थप्रचुर ॥	
त्यासी प्रत्युत्तर । देऊं लागे	४५
म्हणे "बाबा ! नष्ट । रावण हा दुष्ट ।	
होता हे तों स्पष्ट । जाणतों मां	४६
स्वार्थसगतींत । याचा तो वेदान्त ॥	
झाला विपर्यस्त । सर्व खरा	४७
याचें सर्व दान । वा प्रजापालन ॥	
रजोगुण पूर्ण । होतें खरें	४८
परी हा अंतरीं । मृत्युकालवरीं ॥	
उदात्त विचारीं । मग्न होता !	४९
स्वार्थ सुद्धां याचा । विस्तृत क्षेत्राचा ॥	
उदार वृत्तीचा । सर्व होता	५०
आणि त्याचकरितां । कां होईना आत ॥	
तुच्छ स्वजीविता । याने केलें	१६५१
सर्व दैन्यहित । स्वार्थाच्या कक्षेंत ॥	

घेऊनी जावत । वाचयल ।	१६५२
आतां याचे टार्यां । घोर दुर्गुणही ॥	
होते कांहीं कांहीं । नि संशय	५३
आणि त्याचमुळे । आमुचें सगळें ॥	
शत्रुत्व वाढलें । याजपाशीं	५४
परी वैरें सारीं । शत्रु मेल्यावरी ॥	
सुटती अतर्फी । सज्जनांच्या	५५
आणखी आमुचें । कार्यही येथीचें ॥	
कांहींच पुढचें । उरलें नाहीं	५६
तेव्हां आतां तुझा । तसाच हा माझा ॥	
मानिनां मी दूजा । प्रियबंधु !	५७
जा ! आतां सत्वर । विभीषणा ! कर ॥	
अत्यविधी कर । सर्व याचा	५८
राजधेभवानें । उत्तम धाटानें ॥	
होऊं या त्वरेनें । विधी सर्व	५९
ही माझी विनती । घा आज्ञा निश्चितीं ।	
मानूनी मागुतीं । टाकू नको ! ”	६०
सद्गदितचित्त विभीषण होत ॥	
लोकही चकीत । सर्व झाले !	६१
‘धन्य ! रामराय । धन्य ! हें औदार्य’ ॥	
सर्व सविस्मय । उद्गारती	६२

रावणाची उत्तरक्रिया व विभीषणास राज्याभिषेक

मग विभीषणें । योग्य सन्मानानें ॥	
केली ती धाटानें । बधुक्रिया	६३
क्रिया पूर्ण होतां । रावणाची आतां ॥	
राक्षसां समस्तां । सुख झालें	१६६४

मग रघुपति । लक्ष्मणहस्ती ॥	
देतसे लंका ती । विभीषणा	६६५
राक्षस वानर । मिळूनी सत्वर ॥	
करीती त्यावर । अभिषेक	६६
आनंद लोटला । आबालवृद्धांला	
विभीषण झाला । लंकानाथ !	६७
रामेही आपण । क्रोध झुगारून ॥	
सौम्यवृत्ती पूर्ण । आदरिली	६८
धनुष्य ठेविले । प्रभूनीं ते वेळे ॥	
निवृत्त जहाले । युद्धांतूनी	६९
जानकीचे लंकेतून आगमन	
मग जानकीस । शीघ्र आणायस ॥	
उत्कठा सर्वास । चिंत्तीं लागे	७०
ते काम अर्थात् । ओघानेच प्राप्त ॥	
होतसे निश्चीत । हनुमंता	७१
हनुमान लकेला । जाऊनी सीतेला ॥	
सांगे वध झाला । रावणाचा	७२
सीता आनदली । सद्गदीत झाली ॥	
वार्ता ती सगळी । ऐकूनीयां	७३
मग विभीषणें । जानकीकारणें ॥	
शिबिका स्वरेने । आणविली	७४
घहान तयार । होतांच त्यावर ॥	
जानकी सत्वर । आरूढली	७५
आणि आनदांत । वाद्यगजरांत ॥	
निघाली स्वनाथ-। दर्शनाला	७६
इकडे वानर । जहाले अधीर ॥	
जानकी सुंदर । पहावया	१६७७
डोळ्यांचे पारणें । जानकीदर्शनें ॥	

फिट्याया त्वरने । जुळतो त	१६७८
तोंच सीता सती । मारुतीसह ती ॥	
आली दृष्टीपथी । वानरांच्या	७९
आनंदभजर । करिती वानर ॥	
तेणें लंकापुर । दणाणलें	८०
जो तो जानकीला । पहाया ते वेळां ॥	
घुसाया लागला । पुढें पुढें	८१
गदीं एक झाली । कपींची सगळी ॥	
तेणें रुद्ध झाली । सीतावाट	८२
तेव्हां विभीषण-। दूत ते भीषण ॥	
देती धुडकून । वानरांना	८३
काळ्या सटासट । मारूनी उद्धट ॥	
काढिती ते वाट । कपींतूनी	८४
श्रीरामें देखिलें । कृत्य हें जे वेळें ॥	
तत्काल द्रवले । चित्त त्याचें	८५
मग निवारून । त्यानें विभीषण ॥	
सीता नी वरून । उतरविली	८६
आणखी पहात । असतां समस्त ॥	
तिला वानरांत । चालविली	८७
वानरां सकळां । अत्यानंद झाला ॥	
जानकी वेलहाळा । पाहूनीयां	८८
संचित सुदैव । उदेलें अपूर्व ॥	
असंचि ते सर्व । मानिताती	८९
लंकेंतून आलेल्या सीतेचा धिःकार	
तंव तितुक्यांत । सर्व आनंदांत ॥	
विरजण होत । दुर्दैवानें	९०
जानकीचें मुख । पहातां सन्मुख ॥	
श्रीराम साशक । मनी झाला	१६९१

लोकपवादास । भिऊनीच खास ॥	
कठोर मानस । त्याचें झालें-	१६९५
आणि जानकीला । त्या महासतीला ॥	
तो बोलू लागला । कटु शब्द	९३
म्हणे रघुनाथ । ' सीते ! हा समस्त ॥	
व्याप न खचित । तुझेसाठी	९४
पूर्वजकीर्तीला । डाग जो लागला ॥	
तोच धुवायाला । झटलों मीं	९५
अपमानऋण । सव्याज देऊन ॥	
झालों तयांतून । मुक्त आतां	९६
शत्रूवध अतीं । होतां माझे हातीं ॥	
जहाली निवृत्ती । कर्तव्याची	९७
आतां तुझी आस । किंवा अभिलाष ॥	
तिळही मनास । माझ्या नाहीं !	९८
गृहीं बहु दिन । शत्रूच्या राहून ॥	
स्वीकारील कोण । बरें तुज ?	९९
जा ! आतां परत । सीते ! तूं लंकेत ॥	
रहा समवेत । विभीषणा	१००
किंवा तो लक्ष्मण । भरत शत्रुघ्न ॥	
वा सुग्रीव पूर्ण । रक्षो तुज !! "	१
सीतेचें दिव्य व तिचा स्वीकार	
शब्द हे ऐकिले । सीतेनें ते वेळें ।	
करपूनी गेलें । चित्त तिचें	२
ती नखशिखान्त । झाली क्रोधतप्त ॥	
वचन अनृत । ऐकूनीयां	३
परी न बोलतां । सीता फार आतां ॥	
रचावया चिता । आज्ञा करी !	१०४
आणि ती प्रदीप्त । होतां चिता तेथ ॥	

प्रतिज्ञा निश्चित । उच्चारि ही	१७०५
“ मी शुद्ध असून । रामा वाटे होन ।	
अग्निनारायण । रक्षो तरी । ”	६
ऐसे शब्द घोर । बोलूनी सत्वर ॥	
सीता चितेवर । उडी टाकी	७
कल्लोळ माजला । लोकांत सगळा ॥	
गळ्याया लागला । अश्रु जो तो !	८
हाय ! हाय ! हाय ! । असा दुःखमय ।	
शब्द सुरू होय । जेथे तेथे	९
तंव इतुक्यांत । अग्नीच साक्षात ॥	
चित्तूनी तेथ । प्रगटला !	१०
आणखी निर्दोष । त्या सीतादेवीस ॥	
पुन्हा श्रीरामास । अर्पीतसे !!	११
आनंदीत झाली । प्रेक्षकमंडळी ॥	
पाहूनी सगळी । सीताशुद्धी	१२
आश्चर्य ! आश्चर्य ! । अत्यद्भुत कार्य ॥	
सर्व सविस्मय । उद्धारती	१३
विजयी वानरांना तैलाभ्यंग स्नानें	
मग विभीषणें । वानरां त्वरेने ॥	
तैलाभ्यंग स्नानें । बालविलीं	१४
दिव्य अलंकार । अर्पूनी सुदूर ॥	
सर्व कपीवीर । गौरवीले	१५
रत्नांचा मोत्यांचा । दिव्याभरणांचा ॥	
भारा नवलाचा । पडतसे	१६
त्यांतूनी वांछीत । घेऊनी समस्त ॥	
वानर मनांत । संतोषले	१७१७
पुष्पकविमानारोहण	
आतां विभीषण । रामाशेवरून ॥	

दुष्पक विमान । आणू सांगे	१७१८
विमान तें प्राप्त । होतांच त्वरीत ॥	
सर्वही तयांत । आरूढले	१९
सकपी सुग्रीव । लक्ष्मण राघव ॥	
ऐसपैस सर्व । स्थिर झाले	२०
राजा विभीषण । अमात्य घेऊन ॥	
विमानां आपण । आरूढला	२१
आणि तें विमान । मग वेगवान ॥	
अंतरिक्षांतून । चालू झाले	२२
विमानस्थ सीताराम	
गोष्टी सांगायाला । जो तो गुंग झाला ॥	
जीवींच्या मित्राला । जिव्हाळ्याच्या !	२३
कोणा भीति नाही । वा शंकाही नाही ॥	
झाली प्रेममयी । सृष्टी सर्व	२४
त्यांतचि श्रीराम । सीतेसी सप्रेम ॥	
स्थान महत्तम । दर्शवीती	२५
“ ही पहा सत्वरी । सीते ! लंकापुरी ॥	
कशी शैलावरी । शोभतसे !	२६
हे पहा उन्मत्त । दुष्ट लंकानाथ ॥	
आणि इद्रजीत । गेले येथे	२७
पहा कुंभकर्ण ! । हा येथे वांसून ॥	
आपुलें वदन । पडला आहे !	२८
तसाच कर्पांचा । आणि राक्षसांचा ॥	
हा पहा रक्ताचा । चिखलाहे	२९
आतां हा सागर । पहा भयंकर ॥	
होनां कांठावर । येथे आम्ही	३०
पहा ! या सेतूला । सीते ! हा सगळा ॥	
नळें बांधविला । तुजसाठीं	१७३६

आलों पैलपार ! येथेंच त्रिरात्र ॥	
सीते ! म्यां समुद्र । आराधीला	१७३२
राजा विभीषण । येथेंच भेटून ॥	
राहिला मिळून । आम्हांकडे	३३
वहावा ! सुखदा । आलीच किष्किंधा ॥	
पहा ही एकदां । सीते ! पुन्हां	३४
येथें वालीवध । करुनी प्रसिद्ध ॥	
झालों स्नेहवद्ध । सुग्रीवा मी	३५
किष्किंधेचें नांव । ऐकतां अपूर्व ॥	
झाला हर्षभाव । जानकीला !	३६
मग श्रीरामानें । सीतेच्या इच्छेनें ॥	
यान तें वेगानें । उतरवीलें	३७
तारारुमादिक । वानरी प्रमुख ॥	
घेतल्या एकेक । विमानांत	३८
आणि रघुपती । पुन्हां सीतेप्रती ॥	
देखावे दाविती । मनोहर !	३९
“ हा पहा ! पर्वत । ऋष्यभूक ख्यात ॥	
सुग्रीव भेटत । येथें मज	४०
हें पहा सुंदर । पंपा सरोवर ! ॥	
शोक मीं अपार । येथें केला	४१
रम्य जनस्थान । हें लागे येथून ! ॥	
जटायू मरण । पावे येथें	४२
अत्री महामती । अनसूया सती ॥	
येथेंच भेटती । सीते ! तुज	४३
ही पहा ! सत्त्वरी । प्रिये ! गोदावरी ॥	
पावन जी करी । त्रैलोक्याला	४४
पुढें चित्रकूट । पहा दिसे स्पष्ट ॥	
भरताची भेट । येथें झाली	४५

या गंगा-यमुना । सरिता आपणा ॥	
अहा ! किती मना । तोष देती !	१७४६
गूंगवेरपुर । हेंच तें सुंदर ! ॥	
गुह माझा मित्र । येथें आहे	४७
होच माझी पुरी । अयोध्या नगरी ॥	
नमस्कार करीं । सीते ! इज	४८
चवदा वर्षांनीं । सुखरूपपर्णी ॥	
जननी फिरुनी । देखिली ही !	४९
हेंच नदिग्राम ! भरताचें धाम ॥	
विमान विश्राम । पावो येथें १	५०
इच्छा अशी होतां । श्रीरामाच्या चित्ता ॥	
याम तेथें आतां । उतरलें	५१
नंदिग्रामीं भरताची भेट	
इकडे भरत । अती उत्कळित ॥	
प्रतीक्षा करीत । श्रीरामाची	५२
जटाधारी शीम । वल्कलें नेसून ॥	
भरत आपण । बैसलासे	५३
मंत्रिही सगळे । वल्कलें नेसले ॥	
आश्रमीं राहिले । जितेंद्रिय	५४
वर्षे चतुर्दश । झालीं आज खास ॥	
तरी कां रामास । द्या मये ?	५५
केव्हां रघुवीर । भेटे हीच घोर ॥	
भरताला थोर । चिंता लागे	५६
तंव इतुक्यांत । राम विमानस्थ ॥	
भरता लागत । दिसावया !	५७
मग भरतास । हर्ष होय त्यास ॥	
वर्णाया कोणास । बळ आहे ?	१७५८
तत्काळ धावुनी । त्यानें रामचरणीं ॥	

मिठी दृढपणीं । घातीयेली !	१७५९
रामेही आपण । त्यासी उचलून ॥	
दिलें आलिंगन । प्रेमभरें	६०
लक्ष्मण मारुती । सुग्रीव भूपती ॥	
सर्वेही भेटती । भरताला	६१
राजा विभीषण । तो सुद्धां उठून ॥	
देई आलिंगन । भरतासी	६२
आनंदी आनंद । सर्वा अत्यानंद ॥	
झाला या सुखद । प्रसंगानें	६३
तशाच सुखांत । सोडूनी हें येथ ॥	
जाऊं अयोध्येत । पुढें आम्ही !	६४
युद्धकांड सरतें । जहालें आतां तें ॥	
प्रथसार येथें । हातां आलें	१७६५

युद्धकांड समाप्त

उत्तरकांड

श्रीरामाच्या स्वागताची तयारी कायहो ! सगळी । अयोध्या ये वेळीं ■ आज शृंगारिली । पौरजनीं !	१
केशराचे सडे । दिले चहूंकडे ॥ गंध सारीकडे । पसरला	२
तोरणें सुंदर । ध्वज मनोहर ॥ पहा ! घोघर । दिसताती !	३
लाह्या पुष्पें किती । पहा ! रस्तोरस्तीं पौर उधळीती । आनंदानें	४
श्रीरामागमन । होणार म्हणून ॥ तयारी सपूर्ण । दिसते ही !	५
पहा ! सेनापती । प्रधान हे जाती ॥ सामोरे पुढतीं । श्रीरामाला	६
बाल वृद्ध थोर । सर्व नारीनर ॥ चालतीं सत्वर । त्यांच्यामार्गे	७
कोणी रथावरी । कोणी अश्वावरी ॥ कोणी गजावरी । आरूढती	८
ताशे कडाडती । नगारे झडती ॥ शंख भुं भुं करिती । चहूंकडे	९
मृदंग पणव । दुंदुभींचा रव ॥ क्षुब्ध करी सर्व । गगनाला	१०
श्रीरामाचें स्वागत अशा या धाटांत । जनते सीमान्त ॥ जातां रघुनाथ । दृष्टी पडे	११

हर्षाची आरोळी । लोकांनीं दिवली ॥	
तेणें दणाणली । पृथ्वी सर्व !	१२
“स्वागत ! स्वागत ! । श्रीरामा ! स्वागत !” ॥	
असे शब्द होत । चहूंकडे	१३
रामचंद्राची अयोध्येतून मिरवणुक	
मग पौरजन । श्रीरामा आपण ॥	
राजमार्गातून । मिरविती	१४
अंगद सुग्रीव । कपी श्रेष्ठ सर्व ॥	
चालती राघव- । रथापुढें	१५
अश्व-रज्जू हातीं । धरूनीयां रथीं ॥	
बसे रामापुढती । भरत तो !	१६
लक्ष्मण शत्रुघ्न । राजा विभीषण ॥	
करिती रक्षण । रामदेह	१७
चारीहि वाजूनीं । हुतर्फी रांगांनीं ॥	
रुते प्रेक्षकांनीं । चिकारले	१८
मंगल वाद्यांचा । मंगल गीतांचा ॥	
घोष तो जोराचा । चालू झाला	१९
नंधाक्षता थोर । पुष्पें मनोहर ॥	
रामरथावर । कोसळती !	२०
सुवासिनी नारी । स्वर्णपात्रें करीं ॥	
ओवाळीती हारीं । श्रीरामाला	२१
“ धन्य ! धन्य ! धन्य ! । राजाराम धन्य !” ॥	
ध्वनी ऐसा होय । जेथें तेथें	२२

रामचंद्राचा गृहप्रवेश

शेवटीं वैचक्र । मडळी एकेक ॥	
शिरली निःशंक । राजद्वारीं	२३
तेथें राजमाता । कौसल्यादि आतां ॥	

भेटल्या समझतां । विचतुजं	२४
ते सुग्रीवादिक । कपीही ओळख ॥	
पावले प्रमुख ॥ मडळींशीं	२५
राजा विभीषण । सर्वत्र सन्मान ॥	
आपुला पाहून । सतुषला	२६
मग आनंदांत । दैत्यकपी तेथ ॥	
अयोध्यापुरींत । स्थिरावले	२७

रामराज्याभिषेक

पुढें श्रीरामाला । शुभमुहूर्ताला ॥	
यथाविधी झाला । अभिषेक	२८
ब्रह्मर्षीं राजर्षीं । देवर्षीं महर्षीं ॥	
सर्व अयोध्येसो । प्राप्त झाले	२९
असंख्य भूपाळ । सुर लोकपाळ ॥	
पातले सकळ । हेही तेथें	३०
दिव्य अहेरांची । वा नजराण्यांची ॥	
गर्दी कमालांची । रामा झाली	३१
रामेहि आपण । अगणीत धन ॥	
वेंचूनीयां जन । तृप्त केले	३२
“शाबास ! शाबास ! । धन्य ! श्रीरामास -”	॥
हा दशदिशांस । नाद झाला	३३
ऋषी सुरपती । भूपहि स्वचितीं ॥	
यश वाखाणीती । राघवाचें	३४

पाहुण्यांचें प्रयाण

मग विभीषण । तेथें कांहीं दिन ॥	
राहूनी प्रयाण । लंके करी	३५
ते सुग्रीवादिक । कपोहि प्रमुख ॥	
गेले एक एक । निजधामी	३६

फक्त हनुमान । अयोध्ये राहून ॥ ३७
करी विलोकन । रामराज्य

रामराज्य

रामराज्य होतां । पृथ्वीवरी आतां ॥ ३८
लोकांस समस्तां । सुख झालें

भूमी धान्ययुक्त । वृक्ष फलयुक्त ॥ ३९
होऊनी रहात । सर्वकाळीं

अपमृत्यु व्याधी । बालवैधव्यादि ॥ ४०
नव्हत्या उपाधी । लोकांमध्ये

जन हृष्टपुष्ट । निजधर्मनिष्ठ ॥ ४१
तेजस्वी बलिष्ठ । सारे होते

चोर किंवा जार । दुष्ट बलजोर ॥ ४२
नव्हता भूवर । कोणी सुद्धां

दीर्घायु संतती । अपार संपत्ती ॥ ४३
रामराज्यीं होती । प्रत्येकाला

सीतात्याग

परतु सुखांत । या रामराज्यांत ॥ ४४
पुढें अकस्मात । विघ्न आलें

“रावण तो सीता । लंकेसी ठेवितां ॥ ४५
राम कसा आतां । स्वीकारी ती?”

अशा निदा थार । रामाच्या दुःख ॥ ४६
सवें जगभर । चालू झाला .

तेव्हां रघुपती । लक्ष्मण-हस्तीं ॥ ४७
सीता गर्भवती । वनीं टाकी!

बिचारी रडत । जातां वनीं तेथ ॥ ४८
वाल्मीकि भेटत । तिजलागी

वाल्मीकिऋषीनीं । सीता रामपत्नी ॥ ४९
रडतां पाहूनी । गृही नेली

तेथें दोन जुले । पुत्र तिला झाले ॥	
लवकुश भले । म्हणती त्यां	५०
श्रीरामाचा यज्ञ व पुनर्मालन	
बहुत दिवस । होतां या गोष्टीस ॥	
यज्ञ अयोध्येस । रामें केला	५१
त्या यज्ञामधून । सीतापुत्र दोन ॥	
गायक म्हणून । ख्यात झाले	५२
“रामायण-गीत । उत्कृष्ट गातात” ॥	
अशी कीर्ति होत । कुमारांची	५३
मग श्रीरामांनीं । कुमार ते दोनी ॥	
नेले बोलावूनी । सभेमध्ये	५४
तेथें रामायण । गातां ते संपूर्ण ॥	
श्रोते सुप्रसन्न । सर्व झाले	५५
तेव्हां ती साधूनी । संधि वाल्मीकींनीं ॥	
पुत्र दिले दोनी । रामा हातीं	५६
जानकीहि पूर्ण । निर्दोष म्हणून ॥	
शपथ वाहून । रामा दिली	५७
सीतेचें दिव्य व भूमवेश	
परी जानकीनें । पुन्हां दिव्य करणें ॥	
हृद श्रीरामानें । धरिला हा !!	५८
त्या हट्टें ती सीता । पुन्हां दिव्य होतां ॥	
भूमी अवचितां । दुभंगली	५९
आणखी साक्षात । भूदेवीच तेथ ॥	
सीता करी गुप्त । निजोदरीं !!	६०
हाहाकार झाला । त्रैलोक्यां सगळा ।	
गालाया लागला । अश्रु जो तो	६१
रामाचेंहि मन । आतां कंटाळून ॥	
वैकुंडीं प्रयाण । करूं इच्छी !	६२

श्रीरामाचे अयोध्येसह वैकुंठीं प्रयाण	
सुमित्रा कौसल्या । कैकयादि होत्या ॥	
आधींच जहाल्या । स्वर्गवासी	६३
लक्ष्मणें आपण । समाधी लावून ॥	
शेषरूपीं लोन । काया केली	६४
भरत शत्रुघ्न । पुत्रां राज्यदान ॥	
करुनी प्रयाण । करूं आले	६५
सुग्रीवादि थोर । कपीहि सत्वर ॥	
जहाले तयार । प्रयाणाला	६६
राजा विभीषण । सुद्धां वैत्यगण ॥	
घेऊनी प्रयाण । करूं आला	६७
अयोध्या नगरी । तर जाया सारी ॥	
एका पायावरी । सिद्ध झाली !	६८
यालवृद्ध थोर । सर्व नारीनर ॥	
“न्या ! न्या ! बरोबर” । ओरडती	६९
रामें हनुमान । आणि विभीषण ॥	
ठेविले मागून । चिरंजीव	७०
आणि बाकीच्यांना । झाडूनी सर्वांना ॥	
वैकुंठभुवना । सर्वें नेलें !!	७१
अयोध्या सगळी । ओस ही जी झाली ॥	
ती पुन्हां भरिली । ऋषभानें !	७२

श्रीरामायणनिरीक्षण

प्रास्ताविक विचार

शाली ! कथा शाली ! । पुरी ही सगळी ॥ संक्षेपें या स्थळीं । श्रीरामाची !	१
असेल विस्तृत । ती मूळ काव्यांत ॥ प्राकृत ग्रंथांत । त्याचेहूनी	२
परंतु विस्तार । कथेचा अपार ॥ व्हावा हा विचार । नसे येथें !	३
आबालवृद्धांस । ठाडक्या सर्वांस ॥ वर्ण्य या स्थळास । त्याच व्यक्ती	४
आणखी कथाही । ऐकिल्या सर्वांहीं ॥ वर्णिल्या ये ठायीं । तेवढ्याच ।	५
आतां 'वर्णनीय' । भाग पुरा होय ॥ तेव्हां 'चिंतनीय' । भाग पाहूं	६
कथा ज्या अनेक । वर्णिल्या बोधक ॥ चिंतन नावेक । त्यांचें करूं	७
तसाच ग्रंथांत । 'आत्मा' जो अव्यक्त ॥ त्याचा चिंतनांत । ठाव घेऊ	८
कारण चिंतन । श्रेष्ठ सर्वांहून ॥ नुसतें वर्णन । गौण आहे !	९
वर्णन प्रेमळ । असू या रसाळ ॥ परी तें विफल । 'तत्त्वा'वीण	१०
जरी नवरस । येती वर्णनास ॥ तरी तें निरस । 'ध्येया' वीण	११

म्हणनीयां आतां । चित्तएकाग्रता ॥	
करूनी तत्त्वार्था । ग्रंथीं पाहू	१२
सर्व रामायण । संक्षेपेंकरून ॥	
करूं निरीक्षण । येथें आतां !	१३

श्रोत्यांस विनंती

प्रथम निश्चून । श्रोत्यांकारण ॥	
सांगणें या तीन । गोष्टीं आम्हां	१४
कोणालाच कांहीं । बोधाय लवही ॥	
अधिकार नाहीं । आम्हांपार्शीं	१५
दुसरें, विद्वत्ता । किंवा बुद्धिमत्ता ॥	
आम्हांठायीं स्वतां । थोडी आहे	१६
तेव्हां विचारांचे । वा कोटिकमांचे ॥	
दुर्ग रचायाचे । नाहीं येथें	१७
अथवा निश्चीत । देऊं कांहीं मत ॥	
हीहि आशा व्यर्थ । करूं नये !	१८
अती लीनतेनें । विद्यार्थीवृत्तीनें ॥	
परी स्पष्टपणें । बोलू आम्ही	१९
तिसरें, आम्हांस । प्रेम या ग्रंथास ॥	
अत्यंत मनास । वाटतसे	२०
काव्यमय मन । नसतां साधन ॥	
इतुकें वर्णन । आम्हीं केलें	२१
याहूनी पुरावा । ये अर्थीं बरवा ॥	
नलगे सांगावा । कोणालाही	२२
रुचिभिन्नत्वानें । वा दृष्टीभेदानें ॥	
मतभेद होणें । शक्य आहे	२३
परी नास्तिक्याचा । कां वावदुकीचा ॥	
आरोप फुकाचा । करूं नका !	२४

रामायणाकडे पहाण्याच्या द्विविध दृष्टी	
असो. ज्या दृष्टीने । ग्रंथ हा पहाणे ॥	
तेचि स्पष्टपणे । सांगूं आतां	२५
कोणी म्हणतात । “ग्रंथ हा कल्पित ॥	
मनोरजनार्थ । रचिलेला	२६
भाकड कथांचा । अशक्य गोष्टींचा ॥	
सुकाल गप्पांचा । यांत आहे	२७
कादंबऱ्या ज्यास । रुचती मनास ॥	
त्याने या प्रथास । हातीं घ्यावे ! ”	२८
दुजे म्हणती कोणी । “ग्रंथ वाल्मीकींनीं ■	
ठेविला लिहूनी । रामाआधीं	२९
यांत जें लिहिलें । पूर्वीच सगळें ॥	
श्रीराम वर्तले । तैशापरी	३०
सारांश पूर्वीचा । ग्रंथ हा आधींचा ॥	
जन्म श्रीरामाचा । मागाहूनी	३१
तेव्हां जें अक्षर । आहे ग्रंथावर ॥	
तें प्रतिअक्षर । सत्य आहे	३२
अन्यथा जे कोण । बोलती याहून ॥	
नास्तीक दुर्जन । जाणावे ते ! ! ”	३३
या दुज्या पक्षाचें । आणखी मुद्द्याचें ॥	
मत महत्त्वाचें । एक आहे	३४
“कथा रामायणीं । वर्णिल्या ऋषींनीं ॥	
सर्व त्या योजूनी । देवादिकां !	३५
रामप्रभु तर । अर्थात ईश्वर ॥	
बाकीही वानर । देव सारे	३६
आणि ते दानव । नव्हते जे देव ॥	
तेहि होते सर्व । अमानुष !	३७
तेव्हां या सर्वांच्या । कथा नवलाच्या ॥	

फक्त गावयाच्या । मुखीं आम्हीं	३८
यांतचि जें पुण्य । लागे असामान्य ॥	
तेणें होऊं धन्य । परलोकीं ”	३९
म्हणणें मुद्दघाचें । दोन्हीही पक्षांचें ॥	
दिलें महत्वाचें । सर्व येथें	४०
परंतु हे दोनी । पक्ष दोबाजूनीं ॥	
मिळती येऊनी । एकत्रचि	४१
दोघांचेही मत । या रामायणांत ॥	
व्यवहार्य अर्थ । कांहीं नाहीं !	४२
असेल सुरेख । नीतिग्रंथ एक ॥	
याहूनी अधिक । मोल नाहीं !	४३
रामायणाकडे पहाण्याची आमची दृष्टी	
आतां जें दिसतें । स्वतःच्या दृष्टीतें ॥	
स्पष्टपणानें तें । सांगूं आम्ही	४४
वाक्यानेत्र एक । म्हणूं या निःशंक ॥	
‘ हें ऐतिहासीक । काव्य आहे ! ’	४५
इतिहास खरा । परी आहे पुरा ॥	
घणींलेला सारा । काव्यमय	४६
सत्तत्व परम । काव्य मनोरम ॥	
यांचा तो संगम । येथें आहे	४७
अर्थात शकांचा । अथवा मित्यांचा ॥	
घोंटाळा कशाचा । यांत नाहीं	४८
येथून तेथून । सत्काव्यजीवन ॥	
धों धों धों करून । वहातसे	४९
तें अर्थगांभीर्य । तें भाषासौंदर्य ॥	
पहातां आश्चर्य । चित्ता वाटे	५०
रम्य अलंकार । काव्यचमत्कार ॥	
ग्रंथी भरपूर । आढळती	५१

नघरस येत । दृष्टीस साक्षात ॥	
या महाकाव्यांत । पदोपदी	५२
आणि विलक्षण । या सर्वाहीहून ॥	
आहे एक गुण । याचेमध्ये	५३
हा काव्येतिहास । बैसवीला खास ॥	
कौदणीं सरस । अध्यात्माच्या	५४
आध्यात्मिक ज्ञान । प्रवृत्तीलक्षण ॥	
आहे मूळांतून । प्रथामध्ये	५५
वेदान्त सगळा । प्रवृत्तिमार्गाला ॥	
धरूनी दाविला । प्रत्यक्षत्वे !	५६
म्हणूनीच पूर्ण । जग रात्रंदिन ॥	
जातसे मोहन । ग्रंथाने या	५७
म्हणूनीच अती । या ग्रंथावरती ॥	
उड्या पडताती । सज्जनांच्या	५८
जों जों या ग्रंथांत । जावे आंत आंत ॥	
तों हर्ष अभूत । चित्ता वाटे	५९
नाहीं दुःखीकडे । ऐसेच रोकडे ॥	
सत्तत्व सांपडे । याच्यामध्ये	६०
ज्यासाठीं सकळ । जीवां तळमळ ॥	
त्या वस्तूचे मूळ । येथे दिसे	६१
तेव्हां शांतचित्तें । अशा या ग्रंथातें ॥	
करूं या आतां तें । निरीक्षण	६२

रामायणनिरीक्षणाचे तीन भाग

या निरीक्षणाचे । वा अध्ययनाचे ॥	
करूं या सोईचे । तीन भाग	६३
प्रथमां प्रमुख । विभूती एकेक ॥	
घेऊनी बोधक । चर्चा करूं	६४

त्या त्या विभूतीचे । गुण महत्त्वाचे ॥	
ठेवू या आमुचे । दृष्टीपुढें	६५
मग त्यानंतर । व्यापक विचार ॥	
करूनी समग्र । ग्रंथ शोधूं	६६
रामरावणांचे । कर्तृत्व दोघांचें ॥	
तोळूं रहस्याचें । दृष्टीनेंच	६७
अवतारकारण । मुळांत शोधून ॥	
करूं विवरण । कार्याचेंही	६८
हें झाल्या समाप्त । मग या कथेंत ॥	
शोधूं मूलभूत । तत्त्व कांहीं	६९
ज्या अध्यात्मावर । हा कथाविस्तार ॥	
त्याला थोडा फार । स्पर्श करूं	७०
कथेचें रहस्य । जेणें स्पष्ट होय ॥	
पाहूं ऐशी सोय । कांहीं तरी	७१

भाग पहिला

निरीक्ष्य विभूती १ महात्मा दशरथ	
आतां जी विभूती । ये दृष्टीपुढतीं ॥	
तो हा पृथ्वीपती । दशरथ	७२
महात्मा राजर्षी । पुत्र न पोटासी ॥	
म्हणुनि मानसीं । खिन्न बहु	७३
पट्टराण्या तीन । परंतु त्यांतून ॥	
कोणाहि संतान- । लाभ नाही	७४
तेव्हां सुहृदांनीं । सहाय होऊनी ॥	
केला त्याकडेनी । इष्ट यज्ञ	७५
यज्ञ सांग झाला । अग्नी संतोषला ॥	
प्रसाद दिधला । निजहस्तें	७६
रायें सुप्रसन्न । प्रसाद घेऊन ॥	
दिधला वारून । तिन्ही राण्यां	७७

पुत्रलाभआस । लागतां मनास ॥	
जहाला तिथींस । अत्यानंद	५८
परि इतुक्यांत । घार एक नेत ॥	
भाग अकस्मात । कैकेयीचा !	५९
कैकेयी कोपली । मनीं कष्टी झाली ॥	
ढळढळां लागली । रिडाचया	६०
मग कौसल्येनें । तसे सुमित्रेनें ॥	
दिले संतोषानें । अर्ध भाग	६१
एक कौसल्येला । एक सुमित्रेला ॥	
दोन कैकेयीला । भाग झाले	६२
कौसल्येचे पोटीं । राम जगजेठी ॥	
सुमित्रेचे पोटीं । लक्ष्मण	६३
कैकेयी आपण । पुत्र दोघेजण ॥	
भरत शत्रुघ्न । प्रसवली	६४
इकडे ती घार । उडतांना वर ॥	
भाग भूमीवर । पडीयेला	६५
वरुनी सुटला । प्रसाद सगळा ॥	
मुखांत पडला । अंजनीच्या	६६
अंजना वानरी । प्रसादाचे थोरिं ॥	
प्रसवे उदरीं । मारुतीला	६७
राम लक्ष्मण । भरत शत्रुघ्न ॥	
वीर हनुमान । जन्मा आले !	६८
अशी या पांचांचो । पोठिका जन्माची ॥	
दिली नवलाची । प्रथांतरिं	६९
थोडासा फरक । असेल शाब्दीक ॥	
परी अर्ध एक । स्पष्ट आहे	७०
या पांच विभूती । विशिष्ट कार्यार्थी ॥	
या जगावरती । अद्यतरल्या	७१

कार्यं होतें त्यांचें । अती महत्वाचें ।	
जें न साध्याचें । सामान्यांना	९२
आणि त्या कार्यांत । हे सर्व मदत -	
सुयशप्राप्त्यर्थ । हवे होते	९३
येवढें यांतून । तात्पर्य घेऊन ॥	
जाऊं या आपण । पुढें आतां	९४
दशरथाची पुत्रप्रीति	
पुढें विश्वामित्र । दशरथ पुत्र ॥	
श्रीराम सौमित्र । नेऊं आले	९५
रात्र कष्टी झाला । पुत्र धाडायाला ।	
चियोगें पोळला । मनामध्ये	९६
हा तों पुत्रमोह । वृद्धांसी दुःसह ।	
होय निःसदेह । सर्व काळी	९७
ही सुपुत्रप्रीति । सामान्य जगतीं ।	
विशिष्ट नव्हे ती । दशरथा	९८
दशरथाचें बहुपत्नीत्व	
याच प्रीतीमुलें । पुढें राज्य भलें ।	
रायें ठरवीलें । रामासाठीं	९९
तयारी सगळी । कडेकोट झाली ।	
परी मार्गी आली । थोंड एक	१००
बहुभार्याप्राप्त । दारुण अनर्थ ॥	
लागला पुढ्यांत । दिसायला	१
कैकेयीनें डाव । साधूनी अपूर्व ॥	
नृप-वेत सर्व । हांसलीला	२
'राज्य भरतास । रामा वनवास'	
हेचि वर तीस । हवे झाले !	३
असेल ती खाष्ट । कैकेयी गर्विष्ट ॥	
अती दुष्ट नष्ट । मनामध्ये	१०४

परी या इच्छंत । तिच्या तें अद्भुत ॥	
जगा विपरीत । काय होतें ?	१०५
या सुज्ञ राजानें । कां दशरथानें ॥	
करावीं हीं लक्ष्मि । बहुविध ?	६
असाच तो प्रश्न । विचारील मन ॥	
सर्व रामायण-। वाचकांचें	७
आम्हां या प्रश्नाचें । निःशंकपणाचें ॥	
उत्तर खात्रीचें । देतां नये	८
एकपत्नीव्रता । तेव्हांही मान्यता ॥	
होती लोकमतां । निःसशय	९
हेंचि श्रेष्ठ व्रत । श्रीरामगुणांत ॥	
प्रमुख गणीत । सर्व लोक	१०
परी दशरथें । तरी अनेकीतें ॥	
कां वरावें ? यथें । प्रश्न आहे	११
स्त्रीजातिवृच्छता । कीं भोगलुब्धता ॥	
आम्हांला न स्वतां । दिसे यांत	१२
कारण सर्वत्र । स्त्रिया मानपात्र ॥	
मानिती पवित्र । तेव्हां सुद्धां	१३
आणि धीरोदात्त । नृप भोगासक्त ॥	
व्हावा हेंही यथ । सभवेना !	१४
बाष्कल विचार । उच्चार आचार ॥	
नद्धता प्रचार । यांचा तेव्हां	१५
शुद्ध सत्त्वगुणी । लोक आत्मज्ञानी ॥	
उदात्तवर्तनी । सर्व होते	१६
तेव्हां या लोकांचा । राजा मान्यतेचा ॥	
दास विषयांचा । होणें नाहीं	१७
एकचि उत्तर । सुचतें यावर ॥	
देऊनी तें दूर । प्रश्न सारुं	११८

“ पुत्रावीण व्यर्थ । जन्म ” ही आर्यात ॥	
कल्याणा प्रसूत । पूर्वीहूनी	११९
तशांत राजांचे । श्रेष्ठकुलजांचे ॥	
विचार लेव्हांचे । भिन्न होते	२०
स्वकुलाभिमान । हा तों मुख्य गुण ॥	
येतसे दिसून । सर्वा ठार्यां	२१
अर्थात स्वकुल-। वृद्धवर्थ प्रबळ ॥	
पुत्रेच्छा सकळ । राजां लागे	२२
आणि या चालोस । बहुपत्नीत्वास ॥	
हीच इच्छा खास । झुळीं दिसे	२३
परंतु हा प्रश्न । तसाच सोडून ॥	
जाऊ या आपण । पुढें आतां	२४
दशरथाची वचनबद्धता	
आतां हें वेधक । हृदयभेदक ॥	
दृश्य भयानक । दिसूं लागे	२५
सुप्रभात झाली । अयोध्या सगळी ॥	
आज शृंगारीली । पौरजनीं	२६
जन असंख्यात । आनंदभरीत ॥	
जमले समस्त । राजद्वारीं	२७
हजारों हजार । हर्षाचे उद्गार ॥	
कर्णपथावर । आदळती	२८
परी या हर्षात । राजमंदिरस्थ ॥	
काय हा अनर्थ । दिसे पहा !	२९
राय दो हातांनीं । नयन झांकूनी ॥	
पडला शयनीं । हतबुद्ध	३०
कैकेयी पाषाण । मुर्वत सोडून ॥	
हर्षक्रोधपूर्ण । पाहताहे	३१
श्रीराम अंजली । जोडूनी आपुली ॥	

सात्कंठ जवळी । उभा आहे	१३२
लक्ष्मण संतप्त । रागानें पिचत ॥	
राहिला तिष्ठत । मुरडोनी	३३
मत्री घाबरुनी । सर्व दीनघ्राणी ॥	
पहातो दुरुनी । कैकेयीसी !	३४
रामप्रतिज्ञेचा । कैकेयीवराचा ॥	
उच्चार केव्हांचा । झाला आहे	३५
अशांत जी स्थिती । दशरथाची होती	
वर्णाची एक ती । वाल्मीकींनीं !!	३६
फक्त असमती ! । त्यानें घाबी होती ॥	
अप्रत्यक्षत्वे ती । वरदाना	३७
तत्काळ तो सारा । आशेचा डोलारा ।-	
कैकेयीचा पुरा । ढांसळता !!	३८
परी महात्म्यास । या दशरथास ॥	
सोसेना मनास । तेवढेंही !	३९
देवदानवांत । युद्धें झालीं त्यांत ॥	
साह्य दशरथ । इंद्रा झाला	४०
कैकेयी ती शूर । रणांगणावर ॥	
राजाबरोबर । तेव्हां होती	४१
रथाचा लढतां । कणा अवचित्तां ॥	
मोडे दशरथा । न कळोनी	४२
परी कैकेयीनें । तत्क्षणां शौर्यानें ॥	
पतीस शर्तीनें । बांचवीलें	४३
कोमल स्वहस्त । घालुनी कण्यांत ॥	
चालू केला रथ । रणांगणीं !!	४४
राजा संतोषला ! । शौर्ये धन्य झाला ॥	
प्रसाद बोलला । दोन वर	४५
त्या दोन वरांस । भोळ्या प्रतिज्ञेस ॥	

आज हा स्वतांस । बद्ध मानी ।	१४६
देहान्ताचा काळ । येतांही जवळ ॥	
प्रतिज्ञा ती फोल । करवेना	४७
प्राणांचाही प्राण । श्रीराम टाकून ॥	
जातां तें वचन । मोडवेना ।	४८
शब्द मोडवेना । "जा" ही म्हणवेना ॥	
लागे पंचप्राणा । तळमळ	४९
युक्तता वादार्था । कीं शहाण्या स्वार्था ॥	
बापुडा नव्हता । परीचीत	५०
'पुष्कळांचें हित' । 'पुष्कळांचें हित' ॥	
हेंहि तों माहीत । नव्हतें त्याला	५१
शब्द पाळायाला । दार्वें सर्वस्वाला ॥	
एवढेंच त्याला । ठार्वें होतें	५२
धन्य ! धन्य ! धन्य ! । दशरथा धन्य ! ॥	
सत्य असामान्य । कृत्य तुझे	५३
वा ! तुझेसमान । नृप सत्यधन ॥	
ध्यावेत पाहून । आर्यांतची	५४
आर्यानींच एक । शब्द वेअटक ॥	
बोलूनी अचूक । पाळावे ते !	५५
इतरां हें कार्य । योग्य कीं अयोग्य ॥	
याचाही निर्णय । होणें नाही	५६
त्यांच्या दृष्टीपुढां । दशरथ बापुडा ॥	
अविचारी वेडा । ठरायाचा !	५७
आध्यात्मिक ज्ञान । खेळे रक्तांतून ॥	
त्यालाचि वर्तन । कळेल हें	५८
अयोध्यावासीयांचें राधावरील प्रेम	
असो. पुढें आतां । राम वना जातां ॥	
आला दशरथा । दुःखपूर	१५९

त्या दुःखावेगाचें । वर्णन प्रथमचें ॥	
पहावें मुळांचें । पुनरपी	१६०
शोक तो यथार्थ । वर्णावया तेथ ॥	
वाल्मीकींनीं शर्थ । केली आहे !	६१
परी लोकप्रीति । रामीं ही जी होती ॥	
आम्हांला भासे ती । निराळीच !	६२
कारण इतर । प्रेमांहुनी फार ॥	
हिचा तो प्रकार । भिन्न आहे	६३
एक तर यांत । जगा विपरीत ॥	
उत्कटता ज्यास्त । स्पष्ट दिसे	६४
पितर वत्सल । वा बधु प्रेमळ ॥	
जगीं असतील । कोट्यवधी	६५
परी या तन्हेचा । जिब्हाळा तयांचा ॥	
नाहीं दिसायाचा । कोठेंसुद्धां	६६
हजारों राजांनीं । पाळिली मेदिनी ॥	
असेल खर्चूनी । सर्वस्वाला	६७
परी या तन्हेचें । प्रेम तें प्रजेचें ॥	
नाहीं मिळायचें । कोणालाही	६८
परंतु लौकीक । वा औपचारीक ॥	
नाहींच हें एक । प्रेम मुळां	६९
ईश्वरी तेजाचें । दिव्येच्छाशक्तीचें ॥	
हें तों सहजीचें । कार्य आहे !	७०
ईश्वरावतार । होती जे भूवर ॥	
आकर्षण थोर । त्यांचे अर्गां	७१
नुसत्या दृष्टीनें । खचितो ते मन ॥	
अत्यंत वेगानें । त्रैलोक्याचीं	७२
त्यांची हालचाल । वा शब्द रसाल ॥	
करी खलबळ । जगामध्ये	१७३

कोणा मित्रभाव । कोणा शत्रुभाव ॥	
वाटेल अपूर्व । त्याचे ठायीं	१७४
परी जें वाटेल । दृढ तें असेल ॥	
कदापी नसेल । डळमळीत	७५
काकतालीयाचा । कीं उपचाराचा ॥	
भाग नसायाचा । त्यांत कधीं	७६
प्रेम किंवा वैर । जडे जें त्यावर ॥	
जाय तें अंतर । भेदोनीयां	७७
अशाच तऱ्हेची । कांहीशी आतांची ॥	
स्थिती अयोध्येची । झाली होती	७८
श्रीराम चालला । ऐकतां वार्तेला ॥	
हाहाकार झाला । अयोध्येसी	७९
झाडूनी सगळे । जन गोळा झाले ॥	
घनांत चालले । रामासवें	८०
सर्व नारीनर । बाल वृद्ध धोर ॥	
रामाबरोबर । चालू झाले	८१
मथुरे श्रीकृष्ण । निघतां आपण ॥	
गोकुळ संपूर्ण । शून्य झालें	८२
तसाच प्रकार । राजा रघुवीर ॥	
सोडितां नगर । येथें झाला	८३
अक्रूराभोंवतीं । गोपी गोळा होती ॥	
तशीच ती स्थिती । येथें झाली	८४
सुमता वेदूनी । सर्व दीनवाणी ॥	
'थांब ! थांब !' म्हणूनी । आक्रंदती	८५
'नको रे ! वनास । नेऊं राघवास' ॥	
सर्व कासावीस । दिनवीती	८६
परी या मोहांत । सांपडतां येथ ॥	
विघ्न प्रतिज्ञेत । येऊ पाहे	१८७

म्हणूनी तयानें । पवनवेगानें ॥	
रथ रामाज्ञेने । हांकवीला	१८८
धडाडां वाजत । लोकांतुनी रथ ॥	
चालला वनांत । नैष्ठुर्याने	८९
बापुडे पादाती । मद्रुकन बैसती ॥	
पळू न शकती । रथासवे	९०
‘सुमंता ! सुमंता !’ । या हाका मारितां ॥	
कठशोष आतां । त्यांना झाला	९१
रथध्रुलीकण । दिसे तो दुरून ॥	
सर्वही बेभान । ओरडती	९२
दशरथा तर । वार्ता कानांवर ॥	
येतां श्रम थोर । चित्ता झाला	९३
आहों कोण्या स्थळा । जाणें कोण्या स्थळा ॥	
हेंहि कांहीं त्याला । उमजेना	९४
दृष्टी राममय । मन राममय ॥	
जग राममय । सर्व झालें	९५
मोनसा लोलत । ‘राम ! राम !’ म्हणत ॥	
बापुडा मृत्युंत । लीन झाला !!	९६
कोणी कांहीं म्हणा । आमुच्या नयना ॥	
हा कांहीं दिसेना । पुत्रमोह !	९७
आधीं या रीतीने । स्वपुत्रमोहानें ॥	
कोणा मृत्यु येणें । सोपें नाही	९८
आणि दशरथा । आत्मज्ञान्याचिर्ती ॥	
तर हें निश्चिर्ती । असंभाव्य	९९
शिवाय याहून । आहेच कठीण ॥	
प्रेमाचा तो प्रश्न । अयोध्येच्या !	२००
स्वनृपीं अत्यंत । निष्ठा पौरवात्यांत ॥	
असते तयांत । शंका नाही	२०१

गोष्ठी राक्षसांच्या । रावणनिष्ठेच्या ॥	
वर्णिल्या आमुच्या । वाणीनेच	२०२
परि त्या निष्ठेत । आणि या प्रेमांत ॥	
अंतर खचित । थोर आहे	३
दोन्ही तुलनेने । पाही सूक्ष्मपणे ॥	
त्याला हें कळणें । आपोआय	४
या मुद्द्यावर विस्तार कां केला ?	
आम्हीं या मुद्द्यांत । विस्तार बहुत ॥	
केला आहे त्यांत । एक हेतु	५
ईश्वरावतार । लौकर होणार ॥	
असा घोष फार । चालू आहे	६
सामान्य व्यक्तींत । ईश्वर सभूत ॥	
होणार म्हणत । याजपुढें	७
कांहींच ज्या तेज । दिसेना तें आज ।	
तोचि देवकाज- । कर्ता वने !	८
होईल होईल । तसेंही होईल ॥	
आग्रह तो तिल । आम्हां नाहीं	९
मात्र स्पष्टपणे । आम्हांला मांडणें ॥	
विभूतीवर्णने । पौराणीक	१०
राम यदुवीर । मुख्य अवतार ॥	
झाले जगावर । आजवरी	११
परी यांचा आर्धा । सर्व जगामर्धा ॥	
डांगोरा तो कर्धा । झाला नाहीं	१२
सर्वचि जीवन । बालपणाहून ॥	
सुतेजसंपन्न । यांचें होतें	१३
असतांना बाल । अयोध्या गोकुळ ॥	
स्वप्रेमविद्धळ । यांनां केलें	२१६
आणि मोडेपर्णा । जगा गवसणी ॥	

घातली दोघांनीं । सामर्थ्यानें	२१५
एवढें ठेवून । चित्तांत स्मरण ॥	
जाऊं या आपण । पुढें आतां	१६
निरीक्ष्य विभूती २ भगवती सीतादेवी	
दुसरी विभूती । ये दृष्टीपुढतीं ॥	
आतां भगवती । सीतादेवी	१७
कोणी म्हणतात । कृष्णावतारांत ॥	
व्याप तो विस्तृत । भगवतांचा	१८
तेव्हां रघुवीर । हा अंशावतार ॥	
तो पूर्णावतार । वासुदेव	१९
असो कांहींहि तें । परी या सीतेतें ॥	
तुल्य भारतीं तें । कोणी नाहीं !	२०
ही जगजननी । पूर्णांशिं जन्मूनी ॥	
गेली उद्धरूनी । जगत्रय	२१
तिच्या त्या अनंत । गुणसागरांत ॥	
पातिव्रत्य होत । मुख्य गुण	२२
आर्यपतिव्रता- । आदर्श धुंडीतां ॥	
सीताच मुख्यतां । दृष्टी पडे	२३
सतीत्व तें काय । याचा तो निर्णय ॥	
हिचेंचि चारित्र्य । लावील तें	२४
आर्यभगिनींनीं । सुनम्रभावांनीं ॥	
चारित्र्यचिंतनीं । चित्त द्यावें	२५

सीतेचें जन्म व बालपण

जनक यज्ञार्था । भूमी नांगरीतां ॥	
स्रांपडे ही सीता । भूगर्भांत	२६
या कथेमधून । जन्माच्या आपण ॥	
करूं या ग्रहण । पूर्वोक्तचि	२२७

ही दिव्य विभूती । प्रचंड कार्यार्थी ॥	
या जगावरतीं । अवतरली	२२८
अतिमहत्वाचें । कार्य होतें हिचें ॥	
जें न साध्याचें । सामान्यांना	२९
अर्थात जन्माचें । नियम सृष्टीचे ॥	
ठिले झाले हिचे । बावतींत	३०
पुढें बाळपणीं । जनकसदनीं ॥	
करी ही करणी । अत्यद्भुत	३१
प्रचंड अत्यंत । चाप शिवदत्त ॥	
होतें अंगणांत । जनकाच्या	३२
तेथें ही खेळतां । साहजीक सीता ॥	
धनुष्याचा आतां । घोडा करी !	३३
बल जें अद्भुत । हें दिसे सीतेत ॥	
होतें तें उचित । तिजलाच	३४
जोडा विभूतींचा । हा सीतारामांचा ॥	
दिव्य सामर्थ्याचा । व्हायाचाच !	३५

सीतेचें लग्नवृत्त

आतां लग्नवृत्त । घेतां दिसे त्यांत ॥	
बोध तो अत्यंत । मननाहें	३६
रानडी चालीचे । मार्ग विवाहाचे ॥	
काढूं विचाराचे । कक्षेतूनी	३७
तरीहि सांप्रत । मार्ग प्रचारांत ॥	
दोन हे आहेत । शिष्टमान्य	३८
कोणी बालपणीं । कन्या उजवोनी ॥	
पतीचे सदनीं । दवडीती	
जितुकी लहान । कन्यका वा सून ॥	
जितुकी खुलून । दिसे त्यांना	३९

दुज्या कोणा मोह । पडे निःसंदेह । या प्रौढविवाह- । मार्गामध्ये	२४१
प्रौढ वाढलेली । कन्याच चांगली । लग्ना योग्य झाली । त्यांना वाटे	४२
वास्तवीक आतां । सूक्ष्मत्वे पहातां दिसे सदोषता । दोन्हीकडे	४३
क्षीणब्रह्मचर्य । प्रजेचें दौर्बल्य ॥ दोष दुर्निवार्य । बाललग्नीं	४४
कंटाळा प्रजेचा । हव्यास चैनीचा । बहुधा व्हायाचा । प्रौढांमध्ये	४५
घटस्फोट भारी । वा वृद्धा कुमारी प्रौढलग्नावरी । ओळंगती	४६
बाला ती रुसेल । दागिने मागेल ॥ प्रौढा ती भांडेल । हक्कासाठीं !	४७
पतीचें हृद्गत । बाला ती नेणत ॥ प्रौढा समजत । तुच्छ त्याला !	४८
सारांश दृष्टीस । आमुच्या हे खास । दिसती सदोष । दोन्ही मार्ग	४९
गुणही चांगले । आहेत त्यांतले ॥ परी ते जहाले । दोषग्रस्त	५०
निदान दृष्टाले । स्वरूप जे येते ॥ मना पटणें तें । शक्य नाही !	५१
सर्व दोषस्थलां । टाळुनी चांगला ॥ मार्ग तो मधला । येथें हवा	५२
आणि या सीतेचें । चरित्र गाण्याचें ॥ कारण मुळींचें । हौचि आहे	५६
सीता लग्नकाळीं । प्रौढ वाढलेली ॥ सुदृढ झालेली । अशी दिसे	२५४

निदान पतीची । पारख होण्याची ॥	
पात्रता तिथेची । स्पष्ट आहे !	२५५
तथापिहि तिने । पती निवडणे ॥	
स्वतांचे मजीने । केलें नाहीं !	५६
लज्जावगुंठन । पार झुगारून ॥	
स्वप्रियाराधन । नारभीले	५७
जनक ज्या कोणा । अपील आपणा ॥	
त्यासींच ती लग्ना । सिद्ध होती	५८
आणखीहि एक । गोष्ट ही बोधक ॥	
ठेवूं या तात्वीक । दृढोपुढे	५९
सीता बालपणीं । जनकसदनीं ॥	
उदात्त वर्तनीं । मग्न होती	६०
बाष्कळ भाषणे । शृंगारवर्णनें ॥	
शक्य न ऐकणे । तिला कधीं	६१
कर्तव्यलालसा । वृद्धांची शूश्रूषा ॥	
अभ्यास मानसा । तिच्या होना	६२
प्रवृत्ति वेदान्त । जनकगृहांत ॥	
दिसे वर्तनांत । प्रत्यक्षत्वे	६३
राया जनकाला । हस्त तो जळाला ॥	
कीं गर्भे माखिला । सम वाटे !	६४
अशा जनकाची । या परंपरेची ॥	
कन्या आदर्शाची । जगा झाली	६५
सीतेचे विवाहोत्तर आचरण	
विवाहानंतर । सीता रघुवीर ॥	
दोघांचें अंतर । एक झालें	६६
देह मात्र दोन । परी दोन्ही प्राण ॥	
जहाले सलग्न । एकमेकां	२६७
धर्म अर्थ काम । मोक्ष परंधाम ॥	

साध्य ते अंतिम । दोषां झालें	२६८
स्वमनःप्रवृत्ती । वा विवेकशक्ती ॥	
सीता न विक्री ती । पतीलागीं	६९
सुप्रसगोपात्त । अधिकारयुक्त ॥	
बोधही उचीत । तिने केला	७०
परंतु हक्काचें । स्तोम स्वातंत्र्याचें ॥	
हातूनी सीतेचे । झालें नाही !!	७१
या लग्नसंस्थेंत । हेतु हा उदात्त ॥	
कीं इंद्र क्षणांत । नष्ट व्हावें	७२
स्वार्थनिर्मूलन । होऊनी संपूर्ण ॥	
हक्काचा तो प्रश्न । उरूं नये	७३
विश्वकुटुंबास । पोषक व्हायास ॥	
लागावी चुरस । दोषांमध्ये	७४
त्याही चुरशीत । प्रेमाची मदत ॥	
व्हावी अविरत । प्रत्येकाला	७५
आणि आचरून । ऐसै आचरण ॥	
प्रह्लात्मक्यज्ञान । आळखाव !	७६
सीतावर्तनांत । तत्त्व हें उदात्त ॥	
दिसतें साक्षात । पदोपदीं	७७
राज्यहीन पती । होतां त्यामागूती ॥	
धैर्ये निघाली ती । वनामध्ये	७८
राज्याचें वैभव । तुच्छ केलें सर्व ॥	
वनासीं राघव । रिघूं जातां	७९
आणखी पुढेही । दाविली समयीं ॥	
निष्ठा पतीठायीं । अलौकीक	८०
अयोध्याकांडांत । सीता जें बोलत ॥	
वाचा तें एकान्त । करूनीयां	२८१
ती अशोकवनी । मारुतीलागूनी ॥	

बोलली तें ध्यानी । पुन्हां आणा	२८२
किंवा 'दिव्य' काळी । स्थिती जी जहाली	
आणा ती सगळी । मनामध्ये	८३
कांहीं केलें तरी । एकचि अखेरीं ॥	
तात्पर्य अतरीं । ठसवेळ	८४
कीं या इंपत्यास । सर्व आयुष्यास ॥	
प्राप्त सुखलेश । झाला नाही	८५
लोककार्य जनीं । साधायालागुनी ।	
या पतीपत्नीनीं । शर्थ केली !	८६
जन्मचि आपणा । लोकानुरंजना ॥	
ही श्रीराममना । निष्ठा वाटे	८७
आणी जानकीनें स्वसुखत्यागानें ॥	
निष्ठा ती प्रयत्नें । पुरी केली !!	८८
सीताचरित्राचा निष्कर्ष	
आजच्या स्त्रियांत । किंवा पुरुषांत ॥	
निष्ठा ही स्वप्नांत । आढळेना ।	८९
जेव्हां ईशेच्छेनें । जगताचीं मनै ॥	
धर्मभावनेनें । भरतील	९०
रम्य कल्पनांत । दडलेला स्वार्थ ॥	
जेव्हां अजीवात । नष्ट होय	९१
शृंगारकथांचा । पांचट गोष्टींचा ॥	
भार वाङ्मयाचा । जेव्हां झडे	९२
बापुच्या धर्मास । तोंड काढायस ॥	
जै जाती लयास । बाललग्नें	९३
तसेच वराचें । गृह शोधायचें ॥	
ओझे स्त्रीशिरांचें । जेव्हां टळे	९४
आणि जै अनेक । तदनुपंगीक ॥	
अनर्थ घातुक । टळतील	२९५

लज्जावगुंठीत । कन्या जेव्हां वेंत ॥	
वाप धीरोदान्त । वराहार्ती	२९६
तेव्हांच हा पूर्ण । मनु पालटून ॥	
विवाहबंधन । सार्थ होय	९७
तेव्हांच या सीता- । आदि पतिवता ॥	
पुन्हां या जगतां । जन्मतील	९८
एवढा इत्यर्थ । ठेवूनी चिचांत ॥	
जाऊ या त्वरीत । पुढें आतां	९९

निरीक्ष्य विभूति ३ वाली

पुढतीं येथून । वालीप्रकरण ॥	
सुराजकारण । लागे आतां	३००
म्हणतात कोणी । 'वालीप्रकरणीं ॥	
अन्याय प्रभूनीं । थोर केला '	१
परी या मुद्द्यांत । वा दीर्घशंकेत ॥	
फारसा तत्त्वार्थ । मुळीं नाहीं	२
या दुष्ट वालीनें । सामर्थ्यदर्पानें ॥	
सुनीतिबंधनें । तुडवीलीं	३
बंधु सुग्रीवास । निरपराध्यास ॥	
हट्टानें वनास । दवडीलें	४
आणि बंधुपत्नी- । नातें विसरूनी ।	
भोगी त्याची पत्नी । निर्लज्जसा !	५
सारांश हा येथ । किष्किंधापुरींत ॥	
वाली दुजा होत । रावणचि	६
तेव्हां अधमाला । या शिरजोराला ॥	
कोणी दंडायाला । हवें होतें	७
परंतु हें कार्य । करावया धैर्य ॥	
कोणा असामान्य । नव्हतेंच	३०८

ईश्वरी विभूती । येईल केव्हां ती ॥	
याची ते पहाती । वाट जन	३०९
रामें सुग्रीवाला । पूर्ण आश्वासीला ।	
कीं चाली मजला । वध्य होय	१०
तरीहि धूर्तांचें । तथा सुग्रीवाचें ॥	
झालें न चित्ताचें । समाधान ।	११
जेव्हां 'सप्त ताल । छेदिले समूळ ।	
संशयपटल । तेव्हां गेलें	१२
राम असामान्य । विभूती हा होय ॥	
तेव्हांचि निश्चय । त्याचे मनी !	१३
मग श्रीरामास । टाकूनी विश्वास ॥	
गेला तो युद्धास । वालीसर्गे	१४
श्रीरामें आपण । बाजूला राहून ॥	
वालीचें हनन । उरकीलें !	१५
कोणी म्हणतील । " कृत्य ह सकळ ।	
शोभतें न तीळ । प्रभुठायीं	१६
सर्वांच्या देखतां । लढतां लढतां ॥	
वधायाचा होता । वाली त्यांनीं !"	१७
परी लौकिकाचा । कीं बाह्य कृतीचा ॥	
हा तों न मुद्दयाचा । प्रश्न येथें	१८
वालीवधकृत्य । न्याय्य कीं अन्याय्य ।	
हाचि प्रश्न मुख्य । येथें आहे	१९
शिखंडीकडून । भीष्मांचें हनन ॥	
झालें तेव्हां प्रश्न । हाच आला	२०
त्या दुर्योधनाला । जेव्हां मारवीला	
तेव्हांही हा आला । प्रश्न तेथें	२१
अती अर्वाचीन । इतिहासांतून ॥	
सुद्धां ऐसे प्रश्न । उद्भवती	३२२

परी सर्व स्थळीं । पाहिजे लाविली ॥	
कसोटी ही भली । सद्धेतूची	३२३
कोणी धर्मवेत्ता । कर्म आचरीतां ॥	
हेतुच मुख्यता । त्याचा व्यावा	२४
हेतु तो असेल । निःस्वार्थी निर्मळ ॥	
कर्म न बाधेल । तंरी त्याला	२५
मग तो कसाही । वागो करो कांहीं ॥	
त्याला दोष नाही । तिळभरी	२६
तो जसा वागेल । जें जें आचरील ॥	
तें तेंच होईल । नोतितत्व	२७
प्रत्येक कर्मांत । त्याला नकळत ॥	
सर्वभूतहित । ठसावेल	२८
जगाचें धारण । अथवा पोषण ॥	
पावेल वर्धन । कर्मानें त्या !	२९
आतां तें असेल । कल्पनेवेगळ ॥	
तर निंदितील । स्वार्थी जन	३०
परी अखेरीस । विचारी लोकांस ॥	
निर्दोषता खास । पटे त्याची	३१
हीच निर्दोषता । रामाचीहि आतां ॥	
वानरांच्या चित्ता । पटतसे !	३२
किष्किधेचे तळीं । पडतां तो वाली ॥	
सामसूम झाली । कर्पीमध्ये !!	३३
वालीचा कैवार । घेऊनी सत्वर ॥	
उठेना वानर । एक सुद्धां	३४
नल जांबवान । शरभ सुषेण ॥	
हालती कोणी न । तिळभरी	३५
बाकीहि समग्र । वालीपक्षी वीर ॥	
सर्व जागेवर । स्थिर झाले	३३६

अंगदही आतां । शोक तो थांबतां ॥	
रामपदीं स्वतां । लीन झाला !	३३७
इतुकेंच नाहीं । तर त्या कपींहीं ॥	
दिली किष्किंधाहि । सुग्रीवाला	३८
पूर्ण एकमत । होऊनी कपींत ॥	
सुग्रीवाला प्राप्त । राज्य झालें	३९
आतां एकवेळ । सुग्रीव मानेल ॥	
यांत तों नवल । मोठें नाहीं	४०
परी या रामास । वालीच्या शत्रूस ॥	
त्यांनीं सर्वस्वास । अपीयेलें !	४१
सुग्रीववचन । निमित्त करून ॥	
रामकार्या प्राण । पुढें केले !	४२
रामकार्य जर । वाटतें अघोर ॥	
तर हा प्रकार । होताचना	४३
जिकिती काळास । ऐसे कपी खास ॥	
राघवाला वश । होतेचना	४४
आणि जरी होते । तरी तत्कार्यातें ॥	
कधीं न झटते । एकनिष्ठ !	४५
सारांश इत्यर्थ । एवढाच येथ ॥	
कीं वाली कपींत । प्रिय नसे	४६
त्याचें कुवर्तन । बंधूशां भांडण ॥	
सर्वही जाणून । चितीं होते	४७
परतु त्याला । दड लावायाला ॥	
नव्हतें कोणाला । धैर्य मनीं !	४८
आतां परभारें । जेधवां हा मरे ॥	
तेव्हां कपी सारे । स्वस्थ झाले	४९
भार उतरला । जगाचा थोरला ॥	
असेंच सर्वाला । चितीं वाटे	३५०

अर्थात् नंतर । रामकृत्यावर ॥	
टीका कोणी फार । केली नाही	३५१
पुढें रामकार्य । जेव्हां स्पष्ट होय ॥	
आनंद न माय । सर्वत्रांसी	५२
‘जगच्छळकास । रणीं रावणास ॥	
जिकाया रामास’ । बळ आहे	५३
आणि पक्ष त्याचा । आहे तो न्यायाचा ॥	
जगदुद्धाराचा । निःसशय	५४
एवढ्या खात्रीने । वानरांचीं मनने ॥	
श्रीरामबाजूने । उठावलीं	५५
श्रीरामतेजाचा । दिव्याकर्षणाचा ॥	
होता महत्त्वाचा । भाग त्यांत	५६
आणि जें कपींत । राजनिष्ठावत ॥	
त्याचीहि मदत । याला झाली	५७
पुढें वानरांनीं । हजारों बाजूनीं ॥	
टाकिली भरुनी । किष्किंधा ती	५८
आणि जें लंकेत । युद्ध झालें त्यांत ॥	
अमूल्य मदत । रामा केली	५९

निरीक्ष्य विभूति ४ महासती सुलोचना

आतां येथूनीयां । कोणत्या न ठार्यां ॥	
धांवतां जाऊं या । लंकापुरीं	६०
आणि मननार्थीं । ती दृष्टीपुढती ॥	
घेऊं महासती । सुलोचना	६१
कोणी म्हणतील । “ बहु झाला वेळ ॥	
सतींचा तो काळ । जाऊनीयां	६२
सुदैवं संप्रतीं । राजाज्ञेनें सती ॥	
बंद आर्यावर्ती । झाली आहे	३६३

आणखी लोकांच्या । वृत्तीहि मनाच्या ॥	
नाहींत सतीच्या । अनुकूल	३६४
तेव्हां हें वर्णन । सतीचें करून ॥	
कोणतें साधन । तुम्हीं केलें ?”	६५
प्रश्न बरोबर ! । राजाशाही थोर ॥	
झाली वेळेवर । निर्विवाद	६६
लोकांचीहि वृत्ती । पाहूनी निश्चिती ॥	
अत्यानंद चितीं । आम्हां होय	६७
मायभगिनीना । चिते जळतांना ॥	
आम्हां तरी मना । आवडे का ?	६८
अमूल्य स्त्रीकाया । जळतां ही घायां ॥	
नाहींच का दया । येत आम्हां ?	६९
परतु दयेचा । किंवा लौकिकाचा ॥	
नाहींच मुद्दयाचा । प्रश्न येथे	७०
वैधव्यानंतर । ‘त्याग’ कीं ‘संसार’ ॥	
प्रश्न खरोखर । हाच आहे !	७१
मग कोणां सती । जावो न जावो ती ॥	
आम्हां त्याची क्षिती । नाहीं मुळीं	७२
रणांगणावर । मरती जे शूर ॥	
त्यांचेचि यावर । साम्य घेऊं	७३
युद्धें नित्य व्हावीं । डोकीहि फुटावीं ॥	
कोणी न हें भावी । मनामध्ये	७४
माना कापायाचें । कृत्य धन्यतेचें ॥	
नाहीं वाटायाचें । कोणालाही	७५
परी जे त्यांत । यशस्वी होतात ॥	
होते ना जगांत । कीर्ति त्यांची ?	७६
त्यांना स्वर्गवास । भोगूं लावायास ॥	
होते ना जगास । थोर घाई ?	३७७

तत्कृतीनिद्यत्व । लोपनीयां सर्व ॥	
होतो ना गौरव । वृत्तींचाच ?	३७८
पौरुषाची चाड । स्वधर्मी आवड ॥	
यांचीच ना गोड । स्तुती होते ?	७९
तर मग आम्हीं । सतीचे गुणही ॥	
गाइले या ठायीं । त्याच अर्थी !!	८०
देह जाळ्याचें । कृत्य नैष्ठुर्याचें ॥	
त्याज्य ठरायाचें । नेहमींच	८१
परी त्या कृत्यांत । हेतु जो उदात्त ॥	
त्याचेंचि अत्यंत । मोल आहे	८२
प्रेमाची दृढता । स्वार्थविमुखता ॥	
याचीच ती चित्ता । प्रौढी वाटे	८३
आणि त्याचवर । ठेवूनी नजर ॥	
इतुका विस्तार । आम्हीं केला	८४
आतां 'सती' गेली । रायें बंद केली ■	
हे तों गोष्ट झाली । अत्युत्तम	८५
उदात्त वृत्तीचें । परी नैष्ठुर्याचें ॥	
दृश्य एकदाचें । बंद झालें	८६
परंतु पूर्वीहि । सती-चाल कांहीं ॥	
नसे सर्वांठायीं । आवश्यक	८७
सती न जाऊनी । सुद्धां बहुजणी ॥	
होत्या तेव्हां जर्नी । शिष्टमान्य	८८
वैधव्याचे धर्म । पाळितां उत्तम ॥	
सतीत्व परम । लाघे तयां	८९
आणि आतां तर । स्त्रिया त्या सुकर ।	
याच मार्गावर । विसंबती	९०
'सतीधर्म' काय । वा 'वैधव्य' काय ।	
तत्त्व एक होय । झोन्हीकडे	३९१

स्थितिभिन्नत्वानें । वा वृत्तिभेदानें ॥
फक्त हीं वर्तनें । भिन्न होतीं ३९२

भगिनींस चार शब्द

आतां भगिनींस । हेच शेवटास ॥
सांगणें आम्हांस । चार शब्द ९३
माईनो ! तुमचें । सौभाग्य जन्माचें ॥
टिको ईश्वराचें । आशीर्वादे ९४
पतीबरोबर । सुखाचा ससार ॥
करा जन्मभर । सर्व तुम्हीं ९५
पतीचें सदन । प्रती स्वर्भुवन ॥
दाखवा करून । जगताला ९६
परी कधीं काळीं । जर दैवें भाळीं ॥
कुऱ्हाड पडली । आकाशींची ९७
पतिप्राणांवर । दुर्दैवाचा जर ॥
कधीं तो निष्ठुर । घाला आला ९८
तर मात्र शांत । ठेवूनीयां चित्त ॥
ससारनिवृत्त । तुम्हीं व्हावें ! ९९
ससारच कांहीं । नित्य ध्येय नाहीं ॥
विषयभोगहि । तुच्छ सारे ४००
तेऱ्हां तयांतून । हळुहळुं मन ॥
निश्चयें करून । परतावें १
अतर गभोर । करूना सुस्थोर ॥
झटायें ईश्वर । ओळखाया २
मात्र गुरु-आस । लागूनी मनास ॥
व्यर्थ कासावीस । होऊं नका ! ३
' गुरु तो येईल । क्षणांत तारील ' ॥
हे तों वेडगळ । जाशा आहे ४०४

अनधिकान्यास । उद्धरावयास ॥	
कोणाही गुरुस । बळ नाहीं	४०५
आणि अधिकार । प्राप्त झाल्यावर ॥	
गुरुसाठीं दूर । जाणे नको !	६
सारांश स्वायत्त । यत्न मुख्य येथ ॥	
गुरु तो निमित्त-। मात्र आहे	७
यापेक्षां जे सत । उघडे बोलत ॥	
त्यांचेचि सद्ग्रन्थ । अभ्यासावे	८
त्यांचे आचरण । सूक्ष्मत्वे पाहून ॥	
करावे वर्तन । तैशापरी	९
‘भूतमात्रीं ईश’ । जाणाया अभ्यास ॥	
लावावा मनास । निश्चयाने	१०
जोव पसरले । स्वतांभोंवताले ॥	
जाणावे सगळे । आत्मवत	११
आणि त्यानंतर । योग्यतेनुसार ॥	
कर्तृत्वविस्तार । वाढवावा	१२
योग्यता असेल । तर हे सकळ ॥	
जगचि होईल । कार्यक्षेत्र	१३
मग दुर्बळांचा । पक्ष तो न्यायाचा ॥	
घेऊनी दुष्टांचा । मोडकरा	१४
जगाचे धारण । होईल पोषण ॥	
ऐसेचि वर्तन । जगां करा	१५
हे नसेल होत । तर जे दुःखीत ॥	
त्यां तरी या हात । वात्सल्याने	१६
रोगांनीं शासले । अज्ञानीं बुडाले ॥	
काढा ते सगळे । त्यांतूनी	१७
अन्न क्षुधितांना । वस्त्र उन्नद्धांना ॥	
या प्रयत्न नावा । करूनियां !	४१८

मात्र यथे एक । गोष्ट ही सूचक ॥	
ठेवावी तात्वीक । दृष्टीपुढें	४१९
जें कांहीं करणें । दुसऱ्याकारणें ॥	
करावें तें मनें । निरपेक्ष	२०
त्यांत तो स्वार्थाचा । वा आत्मप्रौढीचा ॥	
नसावा कशाचा । भाग मूळीं	२१
वा पर-वर्तन । पाहिलें म्हणून ॥	
अंधानुकरण । कामा नये !	२२
स्त्रीशालीनतेला । आर्यसंस्कृतीला ॥	
पाहिजे शोभला । व्याप सारा	२३
कोणी म्हणतील । कर्तृत्व सकळ ॥	
कसें हें साधेल । अज्ञान्यांना ?	२४
अज्ञानच जर । आलें मार्गावर ॥	
करावें तें दूर । आवश्यक	२५
परंतु सांप्रत । ज्ञान ज्या म्हणत ॥	
आहे तें मूळांत । शब्दमय	२६
वेव्हार कळेल । तयानें सकळ ॥	
परी न बाणेल । आत्मज्ञान	२७
उलट कोमल । वृत्ती चवचाल ॥	
होण्या अनुकूल । होईल तें !	२८
अर्थात तयारें । आणि वैराग्याचें ॥	
न अर्थाअर्थीचें । नातें कांहीं	२९
आणखी ' वैराग्य ' । हेंचि मुख्य होय ॥	
तो आत्मप्रत्यय । आंगीं येण्या	३०
तें जिला बाणलें । तिनेच जाणिलें ॥	
पाहिजे म्हटलें । आत्मतरव	३१
तिनेच स्वतांस । उद्धरुनी खास ॥	
सवें जगतास । उद्धरीलें	४३२

तिचाच वैधव्य-। धर्म सांग होय ।	
येविशीं संशय । काहीं नाहीं	४३३
मग ती वपन । देहविटंबन ॥	
करो वा करो न । सारखेंच !	३४
जरी ती नटली । भूषणीं सजली ॥	
तरी ती जहाली । जगद्वंध	३५
कारण अंतर । शुद्ध झाल्यावर ॥	
हे वाह्य आचार । गौण होत !	३६
शेवटीं तत्त्वार्थ । येण्या थोडक्यांत ॥	
आम्ही आतां येथ । असैं म्हणूं	३७
कीं पतीसदनीं । जानकी होऊनी ।	
ःहाचें त्यामागोनी । ' सुलोचना ' ।	३८
अथात दायाच्या । वृत्ता ज्या मनाच्या ॥	
त्याच ठेवायाच्या । दृष्टीपुढें	३९
बलकलें नेसणें । वा देह जाळणें ॥	
कोणा हें करणें । इष्ट नाहीं !!	४०
आतां ज्या स्त्रियांना । काहींच साधेना ॥	
मोकळे तयांना । अन्य मार्ग	४१
त्यांचा तिरस्कार । न करितां वर ॥	
कीं व थोडी फार । सुद्धां करूं !	४२
परी हें तयांचें । कृत्य चांचल्याचें ॥	
नाहीं ठरायाचें । उच्च ध्येय	४३
आणखी तयांनीं । मानाचें लोकांनीं ॥	
होहि आशा मनीं । करूं नये !	४४

निरीक्ष्यविभूर्त्ता ५ प्रतापी इंद्रजित्

आतां इंद्रजीत । रावणाचा सुत ॥

देवूं मननार्थ । दृष्टीपुढें

सती मंदोदरी । मतेच्या उदरीं ॥	
वीर हा भूवरी । जन्मा आला	४४६
हा बाल्यापासून । प्रतापी म्हणून ॥	
होता जगांतून । गाजलेला	४७
दिव्य अस्त्रं घोर । मायेचे प्रकार ॥	
सर्वही हा वीर । जाणतसे	४८
रावण दिग्विजय । करी त्यांत होय ॥	
पुत्र हा सहाय । प्रामुख्याने	४९
यानें महेंद्राला । बांधूनी आणिला ॥	
म्हणूनी हा झाला । इंद्रजीत	५०
हा निजपित्याचा । निर्वाणकाळींचा ॥	
होता महत्त्वाचा । सहायक	५१
परी यानें त्याला । दुर्धुद्धिप्रस्ताला ॥	
कधीं नाहीं केला । हितबोध !	५२
महाभारतांत । कर्ण जें करीत ॥	
तेंचि इंद्रजीत । येथें करी	५३
त्या दुर्योधनाला । कर्णें चढवीला ॥	
तसा रावणाला । चढवी हा	५४
कोणा पितृभक्ती । भासेल ही कृती ॥	
आम्हां न परी ती । तैशी दिसे	५५
सामर्थ्यदर्पणाचा । साम्राज्यतृष्णेचा ॥	
हा खोश्या मनाचा । परिणाम	५६
फक्त संघभक्ती । ठेविल्या पुढतीं ॥	
ठरे हा निश्चितीं । महात्माच !	५७
परंतु तार्क्षिक । दृष्टीनें हा एक ॥	
ठरेल निःशंक । आगलाव्या !	४५८

निरीक्ष्य विभूती ६ विभीषण

भक्त विभीषण- । चरित्रशोधन ॥

आहे हैं कठीण । थोडकैसें	४५९
बधु कुमार्गाला । लागतां त्याजला ॥	
यानें बोध केला । शिकस्तीचा	६०
आणि तो विफल । होतांच सकळ ॥	
सोडिला तत्काल । पक्ष त्याचा	६१
श्रीरामभेटीला । हा जेव्हां यातला ॥	
तेव्हां किंतु आला । वानरांना	६२
परो खान्नी देतां । हनुमंत स्वतां ॥	
झालें त्यांच्या चित्ता । समाधान	६३
पुढें मग यानें । दैत्यमर्मस्थानें ॥	
रामा विश्वासानें । दाखविलीं	६४
होमा इंद्रजीत । जातां विवरांत ॥	
यानेंच निश्चित । जाणविलें	६५
आणि लक्षुमण । संगतीं घेऊन ॥	
तयाचें हनन । उरकीलें !	६६
संघभक्ती घ्याल । कसोटी केवळ ॥	
तर हा ठरेल । लोकनिंद्य	६७
परी घ्याल जर । तात्त्विक विचार ॥	
तर दोष फार । याला नाही	६८

भाग दुसरा

श्रीरामाला ईश्वरावतार कां म्हणतात ?	
येथचर ग्रंथीं । एकेक विभूती ॥	
घेऊनी त्यावरती । चर्चा केली	६९
आतां सूक्ष्मपणें । व्यापक दृष्टीनें ॥	
ग्रंथ हा पहाणें । पुनरपी	७०
राम रघुवीर । ईश्वरावतार ॥	
सिद्धान्त हा थोर । सर्वमान्य	७१
परंतु आर्यानीं । कोणत्या गुणांना ॥	

पारख ही मनीं । केली त्याची ?	४७२
काय त्याचे गुण । आयानीं पाहून ॥	
हे अत्युच्च स्थान । याला दिलें ?	७३
त्यासम भूषती । शांत,दांत चित्तीं ॥	
झाले भूवरती । किती तरी !	७४
तो ' सत्यपालनीं ' । सुद्धां नृपमणी ॥	
हरिश्रंद्राहूनी । श्रेष्ठ नाहीं !	७५
' एकपत्नीव्रत ' । म्हणावें अद्भुत ॥	
तर तें न यांत । लोकोत्तर	७६
व्रत हे चांगलें । आजन्म पाळिलें ॥	
रामाच्याहि वेळे । पुष्कळांनीं	७७
शिवाय अगना । भोगूनी त्या नाना ॥	
कृष्ण झालेचना । अवतार ?	७८
अर्थात हे व्रत । अवतारगुणांत ॥	
आवश्यक होत । नाहीं सुळीं	७९
मग अवतारी । व्हावया भूवरी ॥	
आहे काय तरी । आवश्यक ?	८०
त्या अवतारांत । करील चकीत ॥	
असें अत्यद्भुत । तेज हवे !	८१
त्याचा जगडव्याळ । व्याप भूमंडळ ॥	
पुरूनी उरेल । असा हवा !	८२
उलटापालट । जगताची स्पष्ट ॥	
व्हाया हवी नीट । त्याच्या हस्ते !	८३
दुष्टांचें शासन । साधूंचें पोषण ॥	
विस्तृत प्रमाण । व्हाया हवे	८४
सारांश अशक्य । जगाला जें होय ॥	
पाहिजे तें शक्य । केलें यानें	४८५
आणि श्रीरामांनी । हेच केलें जनीं ॥	

झाले ते म्हणूनी । अवतार	४८६
पृथ्वी रसातळा । रिघतां तिजला ॥	
यांनीं हात दिला । कळवळोनी	८७
जग वहावले । भलतीकडे गेले ॥	
यांनीं तें काढिलें । भ्रमांतूनी	८८
सज्जनकैवार । घेऊनी सत्वर ॥	
दुर्जनांचा जोर । कमी केला	८९
छाप लोकांवरची । काढूनी स्वार्थाची ।	
प्रतिष्ठा धर्माची । वाढविली	९०
हेंचि मुख्य कार्य । श्रीरामाचें होय ॥	
दुय्यम अनित्य । बाकी सारीं	९१
पित्राज्ञापालन । अरण्यगमन ॥	
हीं सर्वही गौण । तुलनेनें	९२
सेतुबंधयुक्ती । जानकीची मुक्ती ॥	
हींहि यापुढती । तुच्छ सारीं	९३
तशा अन्य व्यक्ती । वर्णिल्या ज्या ग्रंथीं	
त्याहि धनी होती । नांवाच्याच	९४
दशरथ नसता । जनक न होता ॥	
तरीहि हा होता । अवतार	९५
कैकेयी नसती । मंधरा मरती ॥	
तरी प्रभुकृती । घडतीच	९६
शूर्पणखा भोळी । नसती भाळली ॥	
होतीच रांगोळी । लंका तरी !	९७
रावण ती सीता । लंकेसी न नेता ॥	
तरी तो मरता । प्रभुहस्तें	९८
किंबहुना राम । नसतें हें नाम ॥	
तरी प्रभुकाम । थांबतें ना !!	४९९
स्थितीच जगतीं । अशी झाली होती ॥	

कीं व्हावाच अंतीं । अवतार	५००
उष्माच तो होता । इतुका वाढता ॥	
कीं पाऊस आतां । पडावाच	१
तो उष्मा कसला । होय जगताला ॥	
पाहिजे पाहिला । आतां सारा	२
अशी ती दुःस्थिती । तर्गे काय होती ॥	
तेंच स्वस्थचित्तां । पाहूं आतां	३
रावणचरित्राचें महत्त्व	
हें ज्ञान सत्वर । व्हाया हवें तर ॥	
रावणचरित्र । अभ्यासावें	४
हा दुष्ट म्हणूनी । तच्चरित्रध्यानीं ॥	
हयगय मनीं । करू नये	५
कांहीं झालें तरी । महात्मा अखेरी ॥	
आहे हा निर्धारीं । श्रेष्ठ आम्हां	६
दोषांबरोवर । गुणही अपार ॥	
होते थोरथोर । त्याचे अर्गी	७
रामचरित्राचा । तर महत्वाचा ॥	
रहस्यदृष्टीचा । आत्माच हा	८
रामगुणगान । सारें याच्यावीण ॥	
एकांगीं अपूर्ण । होईल तें	९
ज्यानें हा जाणिला । रावण सगळा ॥	
त्यालाच कळला । श्रीरामही	१०
तेव्हां आतां येथ । अतिसंक्षेपांत ॥	
रावणचरित्र । वर्णूं आम्ही	५११

**निरीक्षणान्तर्गत रावणचरित्र
कुलपरंपरा**

मूळारंभीं दोन । ब्रह्मयापासून ॥

जाहले निर्माण । देवदैत्य	५१२
दैत्यांचे वरती । दैत्य नामें हेती ॥	
झाला अधिपती । सर्वमान्य	१३
त्या हेती दैत्याला । मयेढायीं झाला ॥	
पुत्र एक भला । विद्युत्केश	१४
हाच विद्युत्केशी । पुढें त्या राक्षसी ।	
सालकटंकटेशी । लग्न करी	१५
त्या दोघां उदरीं । पर्वतशिखरीं ॥	
पुत्र झाला भारी । मनोहर	१६
परी त्या मातेनें । विषयासक्तीनें ॥	
पुत्राचा स्वेच्छेनें । त्याग केला	१७
बाळ तें अर्थात । आंगठे चोखीत ॥	
पडलें रडत । नगावरी ।	१८
उमा महेश्वर । फिरतांना वर ॥	
त्यांना हा प्रकार । दृष्टी आला	१९
तत्काल उमेनें । जाऊनी त्वरेनें ॥	
मूल तें प्रेमानें । उचलीलें	२०
आणि आनंदीत । होऊनी मनांत ॥	
त्याजला गृहांत । वाढवीलें	२१
पुढें त्या पुत्राला । सुकेश दैत्याला ॥	
देववती बाला । लग्नां दिली	२२
गंधर्वीपासून । सुकेशा त्या तीन ॥	
सुतेजसंपन्न । पुत्र झाले	२३
एक झाला माली । दुसरा सुमाली ॥	
तिजा सज्ञा झाली । मात्यवान	२४
या पुत्रांनीं वस्ती । कराया लंका ती ॥	
विश्वकर्माहारीं । बांधविली	५२५
आणि मग लग्नें । करूनी धाटानें ॥	

तेथें स्वस्थ मनें । स्थिरावले	५२६
शुभमुहूर्तासी । तिघांहि राक्षसीं ॥	
गधर्वकन्यांशीं । लग्नं केलीं	२७
सुदरीचे ठायीं । माल्यवानदेहीं ॥	
झाले वज्रदेही । सात पुत्र	२८
विरूपाक्ष एक । मत्त व दुर्मुख ॥	
चवथा प्रमुख । वज्रमुष्टी	२९
सुमालीलागूनी । केतुमती पत्नी ॥	
होती तीपासूनी । पुत्र झाले	३०
धूम्राक्ष प्रहस्त । अकंपन ख्यात ॥	
सुपार्श्व हीं होत । सुख्य नांवे	३१
शिवाय तयाला । सुमाली दैत्याला ॥	
लाभल्या सुशीला । कन्या चार	३२
तयांत केकसी । प्रमुख सर्वासी ॥	
संबंध कथेसी । तिचा आहे	३३
मालीलाही तीन । वसुध्रेपासून ॥	
थोर सुलक्षण । पुत्र झाले	३४
अनल अनिल । संपाती प्रबळ ॥	
अशीं हीं सकळ । त्यांचा नांवे	३५
बंधु हे पुढचे । त्या बिभीषणाचे ॥	
आति विश्वासाचे । मंत्री होत	३६

श्रीविष्णूचें सुमालीप्रमुख दैत्यांशीं युद्ध

पुढें या सर्वांनीं । उन्मत्त होऊनी ॥	
सोडिलें त्रासूनी । जगत्रय	३७
स्वर्गांत शिरले । बंधु हे सगळे ॥	
रणीं लोळवीले । देव सारे	५३८
गंधर्व किन्नर । लोकपाल धोर ॥	

नाश भयंकर । केला त्यांचा	५३९
‘ महेंद्र आम्हीच । ’ उपेंद्र आम्हीच	॥
‘ यमही आम्हीच ’ । सांगती हे !	४०
तेव्हां ही बंडाळी । दैत्यांची सगळी ॥	
देवांनीं मांडिली । विष्णूपुढें	४१
विष्णु सुदर्शन । घेऊनी आपण ॥	
दैत्यांचें शासन । करूं आला	४२
मग त्या दैत्यांत । आणि या विष्णूंत ।-	
घोर अत्यद्भुत । युद्ध झालें	४३
विष्णुभयामुळें । प्रथम सगळे ॥	
दैत्य ते लागले । पळावया	४४
धडकी अत्यंत । भरुनी चित्तांत ॥	
पळती समस्त । दाहो दिशा	४५
तेव्हां तो सुमाली । वीर आतुर्बळी ॥	
धांवला जवळी । श्रीविष्णूच्या	४६
हजारों हजार । बाण भयंकर ॥	
सोडी विष्णूवर । एकसरें	४७
तरी ते विष्णूनीं । सर्व बाण रणीं ॥	
खंडविखडूनी । पाडियेले	४८
आणि दैत्यावर । कोपूनी दुर्धर ॥	
सारध्याचें शिर । उडवीलें !!	४९
अश्व इतस्ततां । रणांत धांवतां ॥	
सुमाली तो आतां । परतला	५०
मग त्या मालीनै । भ्रातृकैवारानै ॥	
विष्णूला धैर्यानें । तोंड दिलें	५१
एक भयंकर । गदेचा प्रहार ॥	
केला हरीवर । आवेशानें	५५२
आणखी ताडण । यथेष्ट करून ॥	

गरुडही दीन । पळवीला !	५५३
गरुड चौचावत । पळतां रणांत ॥	
उडाला आकांत । लोकांमध्ये	५५४
राक्षस सगळे । अनंदित झाले ॥	
देव ते लागले । पळयाला	५५५
मग तो श्रीहरी । कोपूनी अतरीं ॥	
फिरला माघारी । रणामध्ये	५५६
आणि सुदर्शन । सोडूनी निर्वाण ॥	
टाकिलें तोडून । मालीशिर !	५५७
माली तो पडतां । रणामध्ये आतां ॥	
दैत्य इतस्ततां । भडकले !	५५८
पूर्ण तारांवल । होऊनी सकळ ॥	
वाट सांपडेल । तसे जाती	५५९
तरीहि विष्णूनीं । पाठलाग करुनी ॥	
असंख्य ते रणीं । वधिलेच	६०
जितही दैत्यांना । जें विष्णु सोडीना	
तेव्हां माल्यवाना । क्रोध आला	६१
विष्णूला निंदूनी । कठोर वचनीं ॥	
सजला तो रणीं । युद्धासाठीं	६२
रागें रागें एक । शक्ती भयानक ॥	
विष्णूला अचूक । वर्मीं हाणी	६३
परंतु विष्णूनें । शक्ती ती त्वरेनें ॥	
परत वेगानें । झुगारिली !!	६४
शक्ती झणाणत । बसतां छातींत ॥	
माल्यवान पडत । भूमीवरी	६५
शुद्ध ते सपलें ! । देव आनंदले ॥	
दैत्य परतले । निराशेनें	६६
मग त्या सर्वांनीं । विष्णूला भिऊनी	६६

दिधली सोडूनी । लंकापुरी	५६७
आणि पाताळांत । क्रोधानें जळत ॥	
राहिले पहात । योग्य संधी	६८
विष्णूला अजिंक्य । दैत्य जेणें होय ।	
असाच उपाय । शोधिती ते !	६९

कुबेराची कुलकथा

बहुत लोटला । काळ या गोष्टीला ॥	
मग दैत्यां झाला । भाग्योदय	७०
प्रजापतीपुत्र । पुलस्त्य पवित्र ॥	
ऋषी श्रेष्ठ थोर । एक होते	७१
यदृच्छेनें झाला । पुत्र त्यांना भला ॥	
विश्रवा त्याजला । म्हणताती	७२
विश्रव्याची पत्नी । ती देववर्णिनी ॥	
झाला तीपासूनी । वैश्रवण	७३
त्या वैश्रवणानें । अत्युग्र तपानें ॥	
ब्रह्मयाकारणें । तोषवीलें	७४
आणि त्यापासून । प्रयत्नकरून ॥	
कुबेरत्व पूर्ण । सपादिलें	७५
यम इद्र वरुण । लोकपाल तीन ॥	
हा त्यांचेसमान । चौथा झाला	७६
यक्ष ते सगळे । अनुचर झाले ॥	
द्रव्यही मिळालें । अगणीत	७७

कुबेराला लंकाप्राप्ति

मग एके दिवशीं । त्यानें पित्यापाशीं ॥	
स्थान आश्रयासी । मागीतलें	७८
पित्यानें विचार । न करितां दूर ॥	
लंकाचि सत्वर । याला दिली !	५७९

दैत्यांनीं आपण । दिली जी सोडून ॥	
तीच झाली दान । लंका याला ! !	५८०
कुबेराला काय ! । राहण्याची सोय ॥	
हवीतशी होय । अनायासें !	८१
मग त्यामागूनी । असंख्य यक्षांनीं ॥	
टाकिली भरूनी । लका सर्व	८२
त्यांच्या गर्जनेनें । वा उच्च हास्यानें ॥	
लंका पूर्णपणे । गजबजली !	८३
पूर्वीं शुकशुकाट । जेथें होता स्पष्ट ॥	
तेथें दणदणाट । चालू झाला	८४
विलासार्चीं स्थाने ! वा क्रीडाभुवनें ॥	
यक्षसंमर्दाने । व्याप्त झालीं	८५
तरुणीविलास । प्रेमाचा हैदोस ॥	
आतां भरघोंस । चालू झाला	८६

सुमालीची आपदा

दैत्य तो सुमाली । राहूनी पाताळीं ॥	
येई कधीं काळीं । पृथ्वीवरी	८७
आल्याबरोबर । एकदां सत्वर ॥	
पाही डोळेभर । लंकापुरी	८८
तिची ती दुर्दशा । पाहतां निराशा ॥	
वाहूनी उसासा । दीर्घ सोडी	८९
प्रासाद विस्तीर्ण । पाहूनी भयाण ॥	
येई भडभडून । त्याचे मनीं	९०
मग अश्रु चार । लंकावेशीवर ॥	
गाळूनी माघार । जाई पुन्हां !	९१

सुमालीचा जळफळाट

भशी ही आपदा । अत्यंत दुःखदा ॥	
भाली अनेकदां । सुमालीसी	५९२

परंतु ये वेळां । तो जेव्हां पातला ॥	
तेव्हां तो जहाला । चकीताचि !	५९३
हीच कां लंका ती । भयाण जी होती ॥	
चिचारी तो चित्तीं । पुन पुन्हा	९४
' लंका हीच होय ' । असा तो निश्चय ॥	
मग जेव्हां होय । त्याचे मनीं	९५
तेव्हां मात्र मन । होऊनीयां खिन्न ॥	
गेला भडकून । राग त्याचा !	९६
यक्षांचे विलास । येतां नजरेस ॥	
आग मस्तकास । त्याच्या गेली !	९७
दैत्यांची हीनता । यक्षांची धृष्टता ॥	
मुळीं त्याला आतां । पहावेना !	९८
दांत करकरून । मूठ उगारून ॥	
सजला कंदन । करावया !	९९
यक्ष हे येथले । जाळावे सगळे ॥	
असेंहि वाटले । चित्तीं त्याच्या !	६००
परी त्याचा कांहीं । अशा था समयीं ॥	
उपाय तिळही । नव्हताच !	१
यक्ष आधीं थोर । रणबहादर ॥	
शिवाय आधार । विष्णु त्यांना	२
आणि विष्णूमुळे । तर हे सगळे ॥	
दैन्य ओढवले । दैत्यांवरी	३
तेव्हां या विष्णूस । नाहीं जिंकिल्यास ॥	
त्यांचा तो उद्देश । साधताना !	४
सुमाली म्हणूनी । मग लंकेंतूनी ॥	
गेला परतूनी । आल्या पायीं	६०५
सुमालीचें कारस्थान	
पाताळांत गेला । सुमाली ये वेळां ॥	

परी न शमला । राग त्याचा	६०६
दैत्यांचा उत्कर्ष । पुन्हां साध्यास ।	
तळमळ त्यास । फार लागे	७
मग स्वस्थमनीं । विचार करूनी ॥	
बेत केला मनीं । एक त्यानें	८
‘ स्वहेतुपूर्तीस । बळ विश्रव्यास ■	
हें त्या सुमालीस । उमजले	९
कुबेराआगळ । नातू निपजेल ॥	
तरच होईल । कार्यभाग	१०
हा हेतु मानसीं । धरूनी केकसी ॥	
नामक कन्येसी । पाचारीलें	११
आणि ती कुमारी । घेऊनी सत्वर ।	
पुन्हां तो भूवरी । प्रवेशला !	१२
विश्रव्याश्रमांत । जाऊनी त्वरीत ॥	
युक्तीनें ती देत । कन्या त्यांना	१३
आणि युक्तकाळीं । मग तो सुमाली ॥	
शिरला पाताळीं । हर्षयुक्त	१४

रावणादिवंधूंचें जन्म व बालपण

पुढ शुभकाला । शुभलग्नेमेळीं ।	
केकसी राहिली । गर्भवती	१५
आणि तीपासून । सुतेजसंपन्न ।	
पुत्र झाले तीन । विश्रव्यांना	१६
एक कुंभकर्ण । दुजा विभीषण ॥	
तिसरा रावण । म्हणताती	१७
दोषां दिनमास । शुक्लदूपरीस ॥	
तिघेही वाढीस । लागले ते	६१८
तिघेही खवीर । बलाढ्य दुर्धर ॥	

सुदृढ शरीर । तिघांचेही	६१९
परी तो तिघांत । रावणं अत्यंत ॥	
नजरें भरत । सर्वत्रांच्या	२०
त्याची ती प्रखर । मुद्रा पाणीदार ॥	
पहातां आदर । चित्तीं वाटे	२१
सुगभीर वृत्ति । डौलदार गति ॥	
पहातां त्याची ती । प्रेम दाटे	२२
असें कांहीं गुप्त । होतें त्या दृष्टींत ॥	
कां लोक चकीत । सर्व व्हावे	२३
‘जग खेळवील । लीलेनें हा बाळ’ ॥	
वाटावें सकळ । लोकां ऐसें !	२४

सुमालीच्या वाणीचा रावणावर प्रयोग

असो, स्वकन्येला । पुत्रलाभ झाला ॥	
पेकूनी पातला । सुमाली तो	२५
चाणाक्षपणानें । थोडक्यांत त्यानें ॥	
नातवांचीं मनें । पारखिलीं	२६
आणि तयांतून । स्वकार्या साधन ॥	
व्हावया रावण । निवडीला	२७
मग उभयांनीं । त्या पितापुत्रींनीं ॥	
रावणा नेऊनी । पढवीला	२८
भाग्य कुबेराचें । वर्णनी भावाचें ॥	
आर्थां मन त्याचें । चांचपीलें	२९
आणि “त्यासमान । कां नार्हांस ?” म्हणून ॥	
त्याला हिणावून । लाजवीलें	३०
परी तो निर्दोष । बालक भावास ॥	
सिद्ध भांडायास । होईचना !	६३१
मग सुमालीनें । अती चातुर्यानें ॥	

कोंडी निश्चयानें । फोडिली ती !	६३२
देवदैत्यांमधलें । भावांभावांतलें ॥	
वैर सांगितलें । विस्तारूनी	३३
लंका मुळांतली । कोणाची सगळी ॥	
तीहि सांगितली । कुळकथा	३४
कसें त्या देवांनीं । त्या विष्णूकडुनी ।	
दैत्य लंकेंतूनी । हांकवीले	३५
आणि त्या दैत्यांचें । नातें रावणाचें ॥	
कसें चित्र याचें । रेखाटीलें	३६
तथापि रावण । कांहीं केल्या यत्न ॥	
त्या वश म्हणून । होईचना !!	३७
मग अखेरीचा । प्रयोग वाणीचा ॥	
केला निर्वाणीचा । सुमालीनें	३८
“ लंका ती सगळी । परत मिळाली	
तर सारी झाली । तुझीच ती	३९
आम्ही सारेजण । प्रधान होऊन ॥	
सर्वदां वचन । पाळू तुझे ”	४०
शब्द हा ऐकिला । रावणें ते वेळां ॥	
कार्यभाग झाला । सुमालीचा !	४१
राक्षसाधिपती । व्हावया मग ती ॥	
दिली अनुमती । रावणानें	४२
“ तनुमनधन । दैत्यार्थी वेंचीन ” ॥	
प्रतिज्ञा रावण । करी ऐशी	४३

रावणाची बंधूसह तपश्चर्या

नंतर सगळे । बंधु एकमेळें ॥	
गोकर्णा निघाले । तपासाठीं	६४४
तेथें तप पूर्ण । होतां त्यांकडून ॥	

झाला सुप्रसन्न । ब्रह्मदेव	६४५
ब्रह्मयापासून । प्रत्येकाला भिन्न ॥	
प्राप्त झाले तीन । श्रेष्ठ वर	४६
'ज्ञोप' कुंभकर्णे । 'धर्म' विभीषणे ॥	
'विजय' रावणे । संपादीला	४७
"यक्ष वा गंधर्व । त्रिष्णूसह देव ॥	
व्हावे जिंक्य सर्व । मजलागीं	४८
आणि त्रैलोक्यांत । धरी माझा हात ॥	
नसावा समर्थ । कोणी ऐसा "	४९
ऐसे वरदान । लाधूनी रावण ॥	
आला परतून । गृहाप्रती	५०

रावणाभौवतीं राक्षसांचा जमाव व लंकाप्राप्ति

पुढे दैत्य सगळे । पाताळामधले ॥	
भराभर आले । भूमीवरी	५१
सुमाली प्रहस्त । महोदर मत्त ॥	
पातले समस्त । रावणासी	५२
धूम्राक्ष सारण । मारीच दूषण ॥	
टाकित्ती वेढून । रावणाला	५३
जम सर्व बसला । रावणे ते वेळां ॥	
दूत पाठविला । कुबेरासी	५४
आणखी आपुली । लंका ती सगळी ॥	
पुन्हां मागीतली । त्याजपार्शीं	५५
कुबेर तो भला । मनीं उमजला ॥	
मुळीं न धरिला । हट्ट त्यानें	५६
लंका ती सोडून । सयक्ष आपण ॥	
गेला तो निघून । कैलासासी	६५७
रावण ह्मणला ! । गर्वे फुशारला ॥	

पाहूनी आपुला । पराक्रम	६५८
आणखी समस्त । राक्षसांसहीत ॥	
धाटानें लंकेत । प्रवेशला	५९
तेथें मंदोदरी । सतीच्या उदरीं ॥	
जन्मला सुरारी । इंद्रजित	६०
त्याचें कांहीं दिन । करूनी लालन ।	
निघाला रावण । दिग्विजया	६१
रावणाचा अत्याचार व कुबेराचा उपदेश	
स्वर्गांत शिरला । रावण जे वेळां ॥	
अनर्थ मांडिला । तेथें त्यानें	६२
देवांची गाळण । दिली उडवून ॥	
महेंद्राचें वन । विध्वंसिलें	६३
ऋषीतपस्व्यांना । यक्षगंधवांना ॥	
छळियेलें नाना । प्रकारांनीं	६४
कृत्य हें ऐकिलें । कुबेरें जे वेळें ॥	
खेहें कळवले । चित्त त्याचें	६५
बंधु रावणास । बोधाया लंकेस ॥	
दूत त्यानें खास । पाठवीला	६६
परी रावणानें । अत्यंत क्रोधानें ॥	
दूत तो गदनें । चूर्ण केला	६७
आणखी ससैन्य । जाऊनी निर्भय ॥	
केला पराजय । कुबेराचा	६८
यक्ष ते सगळे । रणीं लोळवीले ॥	
पुष्पकही नेलें । हिरावूनी	६९
आणि सिंहनाद । करीत सानद ॥	
चालला मदांध । लंकेकडे	६७०
उमामहेश्वरांची क्रीडा व रावण	
पुढें जातां जातां । मार्गाचें तें आतां ।	

थान अवचितां । अडकलें !	६७१
रावण चकीत । विचारी मनांत ॥	
तंव नंदी तेथ । प्रगटला	७२
त्यानें सौम्यपणें । रावणाकारणें ॥	
कारण रीतीनें । सांगितलें	७३
म्हणे "नगावर । उमा-महेश्वर ॥	
यांची क्रीडा स्वैर । चालू आहे	७४
ऋषी श्रेष्ठ सर्व । इंद्रादिक देव ॥	
झालासे मज्जाव । यांना सुद्धां	७५
तेव्हां थोडा वेळ । घडी किंवा पळ ॥	
थांबावें लागेल । तुला येथें ! "	७६
रावण हांसला । आणि त्या नंदीला ॥	
बोलाया लागला । कुचेष्टेनें !	७७
म्हणे " नंदीराज ! । सांगतां जें मज ॥	
असेल, तें काज । सत्य सारें	७८
परी दिनभर । कां हो ! हा शकर ॥	
नाचे नगावर । निर्लज्जसा !	७९
असा मोठा कोण । हा गौरिरमण ॥	
राहिला लागून । दुष्टाचार्य ?	८०
राजा लंकानाथ । ठाकलों मी येथ ॥	
नाहीं का माहित । याजला हें ?	८१
आणि तें नसेल । तर कां सकळ ॥	
अशक ही फोल । अस्मादिकां !!	८२
छे ! छे ! नंदीबैला ! । आहेस तू खुला	
मज रावणाला । अडवाया '	८३
हा जो आहे येथ । पर्वतें वारेंत ॥	
त्यालाचि दिगंत । फेंकितों मी	८४
म्हणजे शंकर । तुझा स्वेच्छाचार ॥	

तेथे कल्पवर । क्रीडा करो ! ”	६८५
म्हणूनी रावणें । अत्यंत जोरानें ॥	
पर्वत हातानें । उचलीला	८६
पाताळीं भिडला । पर्वत तो त्याला ॥	
रावणें तोलिला । हातावरी !	८७
देव गडबडले । ऋषी दचकले ॥	
पर्वतावरलें । एकदम !!	८८
गौरीहि खेळांत । होतां भयभीत ॥	
व्यत्यय क्रीडेंत । सर्व आला	८९
मग शंकरांनीं । अगुष्ट दाबूनी ॥	
नग तो स्वस्थानीं । स्थिर केला	९०
अर्थांत ते वेळें । रावणाचे बळें ॥	
हात चेंगारले । नगाखालीं !	९१
तेव्हां तो रावण । किंकाळी फोडून ॥	
लागला रुदन । करावया ॥	९२
रडतां रडतां । रुदना त्या स्वतां ॥	
गायनाचें आतां । रूप आलें	९३
सामवेद सर्व । गाऊनी अपूर्व ॥	
स्तवी शंभूदेव । लंकानाथ	९४
हजारों सुंदर । स्तोत्रें मनोहर ॥	
रची शंभूवर । काव्यमय	९५
भूगोल सगळा । डोलाया लागला ॥	
गातां रावणाला । घेकूनीयां ॥	९६
मग ते हजार । असे संवत्सर	
जातां गौरीहर । तुष्ट झाले !	९७
आज्ञा रावणाला । देऊनी जाण्याला ॥	
घरी खुप केला । वरदानें	६९८
अमोघ वरांस । मेळवूनी खास ॥	

रावण लंकेस । परतला	६९९
तेथें मिळवून । अपूर्व सन्मान ॥	
निघाला फिरून । सैन्यासह	७००
रावणाचा जगभर धुमाकूळ	
या खेपेला मात्र । सर्व जगभर ॥	
अनर्थ दुर्धर । केला त्यानें	१
प्रत्येक राजास । लहानथोरास ॥	
बोलावी युद्धास । मदांध हा	२
'निघा लढायला । कीं मुका राज्याला ॥	
असाचि जहाला । न्याय येथें !	३
अर्थात राजांना । क्षत्रिय वीरांना ॥	
न्याय झाला मना । दुःसह हा	४
युद्धा जावें तर । गदा प्राणांवर ॥	
यायाची अखेर । ठरलेली !	५
आणि 'जित' म्हणुनी । द्यावें या लिहूनी ॥	
तर अद्रु जनीं । नष्ट होत्ये !	६
शेवटीं सर्वांस । वेंचूनी प्राणांस ॥	
करणें युद्धास । भाग झालें	७
कांहीं थोडेजण । 'क्षमस्व' म्हणून ॥	
राहिले रक्षून । निजप्राण	८
गार्धी पुरुरवा । द्रुष्यंत या सर्वां ॥	
मार्ग हा बरवा । चित्तीं घाटे	९
परी बहुतेक । अनरण्यादिक ॥	
रणकुंडीं खाक । सर्व झाले !	१०
हजारों राजांचा । असंख्य प्रजेचा ॥	
जहाला प्राणांचा । स्वाहाकार	११
धरित्री सगळी । प्रेतांनीं खचली ॥	
रक्तानें तहाली । आंगभर	७१२

आणि हें भीषण । दुष्कृत्य करून ॥
चालला रावण । यमपुरीं

७१३

यमपुरीं रावण

तेथें जातांक्षणीं । नरकीं जाऊनी ॥	
पापात्मे सोडूनी । दिले त्याने	१३
होते खिचपत । स्वकर्म जे तेथ ॥	
ते यानें क्षणांत । मुक्त केले	१५
तेव्हां यमदूत । आणि हा उन्मत्त ॥	
सग्राम दोघांत । चालू झाला	१६
हजारों बाजूनीं । शस्त्रें उगारूनी ॥	
आले खचळूनी । यमदूत	१७
परी ते उन्मत्त । रावणाचे दूत ।	
नितुक्यां लावीत । पळवूनी !	१८
कोणा नावरतां । यमदूत आतां ॥	
रणीं इतस्ततां । भडकले	१९
तेव्हां तो साक्षात । यम वैवस्वत ॥	
आघेसें रणांत । प्रगटला !	२०
त्यानें मर्मस्थानीं । असंख्य घाणांनीं ॥	
गवणाला रणीं । वेध केला	२१
गवण सगळा । रक्तानें भरला ॥	
परी न कचला । तिलभर्गी !	२२
उलट निजांगें । तोहि रागें रागें ॥	
बाण अति वेगें । सोडू लागे	२३
लक्षावधी बाण । सोडूनी निर्वाण ॥	
दाकिळा फोडून । यम त्यानें	२४
बाण वर्मस्थानीं । घुसतां जाऊनी ॥	
गेला खचळूनी । प्रेनगाज	७२५

भग प्रळयांचा । अंतक जगाचा ॥	
काढी निर्वाणींचा । कालदंड !!	७२६
दंड भयंकर । दिसतां तो घोर ॥	
सर्व चराचर । त्रस्त झालें	२७
राक्षसही मनीं । अती भेदरूनी ॥	
लागले तत्क्षणीं । घळावया	२८
सुमाली प्रहस्त । मारीच उन्मत्त ।	
पळायला गत । दाही दिशा	२९
एकदा रावण । छाती उभारून ॥	
राहिला स्वस्थान । धरूनीयां !	३०
आणि दंड घोर । भेदाया सत्वर ।	
ते ' पाशुपतास्त्र ' । सज्ज करी !	३१
अखें तीं निर्वाण । घेतां दोघेजण ॥	
भ्रैलोक्य संपूर्ण । हडबडलें	३२
लोकपाल स्वगळे । भेदरूनी गेले ॥	
तळमळू लागलें । जगत्रय !	३३
भग तो साक्षात । ब्रह्मदेव त्रेथ ॥	
यमासी निवृत्त । रणीं करी	३४
यम गुप्त झाला । पाहूनी ते वेळां ॥	
सिंहनाद केला । रावणानें	३५
आणि आनंदीत । होऊनी इनांत ॥	
निघाला गर्जत । तेथूनीयां	३६

पाताळीं रावण

भग पाताळांत । जाऊनीयां तेथ ॥	
करी पादाक्रांत । नाग सर्व	३७
निवातकवचा । दैत्याशीं तयाचा ॥	
सग्राम त्वेषाचा । आधीं झाला	७३८

परी मग दोर्ना । पक्ष उमजोनी ॥	
प्रेमाच्या रज्जूनी । बद्ध झाले	७३९
त्या दैत्यापासूनी । माथा संपादूनी ॥	
रावण तेथूनी । पुढें गेला	४०
‘अहम’ नगरांत । जाऊनी रणांत ॥	
वधिले समस्त । कालकेय	४१
आणि मग स्वारी । युद्धोन्मादभरीं ॥	
त्या वरुणावरी । घसरली !	४२
वरुणाचे पुत्र । निघतां वाहेर ॥	
युद्ध भयकर । तेथें झालें	४३
आणखी रणांत । पुत्र ते समस्त ॥	
केले पराभूत । राक्षसांनीं	४४
“ वरुण कोठें गेला ? ” । पुसतां मंत्र्याला ॥	
तो म्हणे “ तो गेला । ब्रह्मलोकीं ! ”	४५
पेशा रीती पूर्ण । जय संपादून ॥	
निघाला रावण । तेथूनीयां	४६

सूर्यचंद्रलोकीं रावण

पुढें सूर्यलोक । आणि चंद्रलोक ॥	
रावणें एकेक । जिकियले	४७
आणि मग स्वारी । करूनी ही पुरी ॥	
रावण माघारीं । परतला	४८
येतां येतां त्यानें । जवरदस्तीनें ॥	
बहु कन्यारत्नें । उपटिलीं !	४९
यक्षांच्या नागांच्या । कन्या दानवांच्या ॥	
घातल्या स्वतांच्या । विमानांत	५०
आणि त्या रडत । असतां समस्त ॥	
खेंचिल्या लंकेत । जुलुमानें !!	७५१

रावण आणि रंभा

लंकेत रावण । थोडासा थांबून ।	
निघाला फिरून । देवलोकीं	७५२
त्यानें या खेपेला । साह्य व्हावयाला ।	
सांगातीं घेतला । इंद्रजीत	५३
प्रधान समस्त । सैन्य अगणीत ॥	
होतेंच अर्थात । समागमें	५४
जातां स्वर्लोकाला । सैन्याचा पहिला ॥	
तळ तो पडला । कैलासासी	५५
तेथें निशाकाळ । होतां एकवेळ ॥	
सैन्य तें सकळ । झोंपीं गेलें	५६
फक्त लंकाबाथ । एकटा संचित ॥	
राहिला पहात । वनशांभा	५७
तंव रंभा तेथ । चंद्रप्रकाशांत ॥	
जातां अकस्मात । दिसे त्याला	५८
रावणें उठूनी । घट्ट दो हातांनी ॥	
तिजला धरूनी । थांबविली	६९
आणखी स्वतांस । वश व्हावयास ॥	
परोपरी तीस । प्रार्थितसे !	६०
रंभा म्हणे त्याला । ' कुबेरपुत्राला ॥	
सकेत ठरला । आज माझा	६१
त्या श्रेष्ठावांचून । अन्य जे कां हीन ।	
त्यांच्या ठायीं मन । नाहीं माझे	६२
तुम्हीहि चुलते । त्याचे : तेव्हां नातें ।	
तुमचें मशीं तें । सासऱ्याचें	६३
तेव्हां या सुनेला । दीन अबलेला ॥	
जाऊं या. तिष्ठला । पती माझा ”	७६४

ऐकतां त शब्द ' अस असबद्ध ॥	
हांसि खदाखद् । लकानाथ !	७६५
म्हणे, ' पानिव्रत्य- प्रौढी तुष्टी होय ॥	
हाजेन्नी सन्मान्य । कुलजांना	६६
परी दारिगना । भयेय तू सर्वांना ॥	
तुज 'पत्नोपणा ' । कोठे आहे !	६७
आणि 'पत्नोपणा । जर न ठिकाणा ॥	
गर 'सूनपणा ' । केंचा तुज ?	६८
छे ! तें कांही नाही । रंभे ! याच ठायी ॥	
भोश्य तूं मज ही । सत्य गोष्ट । "	६९
म्हणानी रावण । जबरदस्तीने ॥	
रमा ती हाताने । उचलीली	७०
आणि शिलातळां । घेरुनी ते वेळां ॥	
तथेच तो तिला । भोगीतसे ! !	७१

शदण आणि वेदवती

ही झाली रंभेची । वारयोषितेची ॥	
कहाणी दुःखाची । येश्यरी	७२
घरी हा दुर्धर । दुष्ट बलात्कार ॥	
तपास्वनादिर । सुद्धा करा !	७३
हिमालयावरती । कन्या वेदवती ॥	
व्हाया विष्णुप्राप्ती । तप करी	७४
तथे हा रावण । एकदां जाऊन ॥	
तपाचें कारण । तिला पुसे	७५
तिने " विष्णुकरितां " । म्हणूनी सांगतां ॥	
क्रोध आला चित्ता । त्याच्या फार	७६
' हा विष्णु मे ! कोण ? म्हणूनी रावण ॥	
केशर्तनी धरून । आदीं तिला !	७७

वेदवर्ता मनीं । गेली सतापूनी ॥	
कृत्य हें पाहूनी । अनावर	७७८
रावणें धारिले । केश ते सगळे ॥	
तिनें तोडियेले । क्रोधाचेरीं	७९
आणि लंकानाथ । दृष्टीनें जाळीत ॥	
सती तो अर्शीत । प्रवेशली !	८०

स्वर्गलोकीं रावण व इंद्राचा पराजय

पुढें हा येथून । युद्धांघ्र रावण ॥	
स्वर्गलोकीं प्रयाण । करीतसे	८१
तेथें हा दिसतां । महेंद्र तो स्वतां ॥	
युद्धासाठीं आतां । सिद्ध झाला	८२
बसु मरुद्गण । साध्य विवस्वान ॥	
पातले संपूर्ण । इंद्रसाह्या	८३
भानु आणि रुद्र । अश्विनीकुमार ॥	
हेही रणावर । प्राप्त झाले	८४
आरंभीं दैत्यांनीं । शौर्य गाजवूनी ॥	
गांजिले ते रणीं । देव सारे	८५
सुमाली देवांत । शिरूनीयां तेथ ॥	
भीषण अनर्थ । मांडू लागे	८६
तेव्हां सावित्रानें । आळव्या बसूनें ॥	
दैत्य तो भदेनें । चूर्ण केला !!	८७
मग तो दुर्धर । इंद्रजीत वीर ॥	
देवसैन्यावर । उसळला !	८८
हजारां शरांनीं । असख्य अस्त्रांनीं ॥	
टाकिले खिळूनी । देव त्यानें	८९
मंडप बाणांचा । अमोघ शस्त्रांचा ॥	
झाला नवलाचा । देवशिरीं	९०

तेव्हा इंद्रसुत । जयंत विख्यात ॥	
तुटला रणांत । त्याजवरी	७९१
परी इंद्रजीतें । योजूनी मायेतें ॥	
रणीं केलें त्यातें । मूर्च्छापन्न !	९२
पुत्र तो पडतां । मूर्च्छापन्न आतां ॥	
महेंद्राचि स्वतां । प्रगीटला !	९३
मग त्या इंद्राचें । आणि रावणाचे ॥	
युद्ध निकराचें । तेथें झालें	९४
त्यांत एकट्याला । त्या लंकानाथाला ॥	
वेदूनी साकिला । सुरश्रेष्ठीं	९५
परंतु दुर्धर । महात्मा हा वीर ॥	
मुळी तिळभर । हटेचना !!	९६
पण पिता भ्रांत । पाहूनी रणांत ॥	
साह्या इंद्रजीत । धाविन्नला	९७
मायाजाळ घोर । पसरूनी थोर ॥	
त्यानें देववीर । भ्रांत केले	९८
आणि इंद्र रणीं मोहित करूनी ॥	
घेतला बांधूनी । रथावरी !	९९
कृत्य हें देखतां । स्वपुत्राचें आतां ॥	
आला लंकानाथा । गहींवर !	१००
द्वैत्य आनंदले । ऋषां घाबरले ॥	
दव त पळाले । सरावरा	१
मग त्या इटाला । रावणानें नेला ॥	
लकेंत राखिला । बंदिवान !!	२
पुढे ब्रह्म्यानीं । मध्यस्थी करूनी ॥	
नेला सोडवूनी । महेंद्र तो	३
परी तेंपासून । रावणाला कोण ।।	
शत्रु तो म्हणून । उरला नाही	१०४

सर्व लोकांवर । लोकपाळांवर ॥	
त्याचा अधिकार । चालू झाला	८०१
जेथे जाई तेथे । पहातांच याते ॥	
धडकी सर्वांत । चित्तीं भरे	६
‘ नमो नमो ’ म्हणुन । सर्व या भिऊन ॥	
काढिताती दिन । कसेबसे !	७

पूर्वाविवेचनानुसंधान

आतां चरित्र तें । सपवूनी येथे ॥	
मूळच्या प्रश्नातें । पुन्हा वळू	८
मूळ आरंभांत । या सूक्ष्म चर्चेत ॥	
प्रश्न उपस्थीत । असा झाला	९
कीं “ काय म्हणुनी । श्रीरामा आर्यानीं ॥	
मानिला स्वमनीं । अवतार ! ”	१०
“ जगा जें अशक्य । तें हा करी शक्य ” ॥	
उत्तर तें होय । याजवरी	११
“ अशक्य कोणतें । केले रघुनार्थे ? ” ॥	
असा प्रश्न येथे । पुन्हा आला	१२
“ रावण मातला । भूमीभार झाला ॥	
श्रीरामें हरिला । येऊनीयां ”	१३
“ हेंचि कार्य पूर्ण । अशक्य ” म्हणून ॥	
उत्तर निक्षून । दिलें आम्हीं	१४
आणि त्याचर । समर्थनपर ॥	
वर्णिलें चरित्र । रावणाचें	१५
आतां गुणदोष । त्याचे या स्थळास ॥	
ते यथावकाश । आधीं पाहूं	१६
आणि त्यानंतर । कसा भूमीभार ॥	
झाला तो प्रकार । स्पष्ट करूं	८१७

रावणाचे गुणदोषविवेचन	
वास्तवीक बघतां । रावण हा स्वतां ॥	
नव्हता सर्वथा । दोषमय	८१८
दोषांबरोबर । गुणही अपार ॥	
होते धोर थोर ॥ त्याचे अर्गी	१०
हा कर्तृत्ववान । विद्वान् श्रामान ॥	
महाबुद्धिमान । असा होता	२०
युद्धी शौर्य धैर्य । स्वजनीं औदाये ॥	
होते असामान्य । त्याचे अर्गी	२१
शस्त्रास्त्रज्ञानांत । तर त्याचा हात ।	
कोणाला जगांत । धरवेना !	२२
राजव्यवहार । कौशल्यही थोर ॥	
होते भरपूर । याचे अर्गी	२३
याची प्रजा सारी । प्रेम तें अतरीं ॥	
याजवरी करी । पितृवत	२४
आणखी सतत । हाही पृत्रवत ॥	
प्रजा ती पालीत । यथान्याय	२५
कळोळ माजला । युद्धाचा ते वेळां ॥	
दैत्य न फितला । एकसुद्धां !	२६
आणि तो पुढ्यांत । दिसतां कृतान्त ॥	
मेले ते समस्त । याजसचे	२७
एवढी मुद्दयाची । रावणातर्फेची ॥	
गोष्ट महत्वाची । विसरू नये !	१८
रावणाचे दोष-अविचार	
आतां जे दुर्धर । दोष याचे घोर ॥	
त्यांचाहि विचार । येथे करूं	२९
जरी निःसशय । शूर हा निर्भय ॥	
तरी थोडा होय । अविचारी	८३०

ज्ञानाबरोबर । अंगशक्तीजोर ॥	
पुढें पुढें फार । याला झाला	८३१
शस्त्रास्त्रज्ञानांत । तसाच शक्तींत ॥	
स्वतांला मानीत । अजिंक्य हा !	३२
अर्थांत ही फोल । घमेंड पोकळ ॥	
हरिली समूळ । कित्येकांनीं	३३
हेहय राजानें । सहस्रार्जुनानें ॥	
याजला लीलेनें । बद्ध वेलें	३४
तसाच वालीस । स्पर्शितां हा यास	
त्यानें शोपटीस । गुंडाळीलें	३५
आणि स्वस्थपणीं । सर्व जगांतूनी ॥	
थिंड दीनवाणी । नेली याची !!	३६
परी या सर्वांत । दिसोनियां येत ॥	
याचाच अत्यंत । अविचार	३७
प्रतिपक्षीयांचा । वाली आदिकांचा ।	
भाग श्रेष्ठत्वाचा । थोडा आहे	३८
ते अंगशक्तींत । यान्हेहूनी ज्यास्त ॥	
याहूनी निश्चिंत । काहीं नाहीं !	३९
त्यांना रावणाला । ससैन्य लंकेला ॥	
बळ जिकायाला । तव्हतेंच !	४०
आणि ही जाणीव । ठेवूनीच सर्व ॥	
त्यांनीं तें सख्यत्व । याशीं केलें	४१

रावणाची कामांधता

दुजा यान्चा आता । दुगुण पहातां ॥	
दिसे कामांधता । प्रामुख्यानें	४२
हा होता कामांध । ही तों सुप्रसिद्ध ॥	
गोष्ट आहे सिद्ध । नि'संशय	८४३

परी या दोषांत । सुद्धां तो मिथ्रीत ॥	
दिसोनीयां येत । सत्तामद्	८४४
रावण ती सीता । लंकेसी आणितां ॥	
त्याकारण होता । हाचि दोष	४५
कसा तें निश्चित । जाणण्या ध्यानांत ।	
आणा ती समस्त । परिस्थिती !	४६
‘ जन्म श्रीरामातें । रावणवधातें ॥	
ही गोष्ट सर्वातें । ठावी होती	४७
राम जातां वनी । भरतालागूनी ॥	
हेंच त्या ऋषींनीं । निवेदीलें	४८
आणि अत्यद्भुत । जीं एकंदरींत ॥	
कृत्ये कानीं येत । श्रीरामाचीं	४९
त्यावरुनि सगळा । हाच तर्क झाला ॥	
चित्तीं रावणाला । बहुतेक	५०
पुढें अरण्यांत । जातां सुद्धां तेथ ॥	
राम आरंभीत । “ प्रतिकार ”	५१
अगस्त्याश्रमाला । राहतां त्याजला ॥	
नसता जहाला । त्रास कांहीं	५२
परी ऋषीगण । मुद्दाम सोडून ॥	
पंचवटीगमन । रामें केलें	५३
आणि विटंबून । शूर्पणखा पूर्ण ॥	
दिधलें आह्वान । रावणाला !	५४
रावणाला तरी । रामाशीं समरीं ॥	
गांड केव्हांतरी । घेणें होतें !	५५
शत्रु हा सपूर्ण । निवटिल्यावीण ॥	
त्याचेंही आसन । स्थिर नव्हतें	५६
तेव्हां या स्थितींत । त्यानेंही त्वरीत	
दिधलें निश्चिन । प्रत्याह्वान	८५७

सीता पळवून । लंकेत आपण ॥	
श्रीरामा आह्वान । केलें यानें !	८५८
आजकाल कोणी । शत्रु या रीतीनीं ।	
खेचणार रणीं । नाहीं खरें	५९
परी स्थिती घेतां । तत्कालीन चित्ता ॥	
नाहीं हें सर्वथा । विलक्षण	६०
सारांश दिसत । या सीताचौरांति ॥	
आम्हां न ती फक्त । कामांधता	६१
पुढें जें वर्तन । सीतेसीं रावण ॥	
करी त्यावरून । हेंच ठरे	६२
लंकेच्या स्त्रियांशीं । वागणूक कशी ।	
याची तें ध्या यासी । प्रत्यंतर	६३
आणखी रंभेला । वा वेदवतीला ॥	
हा काय बोलला । तैही स्मरा	६४

रावणाचा खरा दुर्गुण व श्रीरामाचें कार्य

खरा जो दुर्गुण । रावणांणीं पूर्ण ॥	
आहे तो याहून । निराळाच !	६५
अवतारकार्य । घडावया योग्य ॥	
कारण तें होय । वेगळेंच !	६६
रावणाची मती । वा विवेकशक्ती ॥	
भडकली होती । भलतीकडे	६७
जग हें खेळणें । स्वतःकारणें ॥	
प्रामाणीकरणें । त्याला वाटे	६८
जगाची संपत्ती । हरावया चित्तीं ॥	
शंका किंचित ती । याला नये	६९
जगांच्या ललना । स्वरूपसपत्ना ॥	
दुष्ट हा आपणा । भोग्य मानी	८७०

कारण अधिक । बळ हाचि हक्क ॥	८७१ ^०
ऐसें हें सुरेख । तत्त्व याचें !	
जर्गीं जे सबळ । तेचि जगतील ॥	७२
दुर्बळीं समूळ । नष्ट व्हावें	
हाचि याचा न्याय । हेंचि याचें ध्येय ॥	७३
यावरीच होय । भिस्त याची !	
राक्षसांची जात । मात्र ती समस्त ॥	७४
रावण मानीत । आत्मतुल्य !	
कर्धीं त्यांचेवरी । मात्र बळजोरी ॥	७५
यानें जन्मभरी । केली नाहीं	
त्याला वाटे खास । “ मी माझे राक्षस ॥	७६
मालक होण्यास । जन्मा आलों !	
इतरांच्याहून । कांहीं विलक्षण ।	७७
आहेत ते गुण । आम्हां ठायीं	
तेव्हां इतरांनीं । अंकित होऊनी ॥	७८
वागावें नमूनी । आम्हांपुढें	
यांत ‘दोष’ नाहीं । ‘अन्याय’ ही नाहीं ॥	७९
दिसते सर्व ही । ‘ईश्वरेच्छा’ !!”	
विचारसरणी । हीच श्रीरामांनीं ॥	८०
केली मूळांतूनी । नष्टप्राय	
रावणाचि होता । इचा पुरस्कृता ॥	८१
तर कांहीं चिंता । नव्हती फार	
परंतु ऐकूनी । त्याचें यश कानी ॥	८२
जगही फिरूनी । गेलें सर्व !!	
चलाची महती । सत्तेचीच स्तुती ॥	८३
सर्वत्र जगतीं । चालू झाली	
‘धर्म’ म्हणुनि कांहीं । आहे, भावना ही ॥	८४
बहुतांच्या ठायीं । आढळेना	

“बळी कान पिळी । रडावें दुर्बळीं”	
अशीच ती झाली । स्थिती येथें	८८५
तात्त्विक ज्ञानार्ची । पुस्तकें मोलाचीं ।	
गुंडाळाचयाची । पाळी आली	८६
तत्त्वज्ञानी खुळा । वेदान्ती बावळा ॥	
असाच तो झाला । न्याय येथें !	८७
बरें; या स्थितीस । आळा घालायास	
बळही कोणास । नव्हतेंच	८८
अगस्ती वसिष्ठ । कौशिक कोपिष्ठ ॥	
ऋषी श्रेष्ठ श्रेष्ठ । होते तेव्हां	८९
परंतु समस्त । ते एकंदरींत ॥	
निवृत्तिमार्गांत । मग्न होते	९०
ससैन्य मारणें । रावणा युद्धानें ॥	
नव्हतें त्यांच्यानें । शक्य कधीं	९१
युद्ध करी घोर । असा कर्मवीर ॥	
कोणी जगावर । हवा होता !	९२
घोर शस्त्रास्त्रांनीं । उद्धरी मेदिनी ॥	
असा वीरमणी । हवा होता	९३
पूर्ण ब्रह्मवेत्ता । परी ‘कर्म’ कर्ता ॥	
कोणी हवा होता । जगावरी	९४
आणि श्रीरामांनीं । केलें हें येऊनी ॥	
झाले ते म्हणूनी । अवतार	९५
‘बळाहूनी श्रेष्ठ । धर्म’ हीच गोष्ट ॥	
त्यांनीं केली स्पष्ट । जगामध्यें	९६
‘अमुकच जात । वरिष्ठ जगांत’ ॥	
कल्पना ही व्यर्थ । केली त्यांनीं	९७
आणि ‘जगायाला’ । बळीदुर्बळांला ॥	
हक ठरवीला । समानचि !	८९८

लक्ष्मणचरित्र

या रामकार्यांत । साह्य जे जे होत ॥	
त्यांचेहि चरित । पाहूं आतां	८९९
लक्ष्मण मारुती । याच त्या विभूती ॥	
मुख्य साह्य होती । श्रीरामाला	९००
यांतील लक्ष्मण । होईल वर्णन ॥	
एकाचि संपूर्ण । वाक्यामध्ये !	१
'हा रामकार्याला । जगांत जन्मला ॥	
आणखी निमाला । त्याच कार्यां	२
एवढ्या वाक्यांत । चरित्र समस्त ॥	
होईल उद्धृत । लक्ष्मणाचें !	३
कोणा याची कृती । भासे 'भ्रातृप्रीति' ॥	
आम्हां न परी ती । तैशी दिसे	४
'भ्रातृप्रीति' फक्त । असती याच्यांत ॥	
तर कां भरत । द्वेष्य याला ?	५
आणि पित्याहूनी । श्रीरामचरणीं ॥	
प्रेम शतगुणीं । याचें कां तें ?	६
छे ! तें कांहीं नाहीं । भक्ती रामाठायीं ॥	
दिसते याची ही । निराळीच !	७
श्रीरामतेजाला । पहातां याजला ॥	
मोह तो पडला । अनिवार	८
केवढें सत्कार्य । रामाहातीं होय ॥	
याचाहि निश्चय ! त्याला झाला	९
आणि श्रीरामाला । जगदुद्धाराला ॥	
तत्काळ अर्पिला । देह यानें !	१०
त्या कार्याची चिंता । लागतां हा आतां ॥	
विसरला स्वतां । भूकतान	११
पत्नीची मातेची । कीं गृहसौख्याची ॥	

परवा तिळाची । केली नाहीं	९१२
आणखी दुष्कर । कृतीनें तें थोर ॥	
महत्कार्य पार । केलें यानें !	९३
पूर्ण स्थितप्रज्ञ । उदार धर्मज्ञ ॥	
असा असामान्य । महात्मा हा	९४
तयासो वंदन । शतशः करून ॥	
जाऊं या आषण । पुढें आतां !	९५

मारुतीचरित्र-बालपण

भक्त मारुतीचें । वृत्त आयुष्याचें ॥	
निराळ्या तऱ्हेचें । आहे थोडे	९६
अजनी-उदरीं । पर्वतशिखरीं ॥	
वीर हा भूवरी । जन्मा आला	९७
असतांना वाल । एकदां भुकाळ ॥	
हा सूर्यमंडळ । भक्षू गेला	९८
राहुही ते वेळां । आसितां सूर्याला ॥	
यानें तो लाविला । पळवूनी !	९९
तेव्हां तो महेंद्र । राहुचा कैवार ॥	
घेऊनी सत्वर । युद्धा आला	१००
इंद्र-ऐरावत । देखतां पुढ्यांत ॥	
मारुती वळत । त्याजकडे	१०१
आणि मोठें फळ । मानूनी तत्काळ ।	
त्याचाचि कवळ । घेऊं इच्छी !	१०२
मारुती झोबतां । ऐरावता आतां ॥	
महेंद्र तो चित्ता । दचकला !	१०३
परी त्या भ्याडानें । मग नैष्ठुर्यानें ॥	
ताडिलें वज्रानें । मारुतीला	१०४
कसें झालें तरी । वाल हें अखेरीं ॥	
त्या वज्राची सरी । कशी पावे ?	१०५

अर्थात रडत । मारुती कण्हत ॥	
पडला मूच्छित । धरेवरी !	९२६
मग त्याच्या पिता । वायु हें पाहतां ॥	
संतापला चित्तां । अनिवार	२७
आणि क्रोधतप्त । स्वबुल्ले क्षणांत ॥	
निरोध करीत । जगताचा	२८
श्वासोच्छ्वास सुद्धां । न होतां एकदां ॥	
त्रैलोक्या आपदा । ओढवली !	२९
कावरेबावरे । प्राणी झाले सारे ॥	
वायूच्या निर्धारें । क्षणामध्ये	३०
तेव्हां ब्रह्मदेव । सुद्धां सर्व देव ॥	
झाले हतगवें । वायूपुढें	३१
आणि मारुतीस । आणूनी शुद्धीस ॥	
अपिले त्यास । वर त्यांनीं	९३२

मारुतीचा पुंडावा व शाप

पुढें हनुमंत । हा आति उद्धत ॥	
लागला अनर्थ । करावया	३३
यज्ञांत शिरावें । यानें बालभावं ॥	
आणि ते मोडावे । यज्ञ सर्व	३४
ऋषीपुत्रां चोप । देऊनीयां खूप ।।	
पळावें निष्पाप । वाल्यानं या !	३५
तेधवां ऋषीनं । भृगुवंशजानें ॥	
याला सौम्यपणें । शाप दिला	३६
म्हणे " बळावर । ज्या तुझा हा जोर ॥	
त्याचाचि विसर । पडो तुज !	३७
सौम्य बलहीन । स्वतांला मानून ॥	
रहा तू येथून । कांहीं काल	९३८

जेव्हां श्रीरामाला । पहाशी ते वेळां ॥	
स्मरेल तुजला । तुझे बळ ”	९३९
असा शाप होतां । मग हनुमंता ॥	
आली सौम्यावस्था । अनिवार	४०
वालीचे दारुण । अन्याय पाहून ॥	
सुद्धां त्या स्फुरण । आलें नाहीं	४१
परी रघुवीर । नजरेसमोर ॥	
येतांच हा वीर । जागा झाला !	४२
सामर्थ्य केवढें । निजांगीं रोकडें ॥	
याचें ज्ञान पुढें । झालें त्या	४३
जन्म आपणाला । जगांत कशाला ।	
याचाही तयाला । बोध झाला	४४
आणि मग त्यानें । दृढ निश्चयानें ॥	
श्रीरामा निष्ठेनें । साह्य केलें	४५
मुख्यत्वेकरून । याच्याचकडून ॥	
रामकार्या पूर्ण । साह्य झालें	४६
परी अयोध्येसी । देतां धनराशी ॥	
हा काय रामासी । म्हणे पहा !	९४७

मारुतीची वरयाचना

“ भगवन् ! कशास । ही रत्नांची रास ॥	
प्रेमचि आम्हांस । तुझे असो !	४८
जंव तुझी कीर्ति । राहे या जगती ॥	
तांवरी निश्चितीं । जगेन मी	४९
प्रत्येक पाऊल । टाकितां ते वेळ ॥	
स्मरण अढळ । राहो तुझे	५०
तूच भूतमात्रीं । आहेस ही खरी ॥	
भावना अंतरीं । दृढ हावो	९५१

आणखी भूतस्थ । तूं, तुझ्या सेवेंत ॥
 असो व्यग्र चित्त । नित्य माझे
 हीच माझी भक्ती । हीच माझी वृत्ती ॥
 वा घृजा-अर्चा ती । रघुराजा ! ”

९५२

५३

भाग तिसरा

बोधग्रहण

आम्हां तरी कसली । मागणी या वेळीं ॥
 रुचेल निराळी । याचेहूनी ? ५४
 आम्हां तरी काय । याहूनी सन्मान्य ॥
 दिसे बोध अन्य । रामायणीं ? ५५
 लक्ष्मण मारुती । यांचीच ही भक्ती ॥
 आहे या जगती । श्रेष्ठतम ५६
 तर मग आम्ही । सुद्धां रामपायीं ॥
 ठेवूं या हृदयीं । हीच भक्ती ! ५७
 भक्ती ती चित्तास । असावी डोळस ॥
 अंधभक्तीरस । कामा नये ५८
 राम निजचित्तीं । तसा सर्व भूतीं ॥
 भावना हीच ती । बाळगावी ५९
 भूतस्थ रामास । ओळखावयास ॥
 करावा अभ्यास । निश्चयानें ६०
 आणि ज्ञान चित्तीं । जाहल्या हें मुक्ती ॥
 कांहीं यापरती । भिन्न नाहीं ! ६१
 मुक्तीचें गांठोळें । देवाजवळलें ॥
 नाहीं तें निराळें । हातीं याया ६२
 ब्रह्मात्मैक्यज्ञान । जाहल्या हें पूर्ण ॥
 प्राणी तेच क्षण । मुक्त झाला ! ९६३

आतां शुद्ध चित्त । व्हाया कांहीं येथ	
साधनें हवींत । आम्हांलाही	९६४
संतचरित्रांची । साधुवचनांची ॥	
आवड सर्वांची । बाळगावी	९६५
पुराणें कीर्तनें । उत्सव भजनें ॥	
आपुल्या परीनें । श्रेष्ठच हीं	९६६
परी हीं समस्त । आचरीतां त्यांत ॥	
तत्त्व मूलभूत । सोडूं नये !	९६७
कोठें जावयाचें । शैवटीं तयाचें ॥	
स्मरण आमुचें । ढळूं नये	९६८
ब्रह्मात्मैक्यज्ञान । हेंचि ध्येय पूर्ण ॥	
दृढ्यां आपण । बाळगावें	९६९
आतां प्रश्न येथे । येइ विचारातें ॥	
कीं, “ ब्रह्मज्ञान्यातें । कार्य काय ?	९७०
त्यानें या जगांत । अज्ञानी लोकांत ॥	
वागावें निश्चीत । कैशापरी ? ”	९७१
या प्रश्नावरून । मोठी ओढाताण ॥	
तार्किकामुधून । चालू आहे !	९७२
परंतु भक्ताला । रामवर्तनाला ॥	
पहाणें मनाला । पुरें आहे !	९७३
श्रीराम जगतीं । वागले ज्या रीतीं ॥	
भक्तें तीच रीती । उचलावी	९७४
मारुतीरोयाला । जो मार्ग पटला ॥	
पाहिजे पटला । त्यालाही तो !	९७५
निष्काम बुद्धीनें । निर्मम वृत्तीनें ॥	
‘कर्म’ सद्भक्तानें । आचरावें	९७६
जगाचें धारण । होईल पोषण ॥	
ऐसेचि वर्तनें । योग्य त्याला	९७७

संघभक्ती होत । जर क्रमप्राप्त ॥	
तर आचारांत । आणावी ती	९६८
परंतु ती कांहीं । ध्येय होत नाही ॥	
टेवाया सर्वाहीं । दृष्टीपुढें !	७९
परी तो विषय । नव्हे प्रतिपाद्य ॥	
या रामायणीय । अभ्यासांत	८०

फलश्रुति

असो, ग्रंथावरी । मर्यादा अंतरीं ॥	
घातली ती पुरी । झाली आहे	८१
हां हां हां म्हणतां । कसा न कळतां ॥	
ग्रंथ विस्तारता । जहाला हा ॥	८२
तरी फलश्रुती । सांगूनी ही अंतीं ॥	
ग्रंथाची समाप्ती । येथे करूं	८३
हा ग्रंथ गाईल । त्याचा वाढेल ॥	
आदर अढळ । रामायणीं	८४
पुराणें निरर्थ । अशी कोणा होत ॥	
दुदैवें मनांत । खात्री जरी	८५
तरी तीहि खात्री । हा ग्रंथ अखेरीं ॥	
लावील निर्धारीं । डळमळाया !	८६
तसेंच मूळांत । काव्य जें उदात्त ॥	
तेही हा किंचित । दर्शवील	८७
विचारभांडार । मुळींचें अपार ॥	
ते हा थोडेफार । उकलील	८८
आणि रामायण-। सवधीं अपूर्ण ॥	
विचारां चालन । देईल हा !	८९
हें जाहल्या प्राप्त । याहुनी ती जास्त ॥	
अपेक्षा किंचित । नाही येथें	९०

मग श्रोतयांनीं । मूळ रामायणीं ॥	
संचार करूनी । धन्य व्हावें !	९११
मूळ ग्रंथ स्वतां । अभ्यासीतां आतां ॥	
बोध जो तच्चित्ता । प्राप्त होय	९२
त्या बोधानुसार । 'कृती' घडे जर ॥	
तरी भवपार । होतील ते !	९३
'तथास्तु !' म्हणून । अंबेचा नंदन ॥	
ग्रंथ हा संपूर्ण । करी यथे	९४

